

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TÜRKİYE- İRAN İLİŞKİLERİ (1919-1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet ÇETE

Enstitü Anabilimdalı : Tarih

Enstitü Bilimdalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Haluk SELVİ

Temmuz 2007

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ (1919–1938)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mehmet ÇETE

Enstitü Anabilim Dalı
Enstitü Bilim Dalı

: Tarih
: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

Bu tez 31/07/2007 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doc. Dr. Haluk SELVİ

Doc. Dr. Enis ŞAHİN

Yrd. Doc. Dr. Cevdet ŞANLI

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Mehmet ÇETE

31 /07 /2007

ÖNSÖZ

“Atatürk Dönemi Türk-İran Münasebetleri”ni ele aldığımız bu araştırmamızda Türkiye ve İran’ın 1919–1938 yılları arasındaki ikili ilişkilerini araştırmamıza konu edindik.

Yukarıda sözünü ettiğimiz bu devre gerek Türkiye gerekse İran açısından son derece önem arz etmektedir. Bu dönemde bir taraftan tarihi süreç içerisinde cereyan eden çeşitli ihtilaflar ortadan kaldırılmaya çalışılırken diğer taraftan da gerek I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkmış Osmanlı Devleti gerekse savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen savaşın tüm olumsuz tesirlerini topraklarında hisseden İran’ın yeniden yapılanma içerisine girmesi bu iki devleti birbirlerine yaklaştırmıştır. Bunun en önemli sebebi her iki ülkenin de ortak düşmana ortak istilacı ve emperyalist güçlere karşı mücadele ediyor olmalarıdır. Türkiye ve İran’ın bugün devam eden dostluğunun temellerinin atıldığı dönem Gazi ve Şah dönemi diye adlandırabileceğimiz “Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi Dönemi”dir.

Bizi bu araştırmaya yönelten en önemli husus iki ülke arasındaki münasebetler hakkında yeterli derecede bir araştırmanın yapılmamış olmasıdır. Bu dönem ile ilgili yapılan çalışmalar genellikle 1980 öncesinde yapılmış araştırmalar olup bunlarda yeterli derecede belge kullanılmadığı için güvenilirlik ve tarafsızlık konusunda zaafı ortaya çıkarmıştır. Çalışmakta olduğumuz dönem hakkında daha iyi bir değerlendirme yapabilmek için iki ülkenin karşılıklı ilişkilerini genel hatları ile değerlendirip asıl çalışmamızın sağlam zemine oturtulması için tezin giriş kısmında Osmanlı-İran ilişkileri hakkında bilgi vermeyi uygun gördük.

Atatürk ve Rıza Şah devrine kadar iki ülke ilişkilerinin iyi olduğunu söylemek pek güçtür. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İki ülke arasındaki ihtilaflı konular hakkında tezimizin giriş kısmında “Osmanlı-İran ilişkileri” başlığı altında kısaca bilgi vereceğiz.

Gerek Mustafa Kemal Atatürk’ün gerekse Rıza Şah Pehlevi’nin gayret ve çabaları sonucunda yüzyıllardır devam eden Türk-İran ihtilafları ortadan kaldırılmış ve bugün devam etmekte olan Türk-İran dostluğunun temelleri atılmıştı.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Haluk SELVİ’ye, bana vermiş olduğu destek ve göstermiş olduğu sabırdan dolayı teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışma konumun belirlenmesinde bana yol gösteren Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Mehmet Alparğu’ya ve Prof. Dr. Azmi Özcan’a ve her zaman desteğini gördüğüm Doç. Dr. Enis Şahin hocama teşekkürlerimi sunarım. Öğrenim hayatım boyunca değerli dostluklarını paylaştığım Celâl Yılmaz, Fatih Akarsu, Savaş Barış Peker ve Filiz Gemici’ye ve tüm arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Son olarak bu günlere gelmemde her zaman yanımda olan ve maddi manevi desteğini esirgemeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet ÇETE

31 Temmuz 2007

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ.....	3
BÖLÜM 2: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ.....	13
2.1. I. Dünya Savaşında İran'ın Siyasi Durumu ve Türk İran İlişkileri	13
2.1.1 Birinci Dünya Savaşında İran'ın İdari ve Askeri Yapısı.....	13
2.1.2 Birinci Dünya Savaşı'nda İran'ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı.....	15
2.1.3 Birinci Dünya Savaşında İran Sınırındaki Ermeniler	18
2.1.4 Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusunun İran Harekâtı	19
2.1.5 Savaş Sonunda İran'ın Durumu	20
2.2. 20. Yüzyılın Başlarında İran'ın Rusya ve İngiltere ile ilişkileri	23
2.2.1 1907 İngiliz-Rus Antlaşması ve İran'ın Paylaşılması.....	23
2.2.2 Bolşevik İhtilali Sonrası İran-Rusya İlişkileri	25
2.2.3 İran Üzerindeki İngiliz Emelleri ve 1919 Antlaşması	26
BÖLÜM 3: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ (1919-1923)	29
3.1 Milli Mücadele Döneminde Türk-İran İlişkileri	29
3.2 Milli Mücadele Döneminde Kürt İsyanları ve İngiltere'nin rolü	31
3.3 Simko İsyanı.....	35
BÖLÜM IV: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ 1923-1938 .	39
4.1 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-İran İlişkileri.....	39
4.1.1 Rıza Şah Pehlevi'nin İran'da Hâkimiyeti Ele Geçirmesi	40

4.1.2 Rıza Şah Pehlevi Döneminde İran'ın Dış Politikası.....	44
4.1.3 Ankara-Tahran İlişkileri'nin Gelişmesi ve Karşılıklı Elçi gönderilmesi..45	
4.1.3.1 Ankara'ya İlk İran Heyetinin Gönderilmesi.....	45
4.1.3.2 Muhittin Paşa'nın Tahran'a Gönderilmesi	48
4.1.3.3 İran Hükümeti'nin Trabzon ve Adapazarı'nda Konsolosluk Açma Talebi.....	50
4.1.3.4 Ankara-Tahran Arasında Yaşanan İtimatname Krizi	50
4.2 Türkiye'de Cumhuriyet'in İlan Edilmesi ve İran'ın Türkiye'ye Bakışı.....	51
4.3 Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği ve Rıza Han'ın Şah ilan edilmesi..56	
4.3.1 Rıza Şah'ın Taç Giyme Töreni	60
4.4 Sınır Anlaşmazlıklarının Çözülmesi ve İsyanların Bastırılması.....	63
4.4.1 Sınır Anlaşmazlığının Nedenleri	63
4.4.2 Ülkelerin Tutumu ve Barış Ortamının Sağlanması	65
4.4.3 1926 Türk İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması	67
4.4.4 Antlaşma Sonrası Yaşanan Gelişmeler.....	69
4.5 Türk İran İlişkilerinde Kürt Aşiretlerin Rolü ve Ağrı Dağı İsyanı.....	71
4.5.1 Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye-İran İlişkilerinde Kürtlerin Rolü	71
4.5.2 Birinci Ağrı İsyanı (16 Mayıs-17 Haziran 1926)	73
4.5.3 İkinci Ağrı İsyanı (13-20 Eylül 1927)	75
4.5.4 Harekât Hazırlığı ve İsyanın Bastırılması.....	78
4.6. Türkiye ile İran Arasında Çeşitli Anlaşmaların İmzalanması ve İlişkilerin Geliştirilmesi.....	79
4.6.1 Sınır Anlaşmazlığının Çözümüne Kavuşturulması	79
4.6.2 15 Haziran 1928 Protokolü ve İlişkilerin Düzilmesi	85
4.6.3 Sınır Komisyonu'nun Oluşturulması ve Sınır Meselesinde Somut Adımların Atılması.....	86
4.6.4 III. Ağrı İsyanı ve İlişkilerin Gerginleşmesi	88
4.6.5 Memduh Şevket Bey'in İstifası ve Yerine Hüsrev Bey'in Atanması.....	91
4.6.6 Türkiye-İran İlişkilerinde Yumuşama ve İkili Antlaşmalar.....	96
4.6.7 Türk İran Sınır Güvenliği Antlaşması 23 Ocak 1932	98
4.6.8 Dostluk Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması 5 Kasım 1932	100

4.6.9 İki Devlet Arasındaki Diğer Anlaşmazlıkların Çözümü.....	103
4.7 Rıza şah Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti	105
4.7.1 Ziyaret Tarihinin Belirlenmesi ve Rıza şah'ın Yolculuğu.....	105
4.7.2 Atatürk ve Rıza şah görüşmesi	111
4.8 Sâdâbad Paktı.....	120
SONUÇ	125
KAYNAKÇA.....	132
EKLER	139
ÖZGEÇMİş	180

KISALTMALAR

A.M.D.P	: Atatürk'ün Milli Dış Politikası
ATAMER	:Atatürk Araştırma Merkezi
B.C.A	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Gk..B.K.İ	: Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyamları
Haz.	: Hazırlayan
B.C.A. HR. SYS.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım
M.	: Miladi
s.	: Sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.B.M.M. Z.C.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
v.d.	: Ve Diğerleri
yay.	: Yayın

Tezin Başlığı: Türkiye- İran Siyasi İlişkileri 1919-1938	
Tezin Yazarı: Mehmet Çete	Danışman: Doç. Dr. Haluk SELVİ
Kabul Tarihi: 31/07/2007	
Anabilim dalı: Tarih	Bilim dalı: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi
<p>Ortadoğu coğrafyasının iki büyük devleti olan Türkiye ve İran'ın yaklaşık 1000 yıllık siyasi ve kültürel ilişkileri bulunmaktadır.</p> <p>Geride kalan bu 1000 yıllık süreçte her iki ülkede de yönetim değişikliği olmuş ve bu değişimler iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemiştir. Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında çok gergin olan bu siyasi ilişkiler 20. Yüzyılın başlarında her iki ülkede de yeni yönetimlerin başa gelmesi ile düzelmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin düzelmeye ve gelişmeye başlamasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ile Kaçar Hanedanına son vererek İran'da yönetime gelen Rıza Şah Pehlevi büyük rol oynamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrası ortak menfaat ve ortak düşmanlara sahip olan Türkiye ve İran karşılıklı olarak iyi niyetlerini ortaya koymuşlar ve yaklaşık beş asırlık siyasi çekişmeye son vermişlerdir. Çalışmamıza konu edindiğimiz dönemde Türkiye ve İran iki ülke sınırındaki Kürt isyanlarına ve İngiltere'nin bölgedeki yayılmacı siyasetine birlikte karşı koymuş ve başlattıkları siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler neticesinde bu günkü Türk-İran dostluğunun temelini atmışlardır.</p> <p>Çalışmamıza konu edindiğimiz Türkiye ve İran ikili ilişkilerde olduğu gibi bölgesel ilişkilerde de birlikte hareket ederek Sâdâbad Paktı ve daha sonra Bağdat paktının oluşmasına öncülük ederek bu konudaki çaba ve gayretlerini her fırsatta göstermektedir.</p>	
Anahtar kelimeler: Türkiye, İran, Türkiye İran İlişkileri, Atatürk, Rıza Şah Pehlevi, Türk kurtuluş savaşı, Birinci Dünya Savaşı, Kürt Ayaklanmaları, Ağrı İsyancıları, Sâdâbad Paktı,	

Title: Political Relations of Turkey- Iran 1919-1938	
Author: Mehmet CETE	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Haluk SELVI
Date of Approval: 31/07/2007	
Main Discipline: History	Discipline: History of the Republic of Turkey
<p>Turkey and Iran, which are the two strong power of the Near East, has political and cultural relations for almost 1000 years.</p> <p>In this 1000 years period, both of the countries had administrative changes and these changes effected the relations between the two countries. The taut relations between Ottoman State and Safavids replaced with friendly relations after the new administrations of both countries. At the improvement and development of the relations Mustafa Kemal Ataturk who is the founder of the Republic of Turkey and Riza Shah Pahlavi who gave an end to Kachar Dynasty and came to the administration in Iran played great role. Turkey and Iran which have common interests and enemies showed their good purposes and gave an end to the rivalry of 500 years. In the period we study on, Turkey and Iran resisted to the Kurdish rebellions at the borders and to the spreading policy of the UK in the region together and with the political, economic and social relations they founded today's Turkey- Iran friendship.</p> <p>As the mutual relations of Turkey and Iran which we study on, they also moved together in the regional relations and one can see the leadership of these two country in the foundation of Sadabad and Bagdat Pacts.</p>	
Key Words: Turkey, Iran, Relations between Turkey and Iran, Ataturk, Riza Shah Pahlavi, Turkish Independence War, First World War, Kurdish Rebellions, Agri Rebellions, Sâdâbad Pact.	

GİRİŞ

Tezin Konusu ve Önemi

Yaklaşık bin yıllık bir geçmişe sahip olan Türk-İran münasebetlerini ele aldığımız bu çalışmamızın Birinci bölümünde Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti'nin XVI. Yüzyılın başlarında başlayan ve Birinci Dünya Savaşına kadar devam eden münasebetlerin seyri hakkında bilgi verilmektedir

İkinci bölümde; Birinci Dünya Savaşı'nın ilişkilerine ve bu ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısı üzerinde ne gibi değişikliklere sebebiyet verdiği incelenirken, İngiltere ve Rusya'nın İran'ı kendi aralarında paylaşma ve İran'ı sömürgeleştirme politikası ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile iki ülkede meydana gelen değişiklikler ve bu değişimin Türk-İran münasebetlerine etkisi incelenmiştir. Ayrıca Milli Mücadele döneminde İngiltere'nin ve onun desteklediği iki ülke sınırındaki Kürt isyanlarının iki ülke ilişkilere etkisi araştırılmıştır.

Dördüncü bölümde; 1923–1938 yılları arasındaki Türkiye-İran ilişkilerinin ele alınmıştır. Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesi, halifeliğin kaldırılması, sınırında çıkan isyanların iki ülke ilişkilerine etkisi, sınır anlaşmazlığının çözümü gibi konular ele alınarak daha sonra Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyareti ve bunun akabinde imzalanan Sâdâbat Paktı ayrıntılı bir şekilde izah edilmeye çalışılmıştır.

Avrupa'da meydana gelen Fransız İhtilali ve Sanayi İnkılâbı gibi etkisi Avrupa'yı aşan sosyal ve ekonomik olayların etkisiyle globalleşen dünya düzeninde Orta Doğunun önemi artmıştır. Bu durum bölgenin iki büyük gücü olan Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri araştırmaya karar vermemize önemli rol oynamıştır. Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi'nin önderliğinde başlatılan dostluk ve iyi ilişkiler bu günkü Türk-İran dostluğunun temelini oluşturmaktadır. Bu günkü ilişkileri yorumlamamıza yardımcı olacağını düşünerek Atatürk ve Rıza Şah dönemi Türk-İran ilişkilerini araştırmayı uygun gördük. Ayrıca daha önce bu konu ile ilgili araştırma yapılmış olmasına rağmen arşiv belgelerinden yoksun olmaları bizi bu çalışmaya sevketmiştir.

Tezin Amacı

Bu çalışmamızın amacı sadece iki ülke arasındaki ikili ilişkileri incelemek değil aynı zamanda XIX. Yüzyıldan başlayarak XX. Yüzyıl başlarında Ortadoğu'yu sömürgeleştirmeye çalışan başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin bölge ülkelerini birbirine karşı nasıl kışkırttığını ortaya koymaktır Avrupa devletleri Birinci Dünya Savaşından sonra da aynı politikayı izlemesine rağmen Cumhuriyetin ilanından sonra iki ülke yönetimlerindeki değişikliğin ve bu yeni yönetimlerin izlemiş olduğu siyasetin etkisi ile Türk-İran ilişkilerinin nasıl bir gelişme gösterdiğini açıklamaya çalıştık.

Araştırma Sırasında İzlenen Yöntem ve Sınırlamalar

Türk-İran ilişkilerini konu edindiğimiz bu çalışmada öncelikle Osmanlı Devleti ve Safevi Hanedanı döneminde Türk-İran ilişkileri ele alınmış olup iki devletin tarihsel açıdan ortak ve farklı yönleri incelenmiştir. Genel olarak siyasi ilişkileri ele aldığımız bu dönemde Sünni Osmanlı Devleti ile Şii Safevi Devleti arasındaki mezhep kavgalarına da yer vermeye çalışılmıştır. Osmanlı ve İran'ın öncelikle sınır meselesi nedeniyle karşı karşıya geldiğini ve bu sorunu çözüme kavuşturmak için genellikle birbirlerinin zayıf anını bekleyerek saldırıya geçtiğini görmekteyiz. Çalışmamızın birinci bölümü genel hatları ile Osmanlı-İran ilişkilerini içermektedir.

Fransız İhtilâlinin getirmiş olduğu milliyetçilik fikri Avrupa ile sınırlı kalmayıp çeşitli coğrafyaya yayılmaya başlanmıştır. Sanayi inkılâbı ile Ortadoğu'ya yayılan bu fikir akımları XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kendini hissettirmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Osmanlı Devleti'nin yanı sıra İran da bu fikir akımlarından etkilenmeye başlamıştır. Savaşın iki ülke üzerinde nasıl bir etki yarattığı ele alınmış ve bu ortamda iki ülke ilişkileri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet dönemi Türk-İran ilişkileri genellikle arşiv belgeleri ile ele alınmış olup savaştan sonra kurulan iki yeni devletin nasıl ilişkilerini geliştirdikleri ve Ortadoğu'da nasıl bir siyasi birlik kurdukları açıklanmaya çalışılmıştır.

BÖLÜM 1: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

XIV. Yüzyılın başlarında kurulan Osmanlı devleti kısa zamanda Anadolu'da siyasi birliğini sağlamış ve XV. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde devletin sınırlarını iyice genişletmiştir. Osmanlı devletinin sınırlarını kısa sürede genişletmesinin çeşitli sebepleri vardır. Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında devletin başında bulunan Padişahların kabiliyetli olması, ordunun disiplinli olması, Avrupa devletlerinin kendi iç işleri ile uğraşması ve Osmanlı Devletine karşı bir haçlı zihniyeti ile mukavemet etmesini engellemesi bu sebeplerden ilk akla gelenlerdir. Bu şartlar altında sınırlarını genişleten Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın başlarında Batıda olduğu gibi Doğuda da sınırlarını genişleterek Bugünkü İran coğrafyasında kurulmuş olan Safevi devleti ile sınır komşusu olmuştur.

Osmanlı-İran ilişkilerinin başlangıcı Şah İsmail'in 1502'de Akkoyunlular'ı mağlubiyete uğratarak İran'da hâkimiyeti ele geçirmesi ve bu bölgede Safevi Devletini kurması ile başlar. Kurduğu bu yeni devlete dedesi Şeyh Safiyuddin'in¹ adını vererek "Safevi Devleti" diyen Şah İsmail, bir nevi ideoloji haline getirdiği Şiiliği Anadolu ve Türkistan çevresinde yaymak için buralara propagandistler göndermiştir (Saray,1999: 21-22).

Şah İsmail Irak taraflarını tamamen istila ettikten sonra 1504 senesinde II. Bayezit'a elçi ve hediyeler göndererek bu fütuhatını bildirmiştir (Uzunçarşılı, c:1: 228).

II. Bayezid devrinde Osmanlı-İran ilişkileri bir hadde kadar dostane cereyan etmiştir. Ancak Şah İsmail, II. Bayezid'in saltanatının son günlerinde iç karışıklıklardan istifade ederek, Şiilerin de yardımı ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da mezhep propagandası yapıp kargaşalık çıkarma teşebbüsünde bulunmuştur ve bunun tabii neticesi olarak Anadolu'daki Şiiler isyan etmiştir. Safeviler ile esaslı bir mücadeleye girişecek olan Yavuz Sultan Selim daha Trabzon'da vali iken Safevi hareketinin gelişmesini, Şah İsmail'in Akkoyunlu topraklarını ele geçirmesini yakından takip etmişti. Yavuz Sultan Selim, Safeviler Anadolu'nun doğusunda kesin olarak durdurulmazlarsa Osmanlıların

¹ Şeyh Safiyuddin 650 H. (1253 M)'de İran Azerbaycanı'nın Erdebil kasabasında doğmuş olup babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. Şeyh Safiyuddin, Halvetiye tarikatı müessisi İbrahim Zahid Geylani'ye intisab ederek yetişmiş ve 735 H. (1334 M)'de vefat ettiği vakit yerine Musa Erdebil şeyhi olmuştur.

Anadolu'daki egemenliğinin sarsılabileceğini biliyordu. Bunun için tahta geçtiği ilk yıldan itibaren saltanatı boyunca Doğu Anadolu'nun hâkimiyetini sağlamlaştırmak için çaba sarf etmiştir (Kunt, 2002: 112).

Osmanlılar için doğuda ortaya çıkan tehlike sadece Anadolu'daki Safevi müritlerinin yerlerini yurtlarını terk ederek Azerbaycan'a, Şah İsmail'e katılmaları değildi. Bu dönemde Osmanlı Devleti topraklarında bir de Kızılbaş- Alevi ayaklanmaları ortaya çıkmıştı. Osmanlı Devleti içerisinde belli bir nüfuzu olan Şahkulu diye ün salan ve aynı zamanda Şah İsmail'in vekili olan bu şahıs 1511'de Teke ilinde ayaklanma çıkarmıştı (Kunt, 2002: 111).

Yavuz Sultan Selim, Şii propagandistleri ve onlara inananların elebaşlarını yakalatarak idam ettirdi. Ayrıca umumi efkârı Kızılbaş İrânlılara karşı hazırlık maksadıyla devrin ulemasına ve müftülerine risaleler ve fetvalar neşrettirmiştir (Altındağ, c.x: 424). Yavuz Sultan Selim'in emri ile devrin din âlimlerinin neşrettiği risale ve fetvalara kısaca göz atmakta fayda vardır. Zamanın din âlimlerinin başında gelen Müftü Hamza, vermiş olduğu fetvada "Ey Müslümanlar, biliniz ki, reisleri Erdebiloğlu İsmail olan Kızılbaş taifesi, Peygamber Efendimizin şeriatını ve sünnetini, İslam dinini ve Kur'an-ı Mübini hor görmektedir. Cenab-ı Allah'ın haram kıldığı hususlara helâl diyen, Kur'an-ı Kerim'i ateşe atan, Şeriat kitaplarını tahrip eden, mescidleri ve camileri yıkan reislerini (Şahlarını) put yapıp secdeye gelen, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'e sövüp onların hilafetlerini inkar eden, Peygamber Efendimizin hatunu Ayşe anamıza küfreden bu Kızılbaş taifesine karşı harp ilan edilmesini şeriat kitaplarımızın verdiği direktife göre fetva verdik...." (Saray, 1999: 25)

Horasanlı bir Türk olan Molla Arap İrân ve Erdebil'i gezmiş ve Doğu Anadolu'daki Şii tahribatını yakından tetkik etmiş bir âlimdi. Meselenin ciddiyetini bütün çıplaklığı ile Yavuz Sultan Selim'e anlatan Molla Arap, Şia'nın İslam'a daha fazla zarar vermeden Safeviler üzerine sefer düzenleme gereğini Yavuz'a kabul ettirmiştir. Yine bu şahıs Çaldıran'a kadar giderek orduyu harbe teşvik etmiştir (Saray, 1999: 26). Gereklı hazırlıkları yapan Yavuz, İrân'a doğru harekete geçtikten sonra Özbek Hanı Ubeyd Han'a ve Akkoyunlular'ın halefi olan Mehmet Bey'e birer mektup göndererek onları İrân şahına hücum etmeye teşvik etmiştir. Şah İsmail'e de bir mektup yazarak hesaplaşmaya hazır olmasını bildirmiştir. Ancak karşılıklı mektuplaşmalardan bir

sonuç alınamamış ve her iki taraf da müttefikleri ile fiili yardımlaşmaya girmeden Çaldıranda karşı karşıya gelmişlerdir. 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Ovası'nda meydana gelen savaşı teknik ve topçu gücü üstün olan Osmanlı Devleti kazanmıştır. Zaferden sonra ileri harekâta devam eden Yavuz Selim Tebriz'e girdi. Pek çok kötülöklere ve parçalanmalara sebep olan Şii Safevi Devleti'ni ortadan kaldırmayı düşünen Yavuz Sultan Selim bazı vezir ve kumandanların dönmek istemeleri üzerine Doğu Anadolu'yu bölünmez bir Türk yurdu haline getirerek geri dönmüştür. (İhsanoğlu, 1999: 30)

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferi ile Safeviler'i bozguna uğratması ve bundan sonra devam ettiği Doğu seferinde Arap ölkelerini fethederek² Osmanlı hâkimiyetine sokmasından ve Hilafet makamını İstanbul'a getirmesinden rahatsız olan Şah İsmail ve bazı Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak hazırlıklarına girişmişlerdir. Macaristan ve İsviçre kralları Şah İsmail'e birer elçi göndererek ittifak imzalamışlardır. Ancak Şah İsmail bu ittifakı yeterli bulmayıp Alman imparatoruna da 1518 Ekiminde bir mektup yazarak "Müşterek düşmanımıza karşı siz batıdan ben doğudan hücumla geçerek onları yenebiliriz bunun için de müsait zaman Nisan 1519'dur. Tanrının yardımı ile bu seferi başarı ile tamamlayacağız" demiştir (Saray, 1999: 28). Ancak Alman imparatoru bu mektuba 1524 Ağustosunda cevap vermiş ve mektup Tebriz'e 25 Ağustos 1525'te ulaşmıştır. Şah İsmail 23 Mayıs 1524'te vefat ettiği için yerine geçen I. Tahmasb'ın mektuba ne şekilde cevap verdiği bilinmemektedir. Türk-İran münasebetlerinde dikkat çeken bu husus Avrupa devletlerinin İran'a inanmaması neticesinde bir türlü gerçekleşmemiştir. Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa-İran ittifakın oluşmamasının sebeplerinden iki tanesini şu şekilde izah edebiliriz; Birincisi, Avrupa'da Osmanlı baskısından bunalan Hristiyan devletlerine arzu edilen zamanda böyle bir talebin gelmemiş olması, ikincisi ise mesafenin uzaklığı dolayısıyla müşterek bir harekâta fırsat bulamamalarıdır (Saray, 1999: 64).

Yavuz Sultan Selim'in Çaldırandaki zaferi Doğu Anadolu'yu tehdit eden Safevi tehlikesini ortadan kaldırmakla birlikte bu zaferin Anadolu'daki Alevi- Türkmen çatışmasını tam olarak giderdiğini söylemek oldukça güçtür. Nitekim Kanuni Sultan

² Osmanlı Devleti 1516'da Mercidabık'ta ve 1517'de Ridaniye'de yapılan iki savaşta Memlükler'i yenerek Suriye ve Mısır'ı egemenliği altına almıştır.

Süleyman döneminde Safeviler'in desteklediği Baba Zünnun, Kalender Çelebi ve Üzeyirli Seyid'in önderlik ettiği ayaklanmalarda Alevilerin ve Türkmenlerin önemli rol oynadıklarını görmekteyiz. Yine bu ayaklanmaların önemli özelliklerinden birisi de Osmanlı topraklarına son on yılda katılan ve Türkmenlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde ortaya çıkmış olmasıdır (Kunt, 2002: 126).

Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in ölümü ile Anadolu'daki Şii propagandasını artırmış ve ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışını da tebrik etmemiştir. Şah İsmail'in ölmesi ve yerine çocuk yaşta I. Tahmasb'ın İran tahtına geçmesi İran'da karışıklığa sebebiyet vermiş, bunun üzerine Gilan hükümdarı ve İran'daki Sünni ulema Osmanlılardan yardım istemiştir. (D.G.B.İ.T.,c:10,1992: 330) Kanuni Sultan Süleyman devrinde de İran üzerine 1533, 1538, 1548'de olmak üzere üç sefer düzenlenmiş ve Tebriz ile Süleymaniye'ye kadar ilerleyen Osmanlı orduları Bağdat'ı da fethetmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'ı ele geçirerek Irak'a hâkim olması Osmanlı Devletine bu bölgede kaybettiği saygınlığını yeniden kazandırmıştır. Irak'ın Osmanlı egemenliğine girmesi ile Asya-Avrupa deniz ticaretindeki gelişmeler Osmanlı Devletine büyük kazançlar sağlamıştır. Şöyle ki Yavuz Sultan Selim döneminde Kızıldeniz'e hâkim olan Osmanlılar geleneksel deniz ticaret yolunun ikinci çatalına da hâkim olmuşlardır (Kunt, 2002: 127).

Omsalı Devleti, 1578 yılında Avrupa cephesinin sakin bir durum arz etmesinden ve İran'ın iç durumundaki karışıklıktan faydalanarak İran üzerine bir sefer düzenlemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu seferdeki asıl amacı 1569'da Don-Volga kanalı projesinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine gerçekleştirilemeyen Hazar'a ulaşma girişimini gerçekleştirmek istemesidir. Osmanlı Devleti Kafkas bölgesini ve Azerbaycan'ı ele geçirerek Hazar'a farklı bir yoldan ulaşmayı arzu etmektedir. Hint Okyanusunda Portekiz üstünlüğünü kıramayan ve bölge ticaretinde kayıplar veren Osmanlı Devleti baharat yoluna alternatif olarak Hazar kıyılarındaki ipek üretim merkezlerini ele geçirmek ve bu şekilde kayıplarını telafi etmek niyetinde idi. Aynı zamanda bu bölgenin Osmanlı kontrolünde olması Rusya ile Safevi temasını kesmesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu sayede Rusya üzerinden Safevi ülkesine gelen İngiliz tüccarların İran ipeğini farklı yoldan -Osmanlı topraklarına uğramadan- Avrupa'ya ulaşmasına da engel olunabilecekti. (Kunt, 2002: 129) Osmanlı orduları 1578'de

Safeviler'e bağımlı Gürcistan'a girip Tiflis'i ele geçirerek genel fetih amaçlarına doğru ilk adımı atmış oldu. Ancak Safeviler Osmanlı Devleti'nin beklemediği bir direniş göstererek seferin kısa sürede amacına ulaşmasını engellediler. Birkaç yıl sonra yeniden harekete geçen Osmanlı birlikleri, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan ve Şirvan'ı ele geçirdiler. Bu sefer neticesinde 1590 yılında Osmanlı Devleti ile Şah Abbas arasında bütün Osmanlı fetihlerinin İran tarafından kabullenildiği Ferhat Paşa antlaşması olarak da bilinen İstanbul Antlaşması imzalandı (Kunt, 2002: 130; Saray,1999: 43).

Safeviler ile yapılan bu barış antlaşmasından sonra Avusturya ile uzun sürecek bir savaş dönemine giren Osmanlı Devleti, bu süre zarfında İran'ın sınır ötesi harekâtına maruz kalmış ve bu durum Osmanlı Devletini zor durumda bırakmıştır. Çünkü bu dönemde hem Avusturya ile savaş halinde olan ve hem de Anadolu'da çıkan Celâli isyanları ile uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti ilk başlarda İran'a karşı gerekli hazırlığı yapamamıştır (Saray, 1999: 46).

Bölgede Osmanlı Devletinin otoritesini zaafa uğratan Celali isyanları İran'a savaş açmak isteyen Osmanlı Devleti için iyi bir bahane olmuştur. Bu dönemde Şah Abbas, Osmanlı devletine vergisini ödemeyen ve İran topraklarına kaçan bir tüccarın İran tarafında yakalanıp tedip edilmesi için görevlendirilen Tebriz'in Osmanlı Valisi Ali Paşa'nın kuvvetlerine müdahale etmiştir. Bu durum iki ülke arasında yeniden savaşın başlamasına sebep olmuştur. Ali paşa'nın kuvvetlerini yenilgiye uğratan Şah, Tebriz'i ele geçirmiş ve teslim olmaları halinde canlarına dokunmayacağı sözünü verdiği bütün askerleri katletmiş, kadın ve çocukları ise esir etmiştir. (Saray, 1999: 48) Azerbaycan'ın İran tarafından işgal edildiği haberi İstanbul'a ulaştığı zaman Osmanlı Devleti Avusturya ile harp halindeydi. Osmanlı Devleti, Cağalzade Sinan Paşa komutasında bir orduyu İran üzerine sefere göndermiştir. Ancak Sinan Paşa durumu tam olarak değerlendiremediği için gerekli hamleyi yapamamıştır. Sinan Paşa, Şah'a gönderdiği mektupta onu savaş meydanına davet etmesine rağmen Şah geri çekilmeyi ve Osmanlı ordusunun geçmesi muhtemel olan yolları tahrip etmeyi tercih etmiştir. Bundan sonra kendisi Van'da kışlamağa karar veren Sinan Paşa emrindeki tımarlı sipahileri yerlerine göndermiştir. Şah Abbas casusları vasıtasıyla Sinan Paşanın

Van'da olduğu haberini almış ve ani bir baskınla Sinan Paşa'yı Van kelesinde bozguna uğratmıştı (Saray, 1999: 50)

Cağalzade Sinan Paşa'nın İnan seferi iki ciddİ ve tehlikeli netice doğurmuştur. Birincisi Anadolu'nun dirliğinin ve birliğinin bozulması, diğer de daha önce fethedilen yerlerin şah I. Abbas eline geçmesidir. Cağalzade Sinan Paşa, Celâli gruplarının nde gelenlerini affetmiş, bunları önemli askerİ gevlere getirmişti. 1605'de yapılan Tebriz seferinde, Cellilerin büyük bir kısmı zayıata uğramasına rağmen, bunlar devletin içine düştüğü zaafı yakından görmüşlerdi (Kılıç, ?: 2).

Osmanlı Devleti'nin doğuda uğradığı bu başarısızlık İstanbul'da büyük sıkıntıya sebep olmuştur. Bu durumun ortaya çıkmasında yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile harp halinde olması ve Celâli isyanları ile uğraşmasından dolayı İnan meselesine gerekli yönelimi yapamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Avusturya ile yapılan harbin sona ermesinden sonra Kuyucu Murad Paşa komutasında teşkilatlı bir ordu İnan zerine gönderilmiştir. Kuyucu Murad Paşa nce Celali isyanlarını bastırmış ve önündeki engelleri kaldırarak İnan seferine devam etmiştir. Ancak İnanlılar geri çekilmiş ve kış şartları da bastırdığı için bir netice alınamamıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın Diyarbakır'da vefat etmesi zerine Sadrazam ve Serdar sıfatıyla ordu komutanlığına getirilen Nasuh Paşa da bir netice alamayınca işgal edilen topraklar İnanlılarda kalmak şartıyla 20 Kasım 1612'de Nasuh Paşa Antlaşması imzalanmıştır. Amasya Antlaşması şartlarına göre yapılan bu antlaşma neticesinde İnan Osmanlı Devletine senede 200 yk ipek vermeyi kabul ediyor; ancak İnan'ın eline geçen topraklar İnan'da kalıyordu. (Cin,2007: 24.)

Yapılan bu antlaşma Osmanlı Devletini tatmin etmekten pek uzaktı. Osmanlı Devleti İnan'a yeniden sefer düzenlemek için bir bahane ararken, İnan'ın Nasuh Paşa Antlaşmasında vermeyi kabul ettiği 200 yk ipeği göndermemesi ve İnan'a elçi olarak gönderilen İncili Mustafa avuş'un dönmemesi ve Nasuh Paşa Antlaşmasının hükümlerinin I. Ahmet tarafından istenmeyerek kabul edilmiş olması Osmanlı Devletinin İnan'a sefer düzenlemesine sebep olmuştur (Uzunçarşılı, ?:67). Vezir-i Azam Mehmet Paşa 1615'te İnan seferine çıktı. şah Abbas Osmanlı ordusunun sefer çıktığını öğrenince rehin tuttuğu İncili Mustafa avuşu ve bir senelik vergiyi elçisi ile göndermiştir. şah Abasın vergiyi eksik göndermesi ve antlaşmaya riayet etmemesi

Osmanlı ordusunun sefer devam etmesine neden olmuştur. Gönderilen İran elçisi de Yedikule'ye hapsedilmiştir. Osmanlı Devleti sefere devam ederek İran'ı barış yapmaya zorlamış ve 1618'deki Nasuh Paşa Antlaşmasının maddelerine benzer yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Serav Antlaşması olarak bilinen bu antlaşmaya göre İran İki yüz yük ipek, yüz yük kumaş verecekti (Uzunçarşılı, ?: 68).

Osmanlı Devletindeki taht değişikliğinden istifade ederek antlaşma şartlarını ihlal eden Şah Abbas 1624'te Osmanlı yönetimindeki Bağdat'a saldırmaya karar verdi ve Ocak 1624'te Bağdat İran yönetimine geçti. (Saray, 1999: 52)

Osmanlı tahtına geçen IV. Murat, İran'ın saldırgan politikalarına engel olmak ve kaybedilen yerleri geri almak için baş vezirlerini serasker yaparak İran üzerine sefere yollamıştır. Şah Abbas'tan sonra İran tahtına geçen I. Safi, IV. Murat'ın izlediği politikadan dolayı barışçı bir tutum sergilemek zorunda kaldı. IV. Murat 1630 senesinde Hemedan ve 1635'te de Erivan ve Tebriz'i işgal ederek Osmanlı topraklarına katmıştır. I. Safi, IV. Murat'ın İstanbul'a gitmesini fırsat bilerek Erivan'ı ele geçirmişti. Bunun üzerine İran üzerine sefere çıkan IV. Murat 1638'de Bağdat'ı fethetti (Sarıkaya, 1993: 416). Çok uzun süren bir kuşatmanın sonunda Mayıs 1639'da iki devlet arasında imzalanan Kasr-ı Şirin antlaşması ile savaş sona ermiştir. Bu antlaşmaya göre Bağdat Osmanlı devletinin elinde kalmış ayrıca Irak'ın doğu hududunda daha önce Osmanlı Devletinin elinde olan yerlerde geri alınmıştır. Aynı antlaşmaya göre Van civarındaki Kotur, Makur ve Kars taraflarındaki kaleler yıkılacaktı. İmzalanan bu antlaşma ile uzun bir barış dönemi başlamıştır. Ayrıca bugünkü Türk-İran sınırının büyük bir bölümü bu antlaşmada belirlenmiştir. 1722 yılın gelindiğinde Afaganlı Mahmud bin Üveysi'nin İran'a saldırması üzerine Osmanlı Devleti de İran'a savaş açarak bu durumdan kendisine pay çıkarmak istemiştir. (Uzunçarşılı, ?: 131) Muharebenin başlarında İran'a üstünlük sağlayan Osmanlı kuvvetleri daha sonra Nadir Şah'ın Saltanat Naibi olmasından sonra Nadir Şah'a yenildi. Nadir Şah bu savaşta Osmanlı Devletinin almış olduğu tüm toprakları geri almayı başarmıştır. Nadir Şah Osmanlı Devletine karşı başarılı olduğu gibi aynı zamanda Rusya ile de mücadele ederek Derbent ve Baku'yü Ruslardan geri almayı da başarmıştır (Saray, 1999: 68). Nadir Şah, 1736'da II. Şah Abbas'ın ölümü üzerine İran'da Şahlığını ila etti. Nadir Şah saltanatı döneminde Osmanlı Hükümdarına bir

heyet göndererek Sünnilerle Şiiler arasındaki ihtilafı ortadan kaldırmak istemiştir. Ayrıca Caferi mezhebinin İslam'ın bir mezhebi olarak kabul edilmesini, İran'ın her sene Suriye üzerinden bir hac kafillesi göndermesini ve her iki ülke arasında elçi teatisinin devamını istemektedir. Bu isteklere genel bir fitneye yol açar gerekçesi ile olumsuz cevap vermiştir (Saray, 1999: 69).

1747'de Nadir Şah'ın ölümü ile karışan İran'a Osmanlı Devleti müdahale etme fırsatı bulamamıştır, çünkü bu dönemde Osmanlı Devleti Ruslarla harp halinde idi. Savaşın sonra ölen III. Mustafa'nın yerine I. Abdulhamit geçmiş ve Ruslarla çok ağır şartlar taşıyan Küçük Kaynarca Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. I. Abdulhamit Ruslarla imzalamış olduğu bu ağır antlaşmayı Kerim Han'a haber verdi ve barışın devam etmesini istedi. Ancak Osmanlı elçisi İran'a ulaşmadan Kerim Han Basra'yı kuşatmıştı ve yapılan müzakereler sonuç getirmemiştir. Kerim Han'ın ölümü üzerine Basra tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Kerim Han'ın ölümü ile İran'da karışıklıklar çıktı ve Kaçar'ların reisi Ağa Muhammet İran'da hâkimiyeti ele geçirerek Zendlilerin hâkimiyetine son verdi. Kaçarlar 1779'dan 1925 yılına kadar hâkimiyet sürmüşlerdir.

Kaçar hanedanı döneminde İran ile Türkiye arasındaki münasebetlere tesir eden en önemli üç faktör şunlardır: birincisi Kafkas ülkelerinde hâkimiyet mücadelesi; ikincisi bugünkü İran-İrak sınır bölgesini içine alan ve İranlılarca bilhassa Şiilik noktai nazarından önemli addedilen Kerbelâ dâhil olmak üzere bölge arazisinin hâkimiyeti; üçüncüsü ise Doğu Anadolu'da Türk İran hudut bölgesinde yaşayan bazı göçebe aşiretlerin sebep olduğu problemlerdir.

19. Yüzyıla gelindiğinde her iki devlet de Rusya ile mücadele etmesine rağmen bir ittifak içerisine giremedikleri gibi Van ve Bağdat vilayetlerinin hâkimiyeti için birbirleri ile çatışma içerisinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti İran'ın Van bölgesindeki halkı rahatsız etmesinden şikâyet ederken, İran da, Osmanlı hâkimiyetinde olan Bağdat'ın valisinden şikâyetçi olarak İranlı hacılara daha dostane davranmasını talep etmiştir (Saray, 1999: 79).

XIX. Yüzyılın siyasi atmosferi içerisinde Osmanlı-İran ilişkilerini sadece iki devlet arasındaki olayların belirlediğini söylemek oldukça güçtür. Özellikle yüzyılın sonlarına doğru bölgede petrolün bulunması ile bölge dışı güçlerin müdahalesine maruz kalan

İran coğrafyası Rusya ve İngiltere'nin mücadele alanı olmuştur. Bu dönemde Rusya sıcak denizlere inmek için İngiltere ise Hindistan sömürgesinin güvenliğini kontrol altında tutmak için bölgede nüfuzunu arttırmak istemiştir. İran bu dönemde İngiliz ve Rus baskısı karşısında Fransa'ya yaklaşarak Napolyon'dan, İran'ın Rusya'ya karşı korunmasını talep edecektir (Pehlivanoğlu, 2004: 76). Rusya bu dönemde Kafkaslara inerek İran'ı ağır bir yenilgiye uğratarak çok ağır şartlar taşıyan Gülistan Antlaşmasını İran'a kabul ettirdiler (Saray, 1999: 78).

Osmanlı-İran ilişkileri sınırda meydana gelen kısa süreli isyanlara rağmen 1746 yılından XIX. Yüzyılın sonlarına kadar genelde barış içerisinde geçmiştir (Çamurcu, 2000: 91). İngiltere bölgenin kontrolünü Fransa'dan devraldıktan sonra Osmanlı Devleti ve İran ortak düşmanları Rusya tehlikesine karşı İngiltere ile işbirliği içerisine girdiler. Osmanlı Devleti ile İran XIX. Yüzyılın ilk yarısında barış içerisindeki ortam Bağdat vilayetinin hakimiyeti konusunda iki ülke arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Rusya ve İngiltere'nin aracılık teklif etmesine rağmen iki ülke arasındaki gerginlik devam etmiş (Saray, 1999: 83) ve İran'ın, Irak-ı Arap bölgesindeki Şiileri kışkırtması üzerine Osmanlı Devleti sert tedbirler almak zorunda kalmıştır (Sarıkaya, 1993: 420).

Tanzimat dönemi Osmanlı İran ilişkileri pek fazla hareketli olmasa da devlet adamları arasında hala potansiyel tehlike ve muhtemel bir düşman olarak gösterilmiştir. Bunun en önemli nedeni ise İran üzerinde Rus nüfuzunun etkin olması ve olası bir Osmanlı-Rus savaşında İran'ın nasıl bir politika izleyeceği konusundaki şüphelerdi (Çetinsaya, 2000: 11). İran bu dönemde Osmanlı Devleti ile kıyaslandığında güçsüz bir devlet olmasına rağmen Rusya'nın yörüngesine girmiş olması bu devletin göz ardı edilmemesi gerektiğinin bir göstergesidir. Fuad Paşa bu dönemdeki İran tehlikesi konusunda siyasi vasiyetnamesinde şu sözleri söylemiştir; *“Sürekli kargaşalık içinde ve Şiilik taassubu pençesinde bulunan bu ülkenin hükümeti, her zaman bizim düşmanımızla birlik ve anlaşma halinde olmuştur. Kırım Savaşı'nda dahi Rusya ile anlaşıp, amaç birliği yaptı. Düşmanca hesaplarını gerçekleştirememesi, Batı'nun ihtiyatlı ve uyanık diplomasisi sayesinde. Bugünkü günde, Şah Hükümeti Petersburg kabinesinin dümen suyundadır. Bab-ı Ali bir yerde meşgul olmadığı sürece acz ve bilgisizlik içerisinde bulunan ve kendi başına bir işe kalkışamayacak olan itibarsız İran*

hükümeti bizimle dalaşmaya cesaret edemez. Ne var ki Rusya ile ilk çatışmamızda, bütün tedbirli ve iyi niyetli tutumumuza rağmen, İran, siyasi bağımlılığı ve daha da önemlisi, kör kıskançlığı yüzünden en uzlaşmaz düşmanlarımız sırsında yerini alacaktır. Bereket versin ki Bab-ı Ali, maddi kaynaklarına ek olarak, böyle barbar bir istibdadın altında ezilen, bir sürü hükümet buhranıya karşı karşıya ve her yandan Sünnilerle çevrilmiş bulunan bir ülkeye haddini aştırmayacak manevi olanaklara da sahiptir.”(Akarlı, 1978: 5)

Osmanlı Devleti İran ile ikili ilişkilerini geliştirmek için Ahmet Vefik Paşa başkanlığındaki heyetini İran'a göndermiştir. Ahmet Vefik Paşa 1851-1857 yılları arasında Tahran'da görev yapmıştır (Kuneralp, 1999: 119) Ancak Ahmet Vefik Paşa'nın İran sefirliği döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmediği gibi İran'ın bu dönemde Rusya'ya meyletmesine de engel olunamamıştır (Saray, 1999: 84).

Kırım Harbi öncesinde ise İran Rusya'ya yaklaşırken Osmanlı Devleti de İngiltere ile ilişkilerini geliştirmiştir. Bu durum Osmanlı-İran ilişkilerinin iyice gerilmesine neden olmuş ve İran'ın Azerbaycan'a ordu göndermesine sebep olmuştur. Ahmet Vefik Paşanın uyarılarına rağmen Azerbaycan'dan ordusunu çekmeyen İran'a Osmanlı Devleti Bağdat Valisi Reşit Paşa Kumandasındaki orduya takviyede bulunarak güçlendirmiştir. Bu durum İran Hükümetinin Osmanlı Devleti sınırlarında herhangi bir düşmanca faaliyetini önlemiştir (Saray, 1999: 85). Osmanlı Devleti Kırım harbi nedeniyle Rusya ile uğraşırken, İran da Herat meselesi yüzünden İngilizlerle çatışma halindeydi. Sonuçta Osmanlı Kırım Harbinden galip ayrıldı. İran ise Herat meselesinden mağlup ayrılmıştır.

II. Abdulhamit döneminde Osmanlı-İran arasındaki münasebet yeni bir boyut kazanmıştır. XIX Yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı tahtına geçen Sultan II. Abdulhamit takip ettiği İslam birliği siyaseti ile Osmanlı idaresindeki Müslüman milletleri, Avrupalıların kışkırtmalarından korumak ve devleti mevcut şekliyle devam ettirmek niyetinde idi. II. Abdulhamit'in bu siyasetinden huzursuzluk duyan emperyalist devletler (İngiltere, Rusya ve Fransa) bütün Müslümanların halifesi konumunda olan Osmanlı Padişahının ve hükümetinin ilk başlarda içinde bulunduğu durumdan dolayı başarılı olamayacağını düşünmelerine rağmen Panislamizm fikrine düşmanca davranmışlardır. Panislamizm fikrinden etkilenen ve buna karşı çıkan bir

devlet de İran idi (Saray,1999 :94). II. Abdulhamit'in Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak için başlattığı bu Panislamizm politikasının İran tarafından Sünnilerin egemenliğine girmek olarak yorumlanmıştır. Bu dönemde Cemalettin Efgani'nin³ faaliyetlerinden duyulan kaygı nedeniyle Panislamizm politikası İran'da benimsenmemiştir. Efgani Sultan II. Abdulhamit ile ilişkilerini bozmamak için Bağdat'tan Londra'ya giderek orada Nasireddin Şah aleyhinde neşriyatta bulunmaya başlamıştır. İslam birliğinin hararetli savunucusu Efgani ile bu fikrin muhalifi Nasireddin Şah arasındaki mücadele Nasireddin Şah'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Osmanlı Devletindeki gelişmeler başta Cemalettin Efgani olmak üzere İran aydınları tarafından takip edilmekte ve bu dönemde Osmanlı başkenti İran'ın Batıya açılan kapısı konumunda olmuş ve bu durum İran Meşrutiyetinin temelini oluşturmuştur. İran Meşrutiyeti de Osmanlı Devletinde olduğu gibi Batı karşısında uğranılan yenilgilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.(Bayır. 1999: 91) İran'da meşrutiyet taraftarı olan en önemli isimlerden birisi olan Emirkebir Osmanlı Devletinde özel memur olarak bulunduğu dönemde Tanzimat hareketinden etkilenmiş ve 1848'de Nasreddin Şah'ın iktidara gelmesi ile Sadrazam olmuştur. Bundan sonra geniş bir ıslahat programını yürürlüğe koyarak İran'ın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur.(Bayır, 1999: 92)

³ Cemalettin Efgani: 1838'de Hamedan'da doğan Efgani, çocukluğunu ve gençliğini Afganistan'da geçirdiği için Afgani adı ile meşhur oldu. Uzun süre Avrupa'da kaldıktan sonra Afganistan'a geri döndü. Afganistan'da çıkan iç savaşlardan dolayı Hidistan'a giden Afgani birkaç sene de orada kaldıktan sonra Mısır'a ve oradan da Osmanlı memleketine gitti (1870). Mısırda bulunduğu sürede bir müddet El-Ezher'de Hocalık yapan Efgani aydın ve açık fikirliliğinden dolayı İngiliz elçiliğinin isteği ile Mısır'dan kovuldu. Bundan sonra Paris'e giderek 1882-1885 yılları arasında Paris'te "Al Üvret-ül Vüska" mecmuasını neşretmeye başladı. Nasreddin Şah'ın öldürülmesinden sorumlu tutulan Afgani Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. İran Hükümetinin Afgani ve arkadaşlarının iadesini istemesi üzerine, arkadaşlarını teslim etmiş ancak Afgani'yi teslim etmemiştir. Afgani II. Abdulhamit ile görüşerek Panislamizm konusunda ona fikrini bildirmiş ve desteklemiştir. (Seyf, 1960)

BÖLÜM 2: BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

2.1 Birinci Dünya Savaşında İran'ın Siyasi Durumu ve Türk İran İlişkileri

2.1.1 Birinci Dünya Savaşında İran'ın İdari ve Askeri Yapısı

Birinci Dünya Savaşı başladığında meşrutiyetle idare edilen İran'da Kaçar hanedanına mensup Ahmet Şah başta bulunmaktaydı. Meşrutiyet 1906 yılında ilan edilmiş olmasına rağmen henüz ülke genelinde tam olarak uygulanabilmiş değildi. Birinci Dünya Savaşı başladığında Ahmet Şah devlet yönetiminde tam olarak egemen değildi.(İsfehanyan, 1968: 3) Bu dönemde ülke yönetimi saltanat naibi olan Nasurul-Mülk'ün elinde idi. Gerek meşrutiyet yönetiminin olması gerekse ülke yönetiminin Şah'ın idaresinde olmaması karışıklıkların çıkmasına zemin hazırlamakta idi. Saltanat Naibi aşiret başkanlarının ve toprak ağalarının menfaatlerini takip etmekteydi. İktidarı elinde bulunduran bu aşiret reisleri ve toprak ağaları arasında tam bir ittifak olduğu söylenemez. Bunda dolayısıdır ki ülkede hükümetler sık sık değişmekte ve istikrardan yoksun bir siyasi yapı oluşmaktadır. (İsfehanyan, 1968: 3)

İran'da merkezden uzak eyaletlerde toprak ağalarının ve aşiret reislerinin büyük topraklara sahip olması ve bir hayli kalabalık olmaları sebebiyle kendilerine ait askeri birlikleri de bulunmaktaydı.(İsfehanyan, 1968: 3)

İran'da bulunan siyasi partilere gelince; meşrutiyetin ilanından sonra kurulan İnkılâp ve İtidaliyon partileri 1908'de meclis dışında olmalarına rağmen İkinci mecliste temsil edilmişlerdir. Ancak bu partilerden İnkılâp Partisi adını değiştirerek "Demokrat Parti" oldu. İtidaliyon partisi ise aynı isimle meclise girmiştir. Bu partiye memleketin ayanları ve ulema sınıfı dâhildir. Naib-i Saltanat da bu partiye mensuptur. Demokrat Parti'ye gelince memleketin aydın kesimini, gazetecileri, doktorları, edipleri ve ordu ve jandarma subaylarını içinde barındırmaktadır. (İsfehanyan, 1968: 4)

İtidaliyon Partisi adından da anlaşılacağı gibi sert ve inkılâplara karşı olan bir partidir. Bu sebeple o diğer partilere özellikle de Demokrat Partiye⁴ karşı idi.

⁴ Demokrat Parti: Demokrat Parti'nin programında belirttiği başlıca hedefleri; din ile devlet işlerini birbirinden ayırmak, orduyu modern bir hale getirmek, askerlik hizmetini mecburi vatan hizmeti haline

DemokratParti'nin İtidaliyon Partisi ile muhalif olduğu en önemli konu Demokrat Parti'nin meşrutiyet sisteminde kurulması istenen ayan meclisine karşı olması idi. (İsfehaniyan, 1968: 4)

Bu dönemde İran'ın askeri yapısı oldukça zayıf bir durumda idi. Nadir Şah zamanında Hindistan'ı kuşatarak Delhi'ye kadar giden İran ordusu Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda o kadar zayıf bir durumda idi ki Tahran civarındaki eşkıyalarla bile baş edemiyordu. Askeri yapının oluşmasında “Beniçe⁵” denilen bir sistem uygulanmaktaydı. Bundan başka masraflarını devletin kendi hazinesinden karşıladığı süvari birlikleri de mevcuttu. Ordunun komuta kademsinde bir düzen ve disiplin mevcut değildi. Bu dönemde ordunun bir kısmı Rus subayları idaresinde bulunmakta idi. Kazak livasında kurulu olan ordu ismen İran ordusuna bağlı olsa da Rusya'nın egemenliğindeydi. Ordu komutanı raporları direkt olarak Rusya'ya göndermekteydi. Kazak ordusunun masrafları İran hazinesinden karşılanmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda ordunun bir diğer kolu ise İsveç Subayları tarafından oluşturulan “Jandarma Kuvvetleri” idi. Sayıları 10.000 kişi kadar olan bu jandarma kuvvetlerinin geniş İran sınırlarını koruması imkânsızdı. İran bu dönemde Jandarma ve Polis teşkilatını kurup geliştirmek için İsveçli subayları ülkesine davet etmiş ve bunların bir kısmı daha sonra Şah Pehlevi'nin oluşturacağı ordunun çekirdeğini teşkil edecektir. (<http://www.turkpolitika.com/modules.php?name=News&file=article&sid=6857> 22.06.2007) Bu devirde İran nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden aşiretler kendi askeri birliklerini de kurmuşlardır. Bu aşiretler ve toprak ağaları yabancı devletlerin politikasına göre hareket ederdi (İsfehaniyan, 1968: 6–8)

2.1.2 Birinci Dünya Savaşı'nda İran'ın Siyasi ve Ekonomik Yapısı

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda İran gerek siyasi olarak gerekse ekonomik olarak çok sıkıntılı günler geçirmekteydi. Savaş başladığında savaşa bulunan tüm devletlerin Tahran'da elçileri bulunmaktaydı bundan dolayı da ülkenin tamamında casusluk faaliyetlerinin had safhada olduğunu söyleyebiliriz. Ülke 1907 de imzalanan İngiliz-Rus Antlaşması ile üç bölgeye ayrılmıştı. Buna göre güney İran İngiltere'nin

getirmek, iktisadi hayatı düzenlemek, milli eğitimi yeniden düzenlemek, köylüye zirai kredi sağlayacak bir bankanın kurulması ve vergi reformunun yapılması gibi konular yer almaktadır.

⁵ Beniçe Sitemi: Her köy orduya uygun görülen sayıda asker vermeye mecburdu. Bu askerlerin at, silah ve elbise gibi masrafları köy halkı tarafından karşılanmaktaydı.

nüfuz bölgesinde bulunurken Kuzey İran'da Rusların nüfuz bölgesi olarak belirlenmişti. Merkezi İran diye adlandırılan bölge ise her iki devletinde müdahalesinden uzak tutulmuştur (Sarısaman, 13.cilt: 442). İran, Savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İngiltere ve Rusya'nın işgaline engel olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları İngiltere ve Rusya için 1907 antlaşmasının bir nevi tatbik edildiği bir dönem olmuştur (Çetinsaya, 2000: 18). Bu durum İran hükümet adamlarını çok zor durumda bırakmıştır. İran hükümetini zor durumda bırakan durumun temelinde aşiret reisleri, din adamları ve aydınların, Rus, İngiliz ve Türk taraftarı olarak gruplara ayrılmış olmalarıdır. Ülke içerisindeki aydınlar demokratlar ve milliyetçiler işgalci konumunda bulunan İngiltere ve Rusya'dan nefret ediyorlar ve onlarda İttihat ve Terakki ileri gelenleri gibi Almanya'nın yanında yer almanın ve Almanlarla işbirliği yapmanın ülkenin menfaatine olacağını düşünüyorlardı. Savaş başladığında Osmanlı Devleti gibi savaşın dışında kalmayı amaçlayan İran, Osmanlı Devleti aleyhine sınırdaki Kürtleri, Nasturileri ve Ermenileri ayaklandırmak suretiyle İran topraklarına tecavüzde bulunan Rusların faaliyetlerine engel olamamıştır(Cin, 2007:36-37). Osmanlı Devleti'nin İran'a tarafsızlığını koruması yönündeki telkinleri İngiliz ve Rusların egemenliği altında bulunan hükümet tarafından istese de gerçekleştirilemeyeceği bir talep olarak kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca gerek İngilizler gerek Ruslar gerekse Osmanlı askerleri İran topraklarında rahatça hareket etmiş ve bölgeyi istedikleri gibi kullanmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran coğrafyasına müdahale eden bir diğer devlet de Almanya olmuştur. Ahmet Şah da Almanların savaşı kazanacağına inanmaktaydı (Baykara,1978:124). Almanlar İran'a sadece para ve uzman yardımıyla bulunmamışlardır. İran'ın güneyine sızan Alman ajanlar bu bölgelerde halkı ayaklandırarak İngilizlere karşı kışkırtmışlardır. İran'a asıl fiili yardım Birinci Dünya Savaşına Almanların yanında girmeye karar veren İttihatçılardan gelmiştir. Çünkü İttihatçıların bu coğrafyada bulunmasının askeri yönünün yanında bir de ideolojik boyutu vardır. Azerilerin ve Türkmenlerin çoğunlukta olduğu İran, Turan'ın sınırları dâhilinde bulunmaktaydı. Özellikle Enver Paşa, savaş bittikten sonra İran'da nüfuz sahibi olmak ve Azerbaycan'da bağımsız bir Türk hükümeti kurmayı amaçlamaktadır (Çetinsaya, 2000: 19). Birinci Dünya Savaşı'na müttefik olarak giren Osmanlı Devleti ve Almanya'nın da İran için ortak bir politikası yoktu.(Sarısaman: 442) Bu yüzden

İran’da gizliden gizliye bir Türk-Alman rekabeti sürüp gitmiştir. Almanya bölgedeki ayrılıkçı grupları desteklerken Türkler ise İslamcılık politikası ile İran’da varlığını hissettirmeye çalışmıştır (Sarısaman, 13.cilt: 442). Almanların İran’daki propaganda faaliyetlerine bakıldığında Osmanlı devletinden çok farklı metod kullandığını söyleyemeyiz. Almanya da Osmanlı Devleti gibi İslami söylemlerle başlattığı propaganda faaliyetlerini Muharrem Taziyesi’ne katılacak kadar ileri götürmüştür. Ayrıca Şii müçtehitlerin ellerini öpen, acem kıyafeti giyerek Müslüman oldukları ilan eden Alman sayısı hiç de az değildi. Almanların İran’da takip ettiği İslamcılık politikası Osmanlı’nın nüfuzunda bir İslamcılık anlayışının dışında gerçekleşmekteydi. İran Müslümanları ile Osmanlı Müslümanlarının kaynaşmasını engellemek amacıyla olan Almanlar bölgede Osmanlıdan bağımsız hareket etmeye çalışmışlardır. (Sarısaman, 13.cilt: 442)

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti ve İran’ın dış siyasetteki kaygıları aynı olsa da İngiltere ve Rusya’nın bölgeyi kendi çıkarlarına uygun bir şekilde taksim etmeleri bu iki devleti sıkıntıya sokmuştur. Her iki devlet de İngiltere ve Rusya arasında denge siyaseti izleme noktasında başarısız olmuştur. Bunda 1907 İngiliz-Rus Antlaşması’nın büyük payı bulunmaktadır. XX. Yüzyıla kadar bölgedeki çıkarları çatışan İngiltere ve Rusya bu sorunu kendi aralarında anlaşarak çözme yoluna gitmişlerdir. Netice de hem İngilizler Hindistan’ın güvenliğini sağlama noktasında büyük bir kolaylık sağlamış hem de Rusya Güney Kafkasya’dan gelebilecek saldırıya karşı güney sınırlarını güvence altına almıştır. Ayrıca her iki devlet de İran’ın maddi imkânlarından faydalanmaktan da geri kalmamışlardır.

Osmanlı Devleti ile Almanya İran coğrafyasında İngiliz ve Ruslara karşı savaşırken bir yandan da bölgeyi kendi kontrollerine almaya çalışmaktaydı. Yani hem müttefik hem de rakip durumundaydılar. Almanlar daha ziyade büyük paralar harcayarak İran’da milis kuvvetler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Kont Kanitz Paşa’nın organize etmesiyle İsveçli subaylar tarafından oluşturulan jandarma birliklerini de kendi saflarında çekmeyi başarmışlardır.(Sarısaman: 442) Osmanlı Devleti bu dönemde Kuzey İran’da Almanya’nın gölgesinde kalmış gibi görünmesine rağmen Osmanlı Devleti’nin Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey’in çabaları ile buradaki ulema, tüccar ve siyasi partilerin ileri gelenleri ile “Defâ-i İslâm” adı altında bir cemiyet

oluşturarak bölgede İttihad-ı İslâm anlayışını hakim kılmaya çalışmıştır.(Sarısaman: 443)

Rusya'nın İran'a karşı izlemiş olduğu bu siyaset Bolşevik İhtilali'nin patak vermesine kadar devam etmiştir. 1917 yılında savaştan çekildiğini ilan eden Rusya, Osmanlı devleti ile imzalamış olduğu Brest-Litovsk antlaşmasına ile işgal ettiği Osmanlı topraklarından çekilmiştir.

2.1.3 Birinci Dünya Savaşında İran Sınırındaki Ermeniler

Birinci Dünya Savaşının sırasında Rusya özellikle İran sınırındaki Ermenileri kullanarak Ermenilerden gönüllü birlikler oluşturmuşlardır. İtilaf devletleri savaş boyunca yayınladıkları bildirimlerle Ermenileri kışkırtmışlar ve özellikle Türklerden öç almak üzere Kafkas ve İran cephelerine gönderilmişlerdir (Metin, 2001: 130-131). Ruslar ve İngilizlerin silahlandırdıkları bu Ermeniler çeşitli yerlerde isyanlar çıkarmış ve Rus ordusu ile savaşan Türk ordusunu da zor durumda bırakmıştır. Türk hükümeti Ermenilerin bu tutumu karşısında kayıtsız kalmamış ve gerekli hukuki ve emniyet tedbirlerini alarak ihanet eden Ermenileri zorunlu göçe tabi tutmuştur (Saray, 1999: 104).

Tehcir meselesinin aslına baktığımızda gerek Osmanlı Harbiyesinin gerekse yeni Türk Devleti'nin böyle bir karar almasında etkili olan ve Ermenileri tehcire sevk eden en önemli sebep, Ermenilerin Hıristiyanlık taassuplarının gereği olarak, Rus dindaşlarına yardımda bulunmaları ve Osmanlı Ordusu'nu tehdit etmesidir. (Kıdwai, 1991: 95)

Bugün tehcir diye bilinen ve savaş halindeki her devletin aldığı bu tip tedbirler, dünya kamuoyuna haksız ve taraflı bir şekilde soykırım olarak yayılmıştır (Kıdwai, 1991: 95). Bu iddialar emperyalist devletlerin Ermenileri nasıl kullandıklarını açıkça göstermektedir (Saray, 1998: 167). Asırlardır aynı coğrafyada huzur ve emniyet içinde yaşayan Ermeniler ne yazık ki bu güçlerin elinde oyuncak olmaktan kurtulamamışlardır. İngiltere, Amerika ve Rusya gibi büyük devletlerin himayeleri altında Rumiye'de yoğunlaşan Ermeni ve Asurfler yine bu devletlerin yardımları sayesinde hızla gelişerek hem Türkiye hem de İran için tehlikeli bir kuvvet haline gelecektir (Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, (?): 21). Türkiye bu konuda bir takım önleyici çalışmalar yapmasına karşılık, İran ise bölgedeki bu tehlikeli durumu

görecek durumda değildi. Türk Hükümeti bölgede etkin bir rol oynayan Kürt aşireti lideri Simko İsmail Ağa'yı destekleyerek İngilizlerin desteklemiş olduğu Ermeni ve Asuriler'in bölgedeki faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır

2.1.4 Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ordusunun İran Harekâtı

Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede savaşan Türk ordusu 1915 yılı içerisinde Doğu Cephesinde de mücadele vermiştir. Bu dönemde İran hükümeti ve İran toprakları İngiliz ve Rus egemenliği altında bulunmaktaydı. 1907 antlaşması hala yürürlükte olduğundan ülke iki güç arasında taksim edilmişti. Ülkedeki işgalci güçlerden rahatsız olan İran milliyetçileri bölgede yoğun propaganda faaliyetleri sürdüren Almanlara eğilim göstermişlerdir. 1915 Yılı baharında Türk ve Almanlardan müteşekkil bir heyet Osmanlı Halifesi'nin cihat ilanını Afgan Emiri'ne bildirmek için yola çıkmıştır. Ancak bu heyet İngilizlerin engeline takılmış ve dağıtılmıştır. İran aşiretlerinden gerekli yardımı da göremeyen Rauf Bey Müfrezesi aynı zamanda İran hükümetinin de tepkisini çekmiştir. Türk Birlikleri 11 Mart 1915'te İran-Irak sınırında bulunan Hanikin'den hareket ederek sınırı geçti. Artık Türk birliklerinin Kermanşah'a kadar ilerlemek için bir engeli kalmamıştı. Ancak Osmanlı hükümeti Rauf Bey Müfrezesi'nin hareketini durdurdu ve sınırın 80 km doğusuna çekilmesine karar verdi. Osmanlı hükümetinin bu kararı almasında İran'ın Türk hükümetini protesto etmesi ve tarafsızlığını korumak istemesinin büyük payı vardır. İran hükümeti aynı zamanda Kermanşah'ta Türklere karşı bir çevre oluşturmak istemiştir.

Alman ve İran hükümetlerinin etkileri ile Rauf Bey Müfrezesi ile Afgan Emirine heyet göndermekten vazgeçildi. Ancak daha önce küçük bir heyet Rauf Bey Müfrezesinden ayrılarak Afgan Emirine ulaşmıştı (Genelkurmay, 1976: 1122).

İran'ın kendi yerli ordusunun olmayışı Kuzey İran'daki Rus kuvvetleriyle Güney İran'daki İngiliz kuvvetlerinin 6. Türk ordusunu tehdit etmesine sebep olmuştur. 1915 yılının sonlarına gelindiğinde İran cephesinin önem kazanması üzerine 6. Ordu Komutanı Golç Paşa, Irak'taki sevk ve idareyi Nurettin Paşa'ya bırakarak faaliyetlerine İran'da devam etmiştir. Türklerin İran cephesindeki mücadelesi genellikle bölgede işgalci konumunda bulunan Ruslarla olmuştur. Rumiye Gölü'nün güney ve batı kesimleri ile Azerbaycan'da gerçekleştirilen mücadelelerde Türk ordularına Vonder Goltz (Fon der Golç) komuta etmekteydi. 19 Nisan 1916'da Golç

paşa'nın Bağdat'ta ölmesi üzerine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa 6. Ordu komutanlığına atandı.1916 yılında Türklerle Ruslar arasındaki başlıca muharebeler 13. Türk Kolordusu ile 6 Mayıs ve 3 Haziran'da Hanikin'de, 9 Haziran'da Kasrişerin'de ve 30 Haziran'da Mahıdeşt'te gerçekleşmiştir. Daha sonra 26 Temmuz'da 4. Türk Tümeni'nin katıldığı Ravendiz ve Süleymaniye muharebeleri cereyan etmiştir.

İran'daki Rus kuvvetlerinin 1916 yılı Eylül ayında başlattıkları saldırılara başarılı bir şekilde karşılık veren Türk kuvvetleri Rusları geri püskürtmeyi başarmıştır. Ancak aynı dönemde İngilizlerin Kuzey Irak'ta taarruz harekâtına girişmeleri İran'daki muharebelerin önemini azaltmıştır. Bu fırsattan istifade eden Ruslar Hemedan ve Bicar'a askeri harekâta bulunarak başarılı oldularsa da Türk ordusu tarafından durduruldular. Bu durum 1916 yılının sonlarında İngilizlerin Iraktaki taarruzlarını artırması üzerine 13. Kolordu'nun geri çekilmesine kadar devam etmiştir.(Tarihte Türk Ermeni İlişkileri, 1976: 125-126)

1917'de Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilali ile İran'daki Rus kuvvetleri bölgeden çekildi. Rus orduları dağıldıktan sonra Kafkasya'da çeşitli milletlerin komiserlerinden oluşan geçici bir hükümet kuruldu. (Tarihte Türk Ermeni İlişkileri, 1976: 126) Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi'nin 11. Maddesine göre Türk kuvvetleri bölgeyi terk ederek harpten önceki sınırın gerisine çekilecekti.

2.1.5 Savaş Sonunda İran'ın Durumu

Rusya'da Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkması ile Çarlık Rusyası yıkılmış ve yeni kurulan hükümet Birinci Dünya Savaşından çekildiğini açıklamıştı. Osmanlı Devleti de Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya ile savaşa son vermiştir. Ruslar ve Türklerin İran'dan çekilmeye karar vermesi ile bu devletlerin kuvvetleri İran topraklarını boşaltmaya başlamıştır. Ancak Sovyet hükümetini kabul etmeyen bir kısım Rus Kazak kuvvetleri İran'da kaldılar. Ruslar ihtilalle meşgul olduklarından, Osmanlılar da kendi iç işleri ile ve müttefiklerle meşgul olduklarından İran'daki durumla ilgilenemediler. Bu durum Kaçar Sülalesinin yönetiminde bulunan İran'da İngilizleri tek hâkim güç konumuna getirmiştir (İsfehaniyan, 1968: 117).

Bu dönemde merkezi yönetim iyice sarsılmış ve ülke siyasi ve ekonomik buhrana sürüklenmiştir.

İran hükümeti Firuz Mirza başkanlığında Paris Konferansına bir heyet göndermiş ve bir takım isteklerde bulunmuştu. İran'ın isteklerinin başında 1907 yılında imzalanan ve ülkeyi Rusya ve İngiltere arasında iki nüfuz bölgesine ayran antlaşmanın feshi gelmektedir. Bunun dışında İran savaşa girmemesine rağmen savaşta ciddi bir şekilde zarar görmüştü. Tarafsızlığına rağmen ülkede meydana gelen ekonomik zararın karşılanması talebinde bulunan İran'ın istekleri başta konferans başkanı İngiltere tarafından hiç ciddiye alınmamıştır. İngiltere İran'ın bu isteklerini reddederken Rusya'nın bölgeden çekilmesini fırsat bilerek İran'a yeni bir antlaşma imzalatmak niyetinde idi (Baykara, 1978: 125).

Rusya'nın işgal ettiği yerlerden çekilmesi, doğudaki Osmanlı birliklerinin İran egemenliğinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ile irtibata geçmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemde Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri 1918 Ocak ayında başlatılan Azerbaycan'ı kurtarma harekâtına hız vermiştir. Buna paralel olarak Türk ordusu önce Tebriz ve Gence'yi aldıktan sonra 1918 Eylül ayında Bakü'ye girerek Azerbaycan'ın müstakbel başkentini Bolşevik yönetiminden ve Ermeni terör çetelerinden kurtarmıştır. Savaş sonunda bölgede devam eden İngiliz ilerleyişine engel olunamamış ve Bakü İngiliz işgaline uğramıştır (Cin, 2007: 37)

Savaş sonunda İran'da gözlenen en önemli durum bölgedeki işgalci gücün sadece İngiltere'den ibaret olmasıydı. Gerek Rusya gerekse Osmanlı Devletinin bölgeden çekilmesi ile İran'ın tamamında söz sahibi olan İngiltere ülkenin büyük bir bölümünde nüfuz kurma yoluna gitti. İngiltere'nin bu kararı almasında Almanya'nın Kafkasya ve Karadeniz yoluyla Hindistan'a müdahale etme endişesi etkili olmuştur. Bunun için de İran'ın tamamını işgal eden İngiltere 9 Ağustos 1919'da imzaladığı bir antlaşma ile İran'ın idari ve askeri teşkilatını düzenleme görevini üzerine alıyordu. Bunu gerçekleştirmek için İran'a gerekli maddi ve teknik imkânları kendisi sağlayacaktı. Bunu gerçekleştirmek için İran'a 2 Milyon Sterlin borç vermişti (Assadi, 1972: 68). İngiltere bu borcu tahsil etmek için İran'ın gümrük veya diğer vergilerini teminat altına almaktaydı (İsfehaniyan, 1968: 118). İran milliyetçileri tarafından kesinlikle reddedilen bu durum İran Meclisi tarafından onaylanmadı (Armaoğlu, ?: 208). Tıpkı

Osmanlı Devleti'ne zorla kabul ettirilmeye çalışılan Sevr Antlaşması gibi sadece teoride kalan 1919 antlaşması hiçbir zaman uygulanmamıştır (Çetinsaya, 2000: 770). Bir bakıma bu antlaşma İran'daki mevcut yönetimin temsildeki güçsüzlüğünü ve ihanete hazır seçkinlerin çürümüşlüğünü ortaya koymaktadır (Gökalp, 1990: 81).

Birinci Dünya Savaşı sonunda İran-Rus ilişkilerinin genelinde İngiltere'nin tam tersi durum söz konusu olmuştur. Ruslar Çarlık Rusyasının elde etmiş olduğu tüm ayrıcalık ve imtiyazlardan tek taraflı olarak vazgeçmiş ve Güney sınırını kontrol altına almayı amaçlamıştır. 26 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile İran arasında imzalanan bir dostluk antlaşmasına göre Rusya Çarlık döneminde İran ile yapılan tüm antlaşmaları feshetmiştir. Bu antlaşmanın en önemli maddesi "İran'ın Rusya aleyhinde bir üs haline getirilmesi halinde Sovyet Rusya'ya İran'ı işgal etme hakkını tanımasıydı."

Savaş sonrası İran'ın genel durumuna baktığımızda İngiliz egemenliğinin ülkeyi gerçek ve resmi bir şekilde istila etmiş olduğunu görmekteyiz. Bunun sonucunda İran'da sosyal ve politik krizin oluşması kaçınılmaz olmuştur. Bu krizin kuşkusuz en önemli sebebi bölgedeki etnik farklılıklardır. Türkiye-İran ve Irak sınırında bulunan Kürtler bu durumun oluşmasında aktif olarak rol oynayan grupların başında gelmektedir. İran'ın iç ve dış politikada karşılaştığı sorunlar Şubat 1921'e kadar devam etmiş ve bu durum merkezi ve bağımsız bir İran için mücadele eden savaş bakanı Rıza Şah Pehlevi'nin başkanlığındaki yeni idari kadronun yönetimi ele geçirmesine kadar devam etmiştir (Lazarev, 1989: 213).

2.2- 20. Yüzyılın Başlarında İran'ın Rusya ve İngiltere ile ilişkileri

2.2.1 1907 İngiliz-Rus Antlaşması ve İran'ın Paylaşılması

Rusya ve İngiltere XIX. Yüzyıl boyunca Boğazların hâkimiyeti noktasında sürekli çatışma içerisinde olmuşlardır. Rusya ve İngiltere arasında bu mücadele devam ederken yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Kafkasya ve Orta Asya'da ciddi bir çıkar mücadelesi içerisine girmişti.

Rusya'nın İran, Afganistan ve Tibet'e sızmaya çalışması İngiltere'yi Hindistan'ın güvenliği açısından endişelendirmiştir.(Armaoğlu: 34) Rusya'nın İran'a sarkması gerek Orta Asya'daki bağımsız Türk devletleri üzerinde nüfuzunu arttırması, gerekse buraları kendi topraklarına katarak Afganistan'a girmesi İngiltere'yi yeni arayışlar içerisine girmeye mecbur bırakmıştır. Bölgede yoğun bir şekilde İngiliz-Rus mücadelesinin başladığı bu dönemde hem Almanya'nın birliğini kurarak güçlenmesi hem de Japonya'nın Uzakdoğu'da bir güç olarak sivrilmesi iki ülkeyi birbirine yaklaşmaya mecbur bırakmıştır.

1902 yılına gelindiğinde Rusya ile Japonya Mançurya üzerinde bir nüfuz mücadelesine girmişlerdir. Bölgede Rus nüfuzunu kırmak isteyen İngiltere, Japonya'yı Rusya ile savaşmaya teşvik ederek 1904–1905 Rus-Japon Savaşı'nda Japonya'yı desteklemiştir. Rusya bu savaşta ağır bir mağlubiyet almış ve kendi politikasına yani Balkanlar ve Ortadoğu politikasına geri dönmüştür. Bunun başarılı bir şekilde sonuçlanması için İngiltere ile iyi geçinmek zorunda olduğunun farkına varan Rusya ilişkileri yumuşatma yoluna gitmiştir.

Özellikle Almanya'nın birliğini kurmasından sonra 1890'larda Dünya siyasetine atılması Ortadoğu'da ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini zaruri kılmıştır. Almanya'nın güçlenerek Ortadoğu'ya yönelmesi Rusya ve İngiltere'nin İran'daki çıkarlarını tehdit eder hale gelmesine sebep olmuştur (İsfehanyan, 1968: 15). İki ülke yaklaşık 25–30 senedir küçük ihtilaflar dışında çatışmaktan sürekli kaçınmıştır. Bölgedeki çıkarlarını muhafaza etmeyi düşünen iki rakip ülke yaklaşan Alman tehlikesine karşı çözüm arayışları içerisine girmişlerdir. Nihayet 1907'de İran'ı kendi aralarında paylaşımına yönelik antlaşmayı imzalamışlardır. İmzalanan bu antlaşmaya göre İran, Rusya ve İngiltere arasında iki nüfuz bölgesine ayrılmıştı. Rusya, Kuzey

İran diye adlandırabileceğimiz Azerbaycan topraklarının kontrolünü ele alırken İngiltere ise Hindistan'a sınır olan İran'ın güneyinde söz sahibi olacaktı. Tahran'ın bulunduğu Orta İran ise her iki tarafın müdahalesinden arındırılmış tampon bir bölge olarak kalacaktı. (İsfehaniyan, 1968: 15) Ayrıca Afganistan'ın İngiliz nüfuz bölgesi olduğu ve Tibet'in Çin'in bir toprağı olduğu kabul edilmiştir. 1907 antlaşası İngiltere ve Rusya arasında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Daha önce iki devletin Boğazlar üzerindeki mücadelesi de böylece son bulmuştur (Armaoğlu, 53)

Antlaşmayı daha somut bir şekilde izah edecek olursak; Rusya, Tahran'da bir Alman bankası kurulmasından endişelenirken İngiltere ise, Basra Körfezi'nde Alman ticari ilişkilerinin artmasından endişe duymaktadır. Bölgedeki Alman tehlikesine karşı oluşturulan bu İngiliz-Rus ittifakı bir bakıma iki ülke arasındaki gerginliğin ortadan kalkarak ilişkilerin yumuşama devresine girdiğinin bir göstergesidir denebilir. İngiltere bu antlaşma ile sadece bölgedeki Alman nüfuzunu kırmayı amaçlamamıştır. Aynı zamanda Rusya'yı da Hindistan'dan uzaklaştırmayı hedeflemiştir ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

1907 antlaşmasının İran umumi efkârındaki tesirine gelince, antlaşma şüphesiz İran'ın iki devlet arasında paylaşılmasına doğru atılmış bir adımdır. Tahran bölgesinin Rusya'nın kontrolüne bırakılması İran kamuoyunda Rus düşmanlığını daha da arttırmış ve bu durum Birinci Dünya Savaşında İran dış politikasında önemli bir etki yaratacak ve bundan dolayı İran, savaşta Almanlar ve Türklere yaklaşacaklardır. (İsfehaniyan, 1968: 17)

Bu antlaşmayı sadece İran üzerinde kontrolü ele geçirmek şeklinde yorumlarsak büyük devletlerin takip ettiği dünya siyasetini küçümsemiş oluruz. Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde artan kontrolünü ve İran'a nüfuz etme çalışmalarını birlikte değerlendirmek gerekir. Bu dönemde Bağdat Demiryolu imtiyazını elde eden Almanlar daha da ileri giderek demiryolu ağını Basra'ya ve oradan da Hanikin-Kirmanşah yoluyla İran içlerine uzatmayı planlamışlardı. Böylelikle Almanlar İngiltere'nin Hindistan yoluna bir engel koymuş olacaktı. Enver Paşa'nın öncülük ettiği ve halifenin nüfuzunun etkisiyle Kafkasya, İran, Afganistan, Mısır ve Hindistan gibi Müslüman ülkelerde İngilizlere karşı bir direniş hareketi başlatmak isteyen Almanlar böylelikle Doğuda hâkimiyetini arttıracak ve Osmanlı Devletini denge

politikasında kullanacaktı. Osmanlı ile ittifak halinde olmasına rağmen, Osmanlı karşıtı eylemler içerisinde olan Almanların bu niyetleri Rauf Bey Müfrezesi'nin Afgan Emirine giderken Almanlar tarafından engellenmesi açıkça ortaya koymaktadır.

2.2.2 Bolşevik İhtilali Sonrası İran-Rusya İlişkileri

Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin ortaya çıkmasına kadar İngiliz-Rus rekabetine sahne olan İran'da Bolşevik ihtilalinden sonra tek güç olarak kalan İngiltere Tahran üzerindeki nüfuzunu arttırmıştı.

Rusya ihtilalden sonra İran topraklarından çekilmiş ve Aralık 1917'de toplanan Sovyet Rusya Halk Komiserleri Konseyi, Çarlık Rusyasının İran'da elde ettiği tüm ayrıcalıklardan vazgeçtiğini açıklamıştır. Ayrıca 1907'de İngiltere-Rusya arasında imzalanan ve İran'ı iki nüfuz bölgesine ayıran antlaşmanın geçerliliğini yitirdiğini ilan etmiştir (Baykara, 1978: 136).

İran 1920 yılında Sovyet Rusya ile ilişkileri düzenlemek için Müşavirül Memalik adlı bir diplomatı görevlendirmiştir (Baykara, 1978: 135). Azerbaycan ve Kafkasya sınırı üzerine kurduğu komitesi ile çalışmalarına başlayan Müşavirül Memalik daha sonra Rus başkenti Moskova'ya giderek Rus yetkililer ile görüşmüştür. Sovyet liderleri İngilizlerin İran'daki nüfuzunu kırmak için diğer milletlere uyguladığı taktiği uygulamıştır. Bu taktik milletlerin bağımsızlığına saygılı olmak ve o bölgeye insan haklarını götürme vaadinden başka bir şey değildi. Sovyet Rus temsilcileri İran temsilcisi ile görüştüktan sonra 1920 Aralık ayında İran'a yirmi yedi maddelik bir antlaşma tasarısı verdi. İran'a verilen tasarıda bulunan İran'da sosyalist propagandasının serbest bırakılmasına dair madde dışında bütün maddeler kabul edilmiştir. Ocak 1921'de Moskova'da bulunan İran diplomatı antlaşma metnindeki ihtilaf konusu olan maddenin çıkarıldığını bir telgrafla Tahran'a bildirmiştir (Baykara, 1978: 136). Bunun üzerine Sovyet hükümeti ile İran 26 Şubat 1921'de Moskova'da Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre;

- Rusya, daha önce iki ülke arasında imzalanmış olup hak eşitliğine dayanmayan tüm antlaşmalardan İran yararına vazgeçtiğini açıklamıştır.

- Rusya, Çarlık hükümetinin İran topraklarında elde ettiği tüm ayrıcalık, imtiyaz ve malları başka bir devlete verilmemek şartıyla İran hükümetine iade etmeyi de kabul etmiştir.
- Rusya bu antlaşma ile kendi menfaatine yönelik Hazar denizinde bir donanma bulunduracaktı.
- İki ülke birbirinin iç işlerine karışmayacak ve kendi ülkelerinde diğer ülke aleyhine düşmanca emeller besleyen kişi ve örgütlere izin verilmeyecekti.
- Sovyet hükümeti Gilan'da Bolşevik kızıl ordusunun yaptığı yağma ve tahribatın zararlarını İran hükümetine ödeyecektir.
- Balıkçılık imtiyazı her iki devlet tarafından kurulan ortak bir şirketle yürütülecektir.
- Enzeli, Kazvin, Tahran ve Hemedan demiryolu inşaatı bütün araçları ve Rumiye yolu telgraf hatları İran'a bırakılıyordu.

Gerek Sovyet Rusya gerekse Çarlık Rusyası İran'a karşı izlemiş olduğu politikada daima kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişti. Çarlık Rusyası zamanında Rusya'nın çıkarlarını koruyan İran Şah'ının tahtını korumak için meşrutiyetçilerin oluşturduğu parlamento binasını bombalamaktan geri kalmayan Rusya, bu sefer de İnkılâpçı İran aydınlarını tasfiye etmeyi amaçlamaktadır. İran ile yapmış olduğu bu antlaşma ile mevcut yönetimin korunmasını amaçlamıştır (Baykara, 1978: 138).

2.2.3 İran Üzerindeki İngiliz Emelleri ve 1919 Antlaşması

İngiltere XIX. Yüzyıldan itibaren İran coğrafyasında varlığını hissettirmeye başlamıştır. Özellikle Rusya ile rekabetine sahne olan İran coğrafyası İngiltere için çok önemli idi. Hindistan'daki sömürgelerinin yolu üzerinde bulunması İran'ın ihmal edilemeyecek kadar önemli konuma getirmiştir. İngiltere İran sınırında yaşayan Kürtlere destek vererek ve onlara bağımsızlık vaatlerinde bulunarak ayaklandırmıştı. İngiltere'nin bunda iki amacı vardı hem İran'da güçlü ve otoriter bir hükümetin olmasını engellemek hem de Türkiye ile İran arasında çıkacak bir karmaşa ve savaştan istifade etmenin yollarını aramaktı (Assadi, 1972: 68).

İngiltere daha çok hükümet adamları ile yapmış olduğu antlaşmalar ve aldığı imtiyazlarla bölgede söz sahibi olmayı amaçlamıştır.

İngiltere bölgeye gerek siyasi gerekse ekonomik yollarla müdahale etmiştir. XX. Yüzyılın başlarından itibaren İran'da petrolün çıkarılmaya başlamasıyla yabancıların ilgisini daha fazla çekmiştir. Kanada uyruklu d'Arcy isimindeki bir tüccar İran'ın petrol imtiyazını almıştı. d'Arcy, Nasireddin Şah'tan şu fermanı almıştı: *“Büyük Kanada Hükümeti ile İran arasında süregelmekte olan çok dostane ilişkilere dayanarak mühendis W. d'Arcy'ye, mensuplarına, torunlarına, dostlarına ve varislerine, yetmiş yıl süre ile İran arazisinin derinliklerinde istedikleri şekilde arama yapmak, kazıda bulunmak konusunda tam yetki ve sınırsız serbestlik verilmiş ve garanti edilmiştir. Bu yetki ve serbestliğe dayanarak adı geçenin isteyeceği her çeşit yeraltı ürünü kendisinin malı olacaktır”* (Cerid, 1965: 15).

İran Şah'ının milyonlar değerinde olan bu fermanını duyan birçok tüccar ve devlet d'Arcy'nin peşine düştü. Çeşitli pazarlık ve baskı sonucunda Kanadalı mühendis elindeki bu fermanı yakmaya karar vermişti, bu sırada İngiliz Entelicens ajansına mensup bir misyoner kılığındaki ajanı onu ikna ederek fermanı kilisenin emrine bırakmaya razı etti. Böylelikle İran'ın tüm yeraltı kaynaklarını işletme yetkisi İngiltere'nin eline geçmiş oldu. Küçük bir şirket olan Burmah Oil elindeki araziyi yeni kurulan Anglo-Persian Oil şirketine devretti. Bu şirket de daha sonra adını BP⁶ olarak değiştirmiştir. Bu şirketin pay sahipleri uzun bir süre açıklanmamıştır. Ancak 1914 yılında şirketin hisse sahiplerinin büyük bir çoğunluğu İngiliz Bahriyesi ile Entelicens Sevisi olduğu açıklanmıştır. Bu şirket 1909 yılında yapmış olduğu yeni bir anlaşma ile İran petrollerini işletme imtiyazını almıştır. Yapılan bu anlaşmaya göre şirket petrol gelirinin sadece cüzi bir kısmını İran'a verecekti (Assadi,1972: 65–66).

Mondros Mütarekesinden sonra dağlık kuzeydoğu bölgesi hariç Irak ve İran'ın güneyi İngiltere'nin nüfuzu altındaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İran'da kurulan hükümet çok zayıf ve politikacılar yeterli tecrübeye sahip değillerdi. Bununla birlikte

⁶ BP: İran'da 480.000km²'lik bir alanda petrol arama hakkını 20.000 sterlin nakit, 20.000 sterlinlik hisse ve %16 kar payı karşılığında İran Şahı'ndan alan Knox D'Arcy tarafından kuruldu ama daha sonra İngiliz hükümetinin eline geçti. Önceleri Anglo-Persian ya da Anglo-Iranian Petroleum Company adını kullanan şirket daha sonra British Petroleum adını aldı. İngiliz dış politikasının etkinlikleriyle kısa sürede büyüdü. Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarını temsil etti (Çankaya, ? : 3).

Gilan ve Azerbaycan'daki ayrılıkçı ayaklanmalar İran'ın işini daha da zorlaştırarak güç durumunda bırakmıştır.

Hem Türkiye hem de İngiltere İran sınırında bulunan aşiretlerden -özellikle de Kürtlerden- istifade etmişlerdir. Mili Mücadele'nin başladığı ilk yıllarda Türkiye bölgedeki İngiliz ve Nasturilere karşı bir Kürt aşiret lideri olan Simko İsmail Ağa'dan istifade etmiş ve gerekli silah ve cephane yardımıyla bulunarak onu desteklemiştir.

Almanya XIX. Yüzyılın sonlarında birliğini kurmuş ve hızlı bir şekilde güçlenerek dış politikada İngiltere ve Rusya'nın dikkatini çekecek boyuta gelmiştir. XX. Yüzyılın başlarında Ortadoğu coğrafyasına yönelen Almanya hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin tedirgin olmasına neden olmuştur. Almanya'nın bölgeye gelmesi ile daha önce sürekli rekabet halinde olan İngiltere ve Rusya arasındaki ilişkide bir yumuşama meydana geldi ve bunun sonucunda da Almanya'ya karşı ittifak edercesine İran'ı kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırdıkları 1907 Atlaşmasını imzaladılar. Böylece hem Rusya hem de İngiltere Almanya'nın bölgede rahat hareket etmesini engellediler. İngiltere İran politikasını başarılı bir şekilde sonuçlandırmak için Irak'ta bulunan Arap aşiretlerden de dolaylı olarak istifade etmiştir.(Avşar, 2003: 117) İngiltere, bölgede başlattığı propaganda faaliyetleri ile Kuzey Irak'taki Arapları Osmanlı Devleti aleyhinde ayaklandırmış ve böylelikle Osmanlı kuvvetlerinin bu bölgeye asker sevkmesine mecbur bırakmıştır. İngiltere bölgeyi kontrol altında tutarak Irak yolu ile Hindistan'a yönelecek tehlikeyi önlemek ve Güneybatı İran'daki petrol kaynakları üzerindeki egemenliğini korumak istemektedir. (Avşar, 2003: 117) Yapılan propaganda faaliyetleri bölgenin özelliğine göre etnik, dinî ve ekonomik özelliklere sahipti. İngilizlerin Bölgede yaptığı propaganda faaliyetlerinin temel amacı Osmanlı Devleti'ne karşı Arap aşiretlerini ayaklandırmak ve bölgedeki Osmanlı nüfuzunu kırmaya yönelikti. (Avşar, 2003: 118) İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında sadece bölgedeki Kürt aşiretlerinden istifade etmemiştir. Aynı zamanda işgal etmiş olduğu İran'ın Amare'deki Konsoloshanesini kullanarak bölgede karışıklık çıkarmıştır. Amare'deki İran Konsolosu, Konsoloshane binası üzerine düşmanın gözlem araçlarını, top ve tüfek gibi ateşli silahlarını koymasına göz yummuştur.(Avşar, 2002: 135) İngiltere sadece konsoloshane binasını değil aynı zamanda Irak'taki İran tebaasına mensup olanları da casusluk faaliyetlerinde kullanmıştır.(Avşar, 2002: 135)

BÖLÜM 3: MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ (1919–1923)

3.1- Milli Mücadele Döneminde Türk-İran İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı sonrası tam bir kargaşa içerisinde olan İran'da savaşın etkileri mevcut siyasi bölünmeleri daha da arttırmıştır. Ülkenin her tarafında bağımsız hareket eden gruplar vardı ve bunlar savaş sonrası işgalci güçlerin boşalttıkları yerlerdeki iktidar boşluğunu doldurmak için harekete geçmişlerdi.(Çetinsaya, 2000: 769) Savaş sonunda Rusya'da ihtilal çıkması üzerine 1907 İngiliz-Rus antlaşması geçerliliğini yitirmiş ve İran İngilizlerin kontrolüne girmişti.

İngilizlerin İran'a Ağustos 1919 antlaşması ile ve Türkiye'ye de Sevr antlaşması ile müdahale etme teşebbüsleri Türklerle İranlıları birbirine yaklaştırmıştır. Bu dönemde hem iki ülkedeki milliyetçi ve antiemperyalistler birbirine yaklaşırken hem de muhafazakârlar ve teslimiyetçileri de birbirlerine yaklaştırmıştır. İran'ın Ağustos 1919 antlaşması ile karşı karşıya kaldığı durum Ankara basını tarafından eleştirilirken teslimiyetçilerin ve muhafazakârların bulunduğu İstanbul tarafından nimetleri övülüp alkışlanmıştır (Çetinsaya, 2000: 770).

Tahran'da hükümet değişikliklerinin süreklilik arz ettiği 1918–1919 yıllarında en çok sıkıntı oluşturan durum Gilan, Azerbaycan ve Kürt bölgelerinde meydana gelen ayaklanmalardır (Çetinsaya, 2000: 770).

Milli Mücadele Döneminde Türk-İran ilişkilerinin istenilen düzeyde olamamasının bazı sebepleri vardı. Bu sebepleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Yüzyıllardır devam eden mücadelenin birikimi: yani Osmanlı Devleti ile Safevi ve Kaçar hanedanı arasındaki Şii-Sünni çatışmasının devam ediyor olması,
- Osmanlı Devletinin Pan-Turancı Politikası: İttihat ve Terakki'nin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde takip ettiği bu politika Birinci Dünya Savaşında tarafsızlığını ilan eden İran tarafından tedirginlikle karşılanmıştı. Bunun yanı sıra Osmanlı askeri birliklerinin savaş sırasında Azerbaycan'ı işgal etmesi ve Türkiye'deki milliyetçilik hareketini Turancılığa dönüşebileceği endişesi İran'ı Türkiye'ye temkinli yaklaşmaya sevk etmiştir.

- İngiltere Faktörü: İran Türkiye ile erken işbirliğine girdiği takdirde İngiltere'nin tepkisini çekeceğini düşünüyordu. İran'ın bu dönemde Rusya'ya yakınlaşmasındaki temel gerekçe de İngiltere'ye karşı Rusya'yı denge unsuru olarak görmesinden kaynaklanıyordu.
- Kürt Aşiretleri sorunu: iki ülke sınırında yaşayan Kürtlerin Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendilerini bağımsız hissetmeye başlaması ve İran'ın, bunun iki ülke arasındaki ilişkiye zarar vereceğini düşünmesi Türkiye-İran arasındaki ilişkinin gelişmesini engellemiştir.
- Türkiye ile İran arasında ilişkilerin gelişmesine engel teşkil eden bir diğer konuda İran'ın Paris Barış görüşmeleri sırasında Türkiye'den toprak talep etmiş olmasıdır. Ancak İran'ın bu talebi konferans başkanı İngiltere tarafından kabul edilmemiştir.(Oran, 2000: 205-207)

Osmanlı ordusu 1918 Mayısında ele geçirdiği Tebriz'i Mondros Mütarekesi sonrası boşaltmak zorunda kalmıştır. Osmanlı kuvvetlerinden boşalan Tebriz'e Azeri demokratları yerleşmiş ve bölgede tekrar güç kazanarak Nisan 1920'de Hıyabani önderliğindeki demokratlar Tahran'a karşı bir isyan girişiminde bulundular. İsyân sonunda Azadistan Cumhuriyetinin yönetiminde daha önce İttihatçılarla çalışmış olan Türkler de mevcuttu.

Türk Hükümeti bu dönemde bir yandan Misak-ı Milli sınırları içerisinde Kurtuluş Mücadelesi verirken bir yandan da doğulu komşuları ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermektedir. Afgan Emiri Emanullah Han'ın 13 Temmuz 1921'de Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine göndermiş olduğu yardım talebini içeren mektup iki ülkenin birbirlerine bakışını en iyi şekilde ifade etmektedir. Gönderilen mektupta özetle, Afganistan'da İslami hizmetlerin ibrazı için ve Afganistan Devleti'nin Mehammu Harbiyesini tanzim etmek üzere bir askeri heyet gönderilmesi talep etmektedir (A.M.D.P, 1992: 341). Türk Hükümeti bu dönemde İran ile olan ilişkilerine önem veriyorlar ve İran ile daha önce Türk-Afgan antlaşmasına benzer bir karşılıklı yardımlaşma antlaşması imzalamayı istemektedir (Sonyel, 1991: 231). Dönemin Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, 21 Temmuz 1921'de Büyük millet Meclisinde yapmış olduğu konuşmada şu konuşmayı yapmıştır: *“İran ulusuyla birbirimize karşı*

uyguladığımız siyaseti saptamak ve dostluk ilişkilerimizi güçlendirmek üzereyiz”(Sonyel, 1991:231)

Türk Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği günlerde Türkiye-İran arasında sorun olan en önemli konu Türk-İran sınırındaki Kürtlerin çıkardığı ayaklanmalardır. Özellikle bölgedeki en nüfuzlu Kürt lideri olan Simko'nun sınırda çıkardığı isyan iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmuştur (Çetinsaya, 2000: 771).

3.2- Milli Mücadele Döneminde Kürt İsyanları ve İngiltere'nin rolü

İngiltere XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bölgeye gönderdiği misyonerler ve siyasi şarkiyatçılar vasıtasıyla Osmanlı toplumu ile İran arasında bir “sınır toplumu” diye adlandırabileceğimiz unsurlar meydana getirmeye çalışmıştır. İngiltere bu amacına ulaşmak için yer yer Çarlık Rusyası ile işbirliği yapmış olsa da meseleyi kendi çıkarları için kullanmayı başarabilmiş tek devlettir diyebiliriz. İngiltere 1820'li yıllarda Anadolu'nun dışındaki İran ve Irak'taki Türk olmayan aşiretlerin uzantısı ile de ilgilenmiştir. İngiltere Birinci Dünya Savaşı öncesinde meşhur Sir Mark Syks (1879-1919)'nda aralarında olduğu bir misyoner heyeti İranlı kimliği altında bölgeye göndermişti (Çay, 1994: 453-455). İngiltere'nin tesiri özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında gözle görülür bir hale gelmiştir. Bu durumun oluşmasında kuşkusuz Rusya'da meydana gelen yönetim değişikliği önemli rol oynamıştır.

Türkiye-İran ilişkilerinde belirleyici olarak iki temel unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi sınır problemleridir ki, bunun en önemli sebebi de bölgedeki Kürtlerin iki ülke arasındaki sınırı çok rahat bir şekilde ihlal ederek bölgeyi yaylak ve kışlak olarak kullanmalarıdır. 1890'larda iki ülke arasındaki temel sorun Ermeni tedhişçilerinin faaliyetleri iken 1920'li yıllarda temel sorun Kürt isyanları olmuştur. İkinci sorun ise daha çok İran'ın büyük devletlerin mücadelesine sahne olması ve bu devletlerle ilişkilerinde gizlidir. İran'ın, Rusya'nın kontrolüne girmesi Türkiye'yi her zaman rahatsız etmiştir. Bundan dolayıdır ki gerek Birinci Dünya Savaşı sırasında gerekse savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninde Türkiye daima İran'ın toprak bütünlüğünü arzu etmektedir (Çetinsaya, 2006: 3-4).

Milli Mücadele dönemi Kürt isyanlarını incelerken daha önceki politik gelişmelere bir göz atmakta fayda vardır. Osmanlı Devleti 1906'da Kuzey İran dediğimiz İran

Azerbaycan'ını işgal etmiştir. Osmanlı Devleti, bölgede tam bir denetim kuramasa da 1911 yılında Ruslar tarafından bölgeden çıkarılana kadar bölgede varlıklarını devam ettirmiştir. Rus kuvvetleri 1909 yılında bölgeyi işgal ederek Reşt ile Tebriz'i ele geçirdiler. Birinci Dünya Savaşı sırasında ise Azerbaycan, sırasıyla Türkler (Ocak 1915), Ruslar (1916–1917), ve 1918'de yeniden Türklerin egemenliğine girmiştir. Bu arada savaş sırasında İran'da kurulan hükümet hem çok zayıf hem de Gilan ve Azerbaycan'daki ayrılıkçı güçler ile mücadele halinde bulunmakta idi. 1919'da imzalanan İran-İngiliz antlaşması milliyetçilerin engeline takılmamış olsaydı belki de İngiltere bölgenin tamamında hâkim bir konuma gelecekti. Ancak 1920'de Tebriz'de bulunan milliyetçilerin protestolarına bazı Azerbaycan şehirleri de katılmış ve anlaşma yürürlüğe girmemiştir. Bölgedeki bu karışıklık merkezin dışındaki tüm eğilimleri ortadan kaldırarak İran'da bütünlüğü sağlayan Rıza Şah Pehlevi'nin yönetimi ele geçirmesine kadar devam etmiştir (Bruinessen, 1995: 229-230).

1919–1921 yılları arasında Anadolu'da meydana gelen iç isyanlar, merkezi otoritenin boşluğundan ve Kuva-yı Milliye karşıtlığından kaynaklanan ve patlak verdiği yerde asayiş yok eden geniş çaplı ayaklanmalardır. Bu ayaklanmaların ortaya çıkmasında dış güçlerin etkisi hiç de hafife alınmayacak kadar çoktur. Birinci Dünya Savaşından sonra özellikle İngilizlerin desteği ile Doğu Anadolu'da birçok Kürt isyanı ortaya çıkmıştır. Cemil Çeto İsyanı (20 Mayıs-7 Haziran 1920), Milli Aşiret İsyanı (1 Haziran-8 Eylül 1920), Şeyh Eşref Ayaklanması (26 Ekim-26 Aralık 1919) bunlardan bazılarıdır (Budak, 1995: 5-6).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtler Osmanlı Devletine bağlı kalmışlardır. Bu durumu İran'a 1930'da Büyükelçi olarak atanacak olan Hüsrev Gerede şu şekilde açıklamaktadır: “Birinci Dünya Harbinde vatani vazifemi şark cephesinde yaptığım için bu kavmi bilhassa muharebe meydanlarında yakinen tanıdım. Bundan başka Osmanlı İmparatorluğu'nun Harbiye ve Erkân-ı harbiye Mekteplerinden yetişmiş olduğumdan sınıf arkadaşı olarak da birçok Kürt dostlarım vardı” (Gerede, 1952: 150). Osmanlı Devleti'ndeki Türkler ve Kürtler kendilerini her zaman için Hıristiyan ve Yahudi milletlerinin karşısında ve aynı Sünni-Müslüman milletin bireyleri olarak görmüşlerdir. Türkler ve Kürtler arasındaki etnik milliyetçilik her iki grubun eğitim görmüş aydın sınıfları arasında XX. Yüzyılın başlarında yayılmaya başladıysa da geniş

kitleleri peşlerinden sürükleyecek boyuta ulaşmamıştır. Kürtler, I. Dünya Savaşı yıllarında Hıristiyan dünyasının egemenliği karşısında halife padişaha karşı ortak bağlılığını bildirmiş ve birlikteliklerini muhafaza etmişlerdir. Mustafa Kemal, Kürt aşiret ve dini liderlerine gönderdiği telgraflarda Türkler ve Kürtler arasındaki dostluğa işaret ederek Kurtuluş savaşının halifeliğin korunması için yapıldığını vurgulamıştır (Bruinessen, 1995: 151).

Ancak savaşın sona ermesi ile Türkiye'nin doğusunda ve özellikle İran coğrafyasında hâkim güç konumuna gelen İngiltere, bölgedeki Kürt aşiretleri ayaklandırarak iki ülke arasındaki yakınlaşmayı sürekli engellemiştir. Türk Kurtuluş Savaşının başında belirlenen Misak-ı Milli sınırları Osmanlı Devleti zamanında Kürtlerin oturduğu tüm bölgeyi ve Musul'u kurtarılacak bölge olarak benimsemişti. Bu durum Kuzey Irak'ta bulunan İngilizleri telaşlandırmıştı. Bolşevik Devrimi ve Sovyet Rusya'nın kurulması da İngiltere'nin Kürtlere yönelik politikasını etkilemiştir. Sovyet Rusya'yı Ortadoğu'daki çıkarlarına bir tehdit olarak gören İngiltere Birinci Dünya Savaşından sonra Kafkasya'ya iyice yaklaştı. Ankara hükümeti ile Rusya arasındaki yakınlaşmadan tedirgin olan İngilizler Doğu Anadolu'daki Kürtleri desteklemeye devam etmiştir (Kirişçi, Winrow, 2002: 74). Diğer yandan Seyyid Abdulkadir başkanlığında kurulan “**Kürt Teâvün ve Terâkki Cemiyeti**”, İngiltere tarafından finanse edilmiştir. Bundan başka “İngiliz Muhipler Cemiyeti”, ve Ermeni-Kürt işbirliğini sağlamak amacıyla “**Hoybon Cemiyeti**” İngiltere tarafından desteklenmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Kürt rasyonel hareketinin belli başlı arenası konumuna gelen Türk-İran sınırı sadece burada gelişen yerel isyanlar ile değil genel anlamda Avrupa'nın da müdahale etmesi ile Kürt sorununa uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemde Kürt nasyonalizminin politik tarafında İngiltere'nin önderlik ettiği Avrupa devletlerini görmekteyiz. Kürt liderleri bölgede hâkim güç olan İngiltere'den yardım beklemişler ve bu yardımın bedelini ödemeyi de kabul etmişlerdir (Lazarev, 1989: 100). İngilizler, bölgedeki Kürtlerle ilgili programlarını Osmanlı Devleti'nin başkentinden yürütmüşler ve Kürt delegasyonunun şekillenmesinde katkıda bulunmuşlardır. İngiltere'nin kontrolünde oluşturulan bu delegasyonda, Emir Ali Bedirhan'ın oğulları Celâdet ve Kamuran ile Cemil Paşazade'nin oğlu Ekrem Bey

vardı. Bu delegasyon üyeleri yerel Kürtlerin istekleri hakkında bilgi sahibi olmak için Doğu Anadolı bölgesinde izleme faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İngiltere'den Kürt devletinin kurulması konusunda yardım isteyen diğeri bir kişi de Şerif Paşa olmuştur⁷. Şerif Paşa, özellikle Paris barış görüşmeleri sırasında bizzat İngilizlerden yardım istemiştir (Lazarev, 1989: 102).

Bu durum açıkça göstermektedir ki gerek Milli Mücadele yıllarında gerekse Cumhuriyet döneminde çeşitli bölgelerde çıkan ayaklanmalarda İngiltere'nin menfi rol oynadığını görmekteyiz. 11 Mayıs 1919'da Midyat, Nusaybin ve Ömerkân bölgelerinde çıkan Ali Batı; 1920 yılında Koçgiri ve aynı yıllarda Irak'ta ortaya çıkan Şeyh Mahmut Berzenci isyanı; 1925 Yılında Musul meselesinin görüşüldüğü sırada çıkan Şey Sait İsyanı ve 1926–1930 yıllarında süren Ağrı isyanlarında İngiltere'nin büyük desteğinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu isyanlara ileride ayrıntılı olarak yer verilecektir.

İngiltere, Türkiye-İran sınırındaki Kürtleri Türkiye aleyhinde kışkırtırken İran'ın bu aşiretlerin denetimine girmesine müsaade etmemiştir. İngiltere özellikle Simko'nun bölgede güçlenerek İran'ın bütünlüğü için tehlike oluşturmasını hiçbir zaman desteklememiştir. Çünkü İran'da Britanya emperyalizminin ve tekerciliğinin devam etmesi için İran'ın bütünlüğünün korunması şarttı (Lazarev, 1989: 95).

Sonuç olarak I. Dünya Savaşı sırasında Panislamizm duygusu Kürt milliyetçilik duygusunun önüne geçmiş ve Savaş yıllarında Kürt isyanlarına pek rastlanmamıştır. Ancak Osmanlı Devlet'inin savaştan mağlup ayrılması sonucunda milliyetçilik duyguları ön plana çıkmaya başlayan Kürtler, Wilson'ın “bölgelerinde çoğunlukta olan milletler kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptir” prensibi ve İngiltere'nin Türkiye ile Mezopotamya arasında tampon bir bölge oluşturmak istemesi Kürtleri harekete geçirmiştir (Bruinessen, 1995: 224-225).

⁷ Şerif Paşa 1890'larda Osmanlı Devleti'nin Stockholm Büyükelçisi olarak görev yapmış ve Sultanın yakın bir destekçisi olmuştur. Jön Türkler İktidara gelince İttihat ve Terakki Cemiyeti ile anlaşamadı ve Paris Büyükelçiliği görevinden alındı. Bu durum Şerif Paşa'yı Kürt Milliyetçiliğine daha duyarlı bir hale getirmiş ve onu İstanbul'da ilk Kürt milliyetçisi cemiyetlerin oluşmasında başrol oynamaya yöneltmiştir (Kirişçi, 2002: 86).

3.3- Simko İsyani

Milli Mücadele sırasında Türk-İran sınırında Türkiye'yi en çok uğraştıran mesele Kürt isyanları olmuştur. Bu dönemde bölgedeki karışıklıktan istifade eden Kürt aşiret liderleri kendi çıkarları doğrultusunda Avrupalı devletlerden yardım almaktan da geri kalmamışlardır.

İran'daki en büyük ikinci birlik olan ve Simko'nun başkanlık ettiği Şakak aşireti Salmas ve Urmiye'nin batısı ile Somay ve Bradost dağlık bölgelerine yerleşmişlerdi. Diğer büyük güç olan Kalhur aşireti ise Kirmanşah'ın batısına yerleşmişlerdi.

Türk-İran sınırında yaşayan bir Kürt lideri olan Simko İsmail Ağa'nın önderlik ettiği şekavet hadisesi hem İran hem de Türkiye'yi bir hayli uğraştırmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İran topraklarında Ruslarla birlikte Türklere karşı savaşan Kürt Müfrezelerinin başına geçtiği zaman ün kazanmıştır. Rus askerleri ile birlikte Türkiye'ye saldırıda bulunan Simko 1915-1918 yıllarında birbirine karşı savaşan ülkeler arasında ustaca siyaset sergileyerek Kuzeybatı İran'ın Kürt bölgelerinde hakimiyeti sağladı(Celil, ?: 143)

Simko, I. Dünya savaşının sona ermesi ile bölgedeki otorite boşluğundan istifade ederek, hem Osmanlı ordusundan kaçan Kürt askerleri hem de silah ve mühimmatı ele geçirerek bölgedeki nüfuzunu arttırmıştır. Simko önderliğindeki bu isyancı aşiretin kısa vadeli ve uzun vadeli olmak üzere iki hedefi bulunmaktaydı. Kısa vadeli hedefi, Ermeni ve Nasturilerin geri dönmelerini engelleyerek bölgede hâkim güç olmak, uzun vadeli hedefi ise bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. Bölgede bağımsız bir Kürt devleti kurma fikrine Seyit Taha'nın etkisiyle kapılan Simko, İran'daki Kürt bölgelerini İran yönetiminden arındırarak bölgede kendi iktidarını kurmak istiyordu. (Celil, ?: 143)

İlk başlarda İngilizlerle işbirliği içerisinde olan Simko İsmail Ağa gerekli silah ve mühimmat yardımını göremeyince Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Milli Mücadele hareketine yakınlaşmış ve Türklere yardım edebileceğini bildirmiştir. Daha önce Osmanlı ordusu ile işbirliği yaparak bölgede Nasturilere karşı mücadele eden Simko ile Anadolu'daki Türk Milliyetçileri'nin çıkarları uzlaşınca iki taraf birlikte hareket etme kararı aldı. Simko'ya bağlı kuvvetler hem bölgedeki İngiliz

tehlikesine karşı hem de Ermeni ve Nasturi saldırılarına karşı bölgede mücadele edecekti. Türk milliyetçileriyle anlaşarak silah ve mühimmat elde eden Simko 1919 yılına gelindiğinde İran içlerinde hâkim olduğu bölgeyi her geçen gün genişletmekteydi.

İran kuvvetleri Simko'nun bölgede nüfuzun artmasından endişe ederek 1920 yılının başlarında Simko'ya karşı bir harekât başlattı. Bu harekâta başarılı olan İran kuvvetleri Simko ve ona bağlı kuvvetleri dağa püskürtmeyi başarmıştır. Daha sonra İran hükümeti Simko ile anlaşarak onunla işbirliği yapmayı tercih etmişti. Ancak Simko tekrar Türk tarafıyla anlaşarak 1920'den itibaren Van yoluyla ağır silahlar edinmeye başlamıştır. Kısa sürede tekrar güçlenen Simko Ağustos 1920'de yeni bir isyan başlattı. Salmas ve Rumiye ovalarını işgal eden Simko kuvvetleri 1921 Mart ayında bir İran Kazak birliğini Kızılca'da yenilgiye uğratmıştır. İran hükümeti bu durumu Türkiye'nin İran'ı işgali olarak yorumlayıp Türk hükümetine protesto telgrafları çekmiştir.

Türklerle işbirliği yaparak gücünü artıran Simko, 1921 yılı sonlarında İngilizlerle işbirliği yapmaya başlamış ve bu durum Türklerin de dikkatinden kaçmamıştır. Simko'nun İngilizlerle işbirliği içerisinde olduğunu öğrenen Türkiye tavrını değiştirmiştir. Bu çerçevede Elcezire cephe kumandanlığı, Revandiz'de bulunan Özdemir Bey'e gönderdiği telgrafta Türkiye, İran ve Irak topraklarında bağımsız bir şekilde hareket eden ve amacı bölgede bir Kürt devleti kurmak olan Simko'nun nüfuzunun artmasına engel olunması istenmiştir (Çetinsaya, 2000: 773).

Birinci Dünya Savaşının sona ermesinden 1930'lu yılların başına kadar Bölgedeki Kürtlerin temel prensibi Türk-İran sınırında isyanlar çıkarmak ve sınırın ihtilafından da istifade ederek iki ülkede karışıklılar meydana getirmektir. Özellikle Van'ın Kotur bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen Simko'nun hedefi de bundan pek uzak bir şey değildi. Batı İran'da bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan ancak belli bir politikası olmayan bu Kürt liderinin amacına ulaşması için cesaretlendiren en önemli olay da kuşkusuz Türklerin Batı İran'ı terk etmesi olmuştur (Lazarew, 1989: 93).

İngiltere'nin Türk-İran sınırındaki Kürt sorununa, özellikle de Simko'nun önderliğindeki Kürtlerin durumuna bakışı hakkında Bağdat'taki "Kürt Bürosu"ndan Binbaşı E.J. Ross'un 8 Temmuz 1919 da imzaladığı muhtıradaki yapılan açıklamaya

göre Urmiye bölgesindeki durumun bütün Kürdistan'la bağlantılı olduğu kabul edilmiş ve Türk-İran sınırındaki kargaşadan bahsetmektedir. Öyle ki Urmiye'de pek çok arazi sahibi Türkiye'de oturmakta ve sınırı çok rahat bir şekilde geçebilmekteydi.

İran Hükümeti, Ankara Hükümetinin Simko'ya verdiği desteği ortadan kaldırmak ve Azerbaycan'a Türk müdahalesini engellemek için Han-ı Şevket isimindeki bir temsilcisini Ankara'ya göndermiştir. Daha sonra ise Ankara ile Tahran arasında siyasi bir antlaşma sağlamak için 24 Haziran 1921'de Ankara'ya bir heyet gönderilmiştir. Görüşmeler olumlu geçmesine rağmen öngörülen antlaşma gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine Ağustos 1921'de ikinci bir girişimde bulunan İran hükümeti fevkalade sefir sıfatı ile Mümtazüddeve İsmail Han'ı Ankara'ya göndermiştir. Simko'nun Türk-İran sınırındaki eşkıyalık faaliyetlerinin sona erdirilmesi ve Batı Azerbaycan'daki Türk faaliyetlerinin durdurulması konularını kapsayan meselelerin çözümünün amaçlandığı görüşme 30 Haziran 1922'de gerçekleşebildi.

Kürt aşiretleri sorunu Simko Ağa isyanı ile doruk noktasına ulaşmıştır. Türkiye'nin İran sınır bölgesinde ayaklanan Simko Ağa daha önce Ermenilere karşı savaştığı için Kazım Karabekir Paşa tarafından da desteklenmiştir. Bu destek sayesinde 1919-1922 yılları arasında bölgeye hâkim olan Simko Ağa, Ağustos 1922'de Türkiye desteğini kaybedince İran tarafından etkisiz hale getirildi (?). 16 Eylül 1922'de İran Hükümetinin bölge komutanı Emanullah Han, Ravendiz'de bulunan Özdemir Bey'e bir yazı yazarak Türkiye topraklarına giren Simko'nun yakalanarak etkisiz hale getirilmesini istemekte ve Simko'nun her iki ülkenin zararına çalıştığını ileri sürmektedir.(Sarıhan, 1996: 677) Türk Hükümeti, Simko'nun İngilizler tarafından Irak'a gönderildiğini ve Irak'taki Türk kuvvetlerine karşı mücadele ettiğini ve aynı zamanda güneye inerek burada Türkiye ve İran aleyhinde faaliyetlerde bulunacağını düşünüyordu. Türkiye Simko meselesini kökünden halletmek için Doğu Cephesi Komutanlığını görevlendirmiş ve bu komutanlık da 8. Fırka'yı Simko üzerine göndermiştir. Cephe kumandanı Kâzım Paşa'nın Simko'ya telgraf çekerek görüşme talebinde bulunmuş ancak Simko Irak'a kaçma teşebbüsü sırasında 8. Fırka ile girdiği çatışmada yenilgiye uğratarak büyük zayıf vermiştir. Kazım Kaarbekir 24 Eylül 1922'de Özdemir Bey'e çektiği telgrafta Simko meselesinin tamamen bittiğini

bildirmiştir (G.K.B.K.İ., 1992: 67-70). Böylece Türkiye ve İran arasında büyük bir sorun teşkil eden olay sona erdirilmiş oluyordu.

BÖLÜM 4: CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ

1923-1938

4.1 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-İran İlişkileri

Asırlardır yan yana yaşayan Türk ve İran milletleri'nin, ülke yönetiminde söz sahibi olan hanedanların menfaatlerinin ayrılıkları ve mezhep farklılıkları dolayısıyla bölgesel rekabetin düşmanlığa dönüştüğü bir ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. İki ülkede hemen hemen aynı yıllar içerisinde ve birbirlerine benzer bir şekilde meydana gelen devrimler iki ülke arasında yakınlaşma sebep olmuştur (Akşin, 1991: 192).

1920'li yılların başlarında Anadolu coğrafyasında kurulan yeni Türk Devleti ile İran'da Şubat 1921 darbesinden sonra yeni bir oluşum içerisinde olan İran'ın ortak bir amaç ve hedef birliği içerisinde olduklarını görmekteyiz. Türkiye'de ciddi bir rejim değişikliğinin yaşandığı bu dönemde İran'da da buna paralel bir değişimden söz etmek mümkündür. Bu dönemde iki ülkenin amaçları ve çıkarları birbiri ile örtüşmektedir. İki devlet de milliyetçiliği ve tam bağımsızlığı benimsemekle birlikte iki devletin de İngiltere gibi bir hasmının olması ayrı bir ortak yanlarıdır denebilir. Türkiye'nin Batı Anadolu'da Yunanistan ile mücadele etmesi Türkiye'yi Müslüman komşuları ilişkilerini geliştirmeye sevk etmiştir. İslami motiflerin ön plana çıktığı bu bölgesel işbirliğinde Türkiye, Afganistan, Buhara ve İran ile ikili antlaşmalar imzalamıştır (Özgiray, 1995: 37).

Şubat 1921 darbesi ile önce ordu komutanı ve Savunma Bakanı olan Rıza Han 1923 yılına geldiğinde Başbakan olarak hükümeti kurmuştur. Güçlü bir ordu kurarak işe başlayan Rıza Han kısa sürede ülkedeki ayaklanmaları bastırarak ülke içerisinde kontrolü ele almıştır. Bu tarihten itibaren iki sene Kaçar Hanedanı ile mücadele etmiştir (Şimşir, 1996: 85). Sovyet Rusya ve İngiltere arasında denge politikasını son derece başarılı bir şekilde uygulayan Rıza Han ülkede reform çalışmalarına başlamak için zemin hazırlamıştır.

İki ülke gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse savaştan sonra ortak bir düşmana yani İngiltere'ye karşı bağımsızlık mücadelesi vermektedir. İngiltere İran'ı fiili olarak işgal etmiş, hem siyasi hem de ekonomik olarak bölgede nüfuzunu arttırmıştır. 1919

Antlaşması yürürlüğe girmemiş olsa da İngiltere, İran'da daha önce elde ettiği imtiyazlardan bir türlü vazgeçmek niyetinde değildi. Özellikle İngiliz şirketlerinin işlettiği petrol tesisleri İran'ın milli servetinin ülke dışına çıkmasında büyük önem arz etmektedir. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında başrol oynayan İngiltere'nin savaş sonunda Osmanlı topraklarında fiili olarak güç gösterisinde bulunduğunu söyleyemeyiz. Ancak Milli Mücadele sırasında Yunanistan'a asker ve silah yardımı yaparak dolaylı da olsa Türkiye'ye karşı mücadelesini sürdürmüştür. Ankara hükümeti bu dönemde İran ile direkt olarak müttefik olamasa da diplomatik yollardan ilişkilerini geliştirme çabası içindeydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iki devletin diplomatik yollarla birbirine yaklaşma çabalarının yanında birbirinden çekindikleri konularda vardı. Bunlar Türkiye açısından bakıldığında İran'ın Kürtleri destekleyerek bölgede karışıklık çıkarabileceğidir. İran'ın endişesi ise Batı İran'da Azerileri destekleyen Türkiye'nin varlığından endişe etmesidir. Bölgede sayısı hiç de azımsanamayacak kadar çok olan Azeri milliyetçileri Tahran için her zaman ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. İran'ın bu konuda endişe duymasının en önemli nedeni Azeri milliyetçilerinin ileri gelenlerini sözü edilen dönemde Türkiye'de bulunmalarıdır (Çetinsaya, 1998: 1442). İki ülkenin Sovyet Rusya ile İngiltere arasında takip etmiş olduğu denge politikası da endişe kaynağı olmuştur. Türkiye, güçsüz ve kendi içerisinde etnik çatışmalar içerisinde olan bir İran'ın Sovyet işgaline uğraması ya da Ortadoğu'nun büyük bir bölümünde sömürgeci konumunda bulunan İngiltere'nin tamamen nüfuzu altına girmesinden endişe duymaktadır.

4.1.1 Rıza Şah Pehlevi'nin İran'da Hâkimiyeti Ele Geçirmesi

İran Birinci Dünya Savaşına girmemesine rağmen savaş sırasında birçok devletin mücadelesine sahne olmuştur. Bunun sonucunda da gerek maddi gerekse idari olarak bir kargaşa içerisinde sürüklenmiştir. Bu dönemde ülkenin büyük bir bölümü kabile reislerinin elinde idi. Bu kabile reisleri hükümetin zaafından istifade ederek ve Ahmet Şah'a göstermelik sadakatte bulunarak kendi bölgelerindeki hâkimiyetlerini sürdürmeyi amaçlamaktadır. Savaş sonrası merkezi bir ordunun olmayışı da ülkede kanun ve nizamın ortadan kalkmasına sebep olmuştur.

Savaş devam ederken Rusya'da ihtilal çıkması üzerine Rus kuvvetleri, savaş sonunda ise Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesine göre Osmanlı ordularının İran'ı terk etmesi üzerine batı İran'da otorite boşluğu meydana gelmiştir. Bunun üzerine Şeyh Muhammed Hıyabani'nin önderliğinde Tebriz'de Azerbaycan Sosyalist Demokrat Partisi kurulmuştur. Hıyabani 1920 yılında da Tebriz'de Azadistan Cumhuriyetini ilan etmiştir (Cin, 2007: 40).

Zevk ve eğlenceye düşkün olan Ahmet Şah'ın nüfuzunun bu dönemde Tahran'ı aşmış olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ülke sorunlarını unutup eğlence için Avrupa'ya gitmekten geri kalmayacak kadar dirayetsiz olan Şah İran halkının kaldıramayacağı derecede lüks bir hayat yaşamaktaydı. 1919 sonbaharında İngiltere'yi ziyarete giden Şah kışı da Fransa'da geçirerek 1920 ilkbaharında Bağdat yolu ile İran'a dönmüştür (Baykara, 1978: 129).

1920 yılında İran'da bilinçli ve teşkilatlı bir İnkılâp hareketinin olduğundan söz etmek mümkün değildir. Ancak İran'ın bazı bölgelerinde bir kısım aşiretlerin münferit direnişlerinden söz edilebilir. Kaşkay'lı ve Bahar'lı aşiretlerinin Batıda Sencab'lı aşiretlerinin İngiliz ve Rus emperyalist güçlerine karşı direniş içerisinde olduğu bilinmektedir. Bu aşiretler aynı zamanda Kaçar sülalesinin istibdat rejimine karşı da harekete geçmişlerdir (Baykara, 1978: 130).

Savaş sonunda meydana gelen bu otorite boşluğunu en iyi değerlendiren kuşkusuz İngiltere olmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiltere'nin bölgeyle ilgili politikalarını İran'ın bütünlüğü üzerine kurmuştur. Savaş sonunda İran'da dört bölgede küçük askeri birlik bulundurmakta idi. Harbiye nezareti ve Hindistan'dan gelen baskılar üzerine askeri birlikleri azaltmak mecburiyetinde kalan İngiltere, bundan sonra tüm gücünü İran'da İngiliz denetiminde yeni bir hükümetin kurulmasına harcamıştır. Böylelikle İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir hükümet ile askeri güç kullanmadan bölgede söz sahibi olunabilecekti. Bu planını kısa sürede gerçekleştirmek isteyen Curzon 1919 Ağustosunda İran ile bir anlaşma yapmıştır.

Ağustos 1919 antlaşması İran'da milliyetçi bir cephenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Büyük toprak sahipleri ve Ruslarla işbirliği yapan burjuvazi de dâhil olmak üzere İran'ın büyük çoğunluğu İngilizlerin İran'daki egemenliğine son verilmesini ve imzalanan antlaşmanın geçersiz sayılmasını istemekteydi. Bu

antlaşmayı protesto etmek için Cengel, Mazenderan ve Reşt'de ayaklanmalar çıktı bu ayaklanmalar antlaşmayı imzalayan hükümetin istifa etmesine sebep olmuştur. Meclisin onayını almadan imzalanan bu antlaşma yeni kurulan hükümet tarafından geçersiz sayılmıştır. Bu antlaşmanın iptali ile İran, İngiliz egemenliğine girmekten kurtarılmış oldu.

İngiltere Lord Curzon ile gerçekleştiremediği İran politikasından bir türlü vazgeçmemiştir. 1920 yılı sonbaharında Tümgeneral Edmund Ironside, Lord Curzon'dan görevi devralmıştı. Askeri güç ile sonuç alamayan Curzon'dan farklı bir politika izleyen İngiltere'nin yeni temsilcisi, İran'da güçlü bir merkezi hükümet oluşturmak ve bu sayede bölgede İngiliz çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. İngilizler bu amaçlarına ulaşmak için Rusların silahını kullanacaktı. İngilizler, Ruslar tarafından 1879'da Şah'ın muhafız birliği olarak kurulan İran Kazak Tugayı'nın başında bulunan Rıza Han ile işbirliği yapmaya karar vermişti.

Rus Süvari Albayı Liyahov'un emrinde gönüllü bir asker olan Rıza Han Mazenderan'lıdır. Mazenderan İran tarihi için önemli bir merkezdir. Daha önce İran tahtına çıkan Nadir Şah Afşar ve Ağa Muhammet Şah Kaçar'da Mazenderan'lıdır.

General Ironside, İran'da gizli ve sıkı bir işbirliği içine girdiği Rıza Han ile uygulayacağı politikanın askeri cephesini büyük ölçüde tamamlamıştı. Bundan sonra sıra idari kadroyu oluşturmaya gelmişti. Bunun için de İngiliz yanlısı Seyyid Tabatabai adlı bir gazeteciyi düşünülmüştü. Böylelikle hükümet darbesi gerçekleşikten sonra iptal edilen 1919 antlaşmasını küçük değişikliklerle İran'a kabul ettirmek daha kolay olacaktı. İngiliz orduları kurmayı ile Rıza Han arasında Tahran'da hazırlığı yapılan hükümet darbesini perdelemek ve gerektiğinde buna bir gerekçe göstermek için Tahran'ın Bolşevik Rusya tarafından işgal edileceği şayiasını ortaya atmıştı. Ayrıca İngiltere İran'daki nüfuzunu kullanarak Müşavirül-Dövl'e'den boşalan koltuğa Sipehdar Azam'ı başvekilliğe getirmiştir. Böylece düşünülen hükümet darbesi sırasında zayıf bir hükümetin iş başında olması amaçlanmıştır (Baykara, 1978:132).

Rıza Han'ın İngilizlerin önerisini kabul etmesinde, Türkiye'de Mustafa Kemal'in, Hindistan'da Mahatma Gandhi'nin İngiliz idaresine meydan okuması ve her iki ülkede de milliyetçi cephenin başarılı olması önemli rol oynamıştır. Rıza Han, Seyyid Ziya ve güvendiği kişilerle konuşarak darbeden sonra yapacakları hakkında onlara bilgi

vermiştir. Gerek Bolşevik Ruslara karşı gerekse İngiltere'ye karşı bağımsız ve milliyetçi bir siyaset güderek başarılı olunabileceğine inanan Rıza Han, içten ve dıştan gelebilecek tehlikeleri önlemek için merkezi bir hükümetin kurulmasını zaruri görmüştür.

1921 Şubatında Tahran'ın kuzeyinde Kazvin'de bulunan Kazak Tugayı 16 Şubatta Tahran'a doru harekete geçmiştir. Ahmet Şah, Rıza Han'ın 20 Şubatta Tahran'a yaklaştığını öğrendiğindi. Ancak herhangi bir direnişle karşılaşmayan Rıza Han'ın kuvvetleri şehrin Gomrok kapısından içeri girdi. Buradaki savunma birlikleri de teslim olarak fazla bir direniş göstermediler.

21 Şubat darbesinden sonra Seyid Ziya'nın başbakanlığında kurulan yeni hükümette Savunma Bakanı olarak görev alan Rıza Han, hükümette bir bakan olarak görev almasına rağmen tüm kontrolü elinde bulundurmakta idi. Rıza Han İngilizlerin desteği ile gerçekleştirdiği darbe sonrası asıl hedefine yönelik çalışmalarına aralıksız devam etmiştir. Bunun için Rıza Han'ın yaptığı çalışmaları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Ordunun bütünleşmesi ve kontrol altına alınması
- Eyaletlerde merkezi hükümet otoritesini sağlama
- Ülke yönetiminde önemli bir güç olan uleman yatıştırılması
- Meclis ve sürekli değişen hükümetler üzerinde kişisel denetimini arttırma

Rıza Han, yabancı müdahalesinden son derece rahatsız olmaktaydı ve ülkeyi bu durumdan kurtarmak için güçlü ve disiplinli bir orduya ihtiyaç olduğunun farkındaydı. Bunun için Harbiye bakanlığı bütçesini Maliye Bakanlığında devraldı. Böylelikle askerlerin maaşlarını zamanında ödemeye başladı ve daha sonra da orduyu modernize etme çalışmalarına başladı (Assadi,1972: 70). Rıza Han hükümet içinde bir Bakan olmasına rağmen yönetimde son derece etkin bir konumda idi. Şubat 1921'deki ihtilalde Başbakan olan Seyyid Ziyaeddin Tabatabai bazı reformların yapılmasında Rıza Han ile düştüğü ihtilaf neticesinde istifa ederek İran'ı terk etmiştir. Rıza Han yeni kurulan hükümette de mevcut görevini muhafaza ederek icraatlarına devam etmiştir.

Rıza Han'ın güçlü ve otoriter kişiliği onu önce savaş bakanı yapmış daha sonra ise başbakan olarak hükümeti kurmasına neden olmuştur. Böylelikle İran aydınlarının

yaklaşık yirmi yıldır hayalini kurdukları reformlara doğru ilk adım atılmıştır (Gökalp, 1990: 82).

4.1.2 Rıza Şah Pehlevi Döneminde İran'ın Dış Politikası

Rıza Şah Pehlevi döneminde dış ilişkilerde rol oynayan iki temel faktör vardır diyebiliriz. Bunlardan birincisi Türkiye ile iyi ilişkiler içersinde olmak ve yüzyıllardır düşmanca yaşayan iki milletin bu kaderine son vererek Türk-İran dostluğunu başlatmaktır. İkincisi ise İran'ın belki de en çok uğraşacağı mesele yani Sovyet Rusya ile İngiltere arasında izleyeceği denge politikasıdır. İran, Çarlık Rusya'sı tarafından da Sovyetler Birliği tarafından da sürekli yayılma alanı olarak görülmüş ve gerek İran'ın Rusya'ya sınır komşusu olarak tampon bölgeyi oluşturması gerekse Rus ekonomisi için zengin bir bölge olması bakımından Rusya'nın nüfuz alanını oluşturmuştur. İran, sahip olduğu bu jeopolitik ve ekonomik konumundan dolayı XIX. Yüzyılın sonları ile XX. Yüzyılın başlarında İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesine girdiği en önemli coğrafyalardan biri olmuştur. İngiltere en büyük sömürgesi olan Hindistan'ın güvenliğini sağlama konusunda ve bölgede Rus yayılmacılığına karşı her zaman tedirgin olmuştur. Bunun için bazen Rusya ile anlaşma yaparak bazen de Rusya'yı devreden çıkarmanın yollarını arayarak bölgede kontrolü sağlama niyetindedir. Bunun en açık örneğini 31 Ağustos 1907 Rus-İngiliz Antlaşmasında görmekteyiz. Bu antlaşma ile iki nüfuz bölgesine ayrılan İran'ın güneyi İngiltere'nin, Kuzeyi ise Rusya'nın kontrolü altına girmiştir (Arı, 1998: 83-84).

Rıza Şah Pehlevi'nin 21 Şubat 1921'de gerçekleştirdiği hükümet darbesinden 5 gün sonra 26 Şubat 1921'de Sovyet Rusya ile İran arasında antlaşma imzalamıştır. İran bu antlaşma ile Sovyet tehdidinden arınmış görülse de Rusya hiçbir zaman İran coğrafyasından tam olarak ilgi ve alakasını kesmemiştir. Rusya bu gizli emellerini gerçekleştirmek için zaman zaman İran ile ikili ilişkiye girmekten çekinmemiştir. Bu doğrultuda Ekim 1927 yılında imzalanan Tarafsızlık ve Garanti Antlaşması ile de ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirilmiş, buna paralel olarak da Hazar Denizi'ni Basra Körfezi'ne bağlayan İran'ın ilk demiryolu Ruslar tarafından yapılmıştır. Yapılan bu antlaşmalarla iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiş gibi görünse de 1933'ten sonra Rıza Şah Pehlevi Almanya ile ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bunun asıl nedeni

Sovyet yayılcılığına karşı Almanya'yı denge unsuru olarak görmesindedir (Arı, 1998: 85).

İran, Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nın başında da tarafsızlığını ilan etmiştir. Fakat 15 Ağustos 1941'de toprakları hem İngilizler hem de Sovyetler tarafından işgal edilmesine engel olunamamıştır. İngiltere ve Sovyetlerin amacı, İran'ın Almanya'ya yardım etmesini önlemek ve Rusya'ya yapılacak yardımların bu ülke üzerinden kolayca yapılmasının sağlamaktır. Sovyetler Birliği bu işgali meşrulaştırmak için 1921 Antlaşması'nın 6. maddesine dayanmaktaydı. Sovyetler Birliği eline geçirdiği bu fırsatı İran'daki durumunu güçlendirmek ve tüm ülkeyi kontrolü altına almak için kullandı.

4.1.3 Ankara-Tahran İlişkileri'nin Gelişmesi ve Karşılıklı Elçi gönderilmesi

4.1.3.1 Ankara'ya İlk İran Heyetinin Gönderilmesi

Birbirleri ile işbirliği içerisine girmekten ve birbirlerine iyi niyetlerini sunmaktan kaçınmayan iki devlet belki de bu güne kadar devam eden dostluğun temellerini atmışlardır. İran'ın 1922 yılında İstanbul'daki elçisini muhafaza ederek aynı dönemde Ankara'ya da bir elçi göndermesi çok garip karşılanmakla birlikte yeni Türk Devletini tanıması açısından son derece önemlidir. İran, bu ilk ancak gayri resmi elçisinden sonra Ankara ile Tahran arasında siyasi bir anlaşma sağlamak için bir İran diplomatik heyetini Ankara'ya göndermiştir. İran Hükümeti'nin Ankara'ya bir sefaret heyetini göndermesine karşılık, Türkiye'de İran'a bir sefir veya mümessil göndererek konsolosluk açma kararı almıştır (B.C.A, 30.18.1.1 / 3.26.20). Mümtazüddeve'nin Ankara'ya ulaşması yaklaşık sekiz ay sürmüştür. 14 Mart 1922'de Tiflis'te bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderen Mümtazüddeve, Mustafa Kemal'in yeniden meclis başkanlığına seçilmesini kutlamıştı.

Türkiye, İran heyetine Ankara'nın mukaddem mahallesinde 5-6 odalı bir bina tahsis etti. Bu bina İstasyondan Saman Pazarı'na gelen yol üzerinde ve Mukaddem Camii'nin karşı tarafında idi (Akşin, 1991: 192).

Ankara'da çeşitli gazetelere açıklamalar yapan İran temsilcisi Mümtazüddeve, Türk ve İran hükümetlerinin birlik içinde çalıştıklarını ve sorunları barışçı yollarla çözmek istediklerini bildirmiştir (Cin, 2007: 68). Sovyet yetkililer Ortadoğu'da İngiliz

yayılmacılığını önlemek amacıyla bölge ülkelerinin (Türkiye, Afganistan ve İran) birbirleri ile ittifak antlaşmaları imzalamasını önemmiştir. İlk başta bağımsız ve denge politikası gütmeyi amaçlayan bölge ülkeleri birbirleri ile ittifak antlaşması imzalamaktan da geri durmamıştır. İran heyeti ile görüşmeleri yürütmek için görevlendirilen Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey askeri ve sivil danışmanları ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda İran ile Türk-Afgan antlaşmasına benzer bir antlaşma imzalamışlardır.

Mümtazüddeve'nin Ankara'ya gelişi Ankara Hükümeti tarafından büyük bir coşku ile karşılanmıştır. Mümtazüddeve 30 Haziran 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuştur. İran elçisi Mümtazüddeve'nin konuşmasından sonra bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa şunları söylemiştir:

“İran soylu ulusunun Türkiye halkı hakkında gösterdiği aynı duygulara karşılık ulusumuzun teşekkürlerinin dindaşımız İran'lara tebliğ edilmesini de bilhassa rica ederim. Yurdumuza ayak bastığınız günden beri halkımız tarafından sevgi buyurduğunuz İran ulusuna karşı gösterilen dostluk gösterisi ve kardeşliğin devam edeceğine ve iki Müslüman devletin dostluklarını arttırmaları ve yükseltmesi ve elçilikler kanalı ile birlik içerisinde görevlerin ifasında Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından her türlü yardım ve kolaylık gösterilmesine teşebbüs olunacağına katiyen kanaat buyurabilirsiniz.”(Çankaya, 1985: 147).

Türk-İran münasebetlerinin dostane bir şekilde geçmesi ve iki ülke arasında karşılıklı elçilerin gönderilmesi Rusya'yı ziyadesiyle memnun etmiştir. İngiltere'nin bölgeye müdahale etmesini engelleme açısından son derece önemli olan bu iyi ilişkiler Sovyet Rusya'nın Ankara'daki temsilcisi Aralof'un, 7 Temmuz 1922'de İran elçisi Mümtazüddeve şerefine verdiği yemekte açıkça kendini göstermektedir. Atatürk'ünde hazır bulunduğu bu yemekte doğu ve batıyla dost düşmanla uzlaşmacı bir tavır içerisinde görüşülmesi gerektiğini ve geçmiş Osmanlı ve İranlı idarecilerin çoğu kez gereksiz yere takındıkları düşmanca tavırlarını, ırkî veya mezhebi çatışmaların ne kadar yersiz olduğunu bildirmiştir.(Süslü, ? : 3)karşılıklı iyi niyetler açıkça ifade edilmiştir. Atatürk İran elçisine hitaben yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

“Hemdert olanlar yekdiğerini arar ve bulurlar. Aynı samimiyetle mütehassıs olan arkadaşlar aynı samimiyetle mütehassıs olan milletlerin mümessili olarak epey

zamandan beri burada bulunuyorlardı. İçimizde hakikaten büyük bir boşluk vardı; o da İran milletinin mümessilinden mahrumiyet! (...) Efendiler, İran Devlet-i Aliyesi, İran Devlet-i muhteremesi hakikaten çok şark muvazene-i umumiyesinde fevkalade haizi ehemmiyet bir kitledir. Şimdiye kadar Türkiye halkı ile İran halkı hakiki ve candana temasa mazhar olamamıştı. Çünkü başlarda öyle adamlar bulunmuştu ki, onlar buna mani idi. Fakat ben yakinen bilirim ki, İran milletperveranı pek mukaddes bir arzu için asırlarca uğraşmış, fevkalade kahraman bir millettir. Eğer İraniler buna bütün mana ve şümülü ile muvaffak olamamışlarsa bittabi kabahat kendilerinde, mesailerinde değildir. Bu arzu ettiğim nokta pek mühimdir. Şimdiye kadar Devlet-i Aliye-i Osmaniye unvanı altındaki İmparatorluk ile Devlet-i Aliye-i İran arasındaki münasebatın İranlıların ve Türkiye halkının ciddi temayüllerine mutabık tecelli edememiş olduğunu itiraf etmek lazımdır. Fakat bugün İranlı kardeşlerimiz emin olabilirler ki Türkiye'nin başında bulunanlar aynı adamlar değildir. Mümtazüddeve Hazretlerinin temsil ettiği İran millet ve devleti, hakiki temas noktasını bulmuştur. Bunun tecellisi pek feyizli olacaktır. Bu feyizden Türkiye ve İran değil bütün şark milletleri müstefiz olacaktır” (Çetinsaya,2000: 779). Atatürk aynı konuşmasının bir başka bölümünde şunları ifade etmiştir: “Türkiye'nin bu günkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını bütün arkadaşlarımız ifade etmişler ise de, bunu bir defa daha teyit etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı belki daha kısa daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor, çünkü müdafaa ettiği şarkın davasıdır ve bunu nihayete erdirinceye kadar Türkiye'ye kendisiyle beraber olan doğu ulusları ile beraber yürüyeceğinden emindir..... (Çankaya, 1985: 149)”

Atatürk 14 Temmuz 1922'de Azerbaycan elçisi Abilof'un Mümtazüddeve onuruna verilen ziyafette de şu nutku beyan etmiştir:

“İran devlet-i Aliyesi İstanbul'da bir sefir bulundururken Ankara'ya da Mümtazüddeve hazretlerini memur etmekle cihanda hâsıl olan intibaha iştirakini göstermiş olmaktadır. Bizim için İran hükümetinin sefir-i hakikisi Mümtazüddeve hazretleridir. Bu itibarla artık İstanbul'da bulunan sefirin sıfat ve selahiyetinin keenlemyekün olduğuna şüphe etmemek lazımdır. (...) İran'a gerek şimalden gere

cenubdan artık ecnebi tesir ve nüfuzunun gelmemekte olduğunu İran'ın muhterem mümessilinin ağzından işitmiş olmakla fevkalade bahtiyarım.”(Çetinsaya, 2000: 780)

Mustafa Kemal Atatürk çeşitli vesilelerle yapmış olduğu bu konuşmalarda Sovyetler ve Afganistan'dan sonra bir başka doğulu devlet olan İran ile diplomatik ilişkiler kurmaktan ve bu ilişkilerin dostane bir şekilde gelişmesinden son derece memnun olmuştur.

Ankara Hükümeti'nin 30 Ağustos 1922'de Yunanlılara karşı kazandığı zafer tüm yurttaki gibi İran'da da büyük sevinçle karşılanmıştır. O dönemdeki İran basını Türk Milli Mücadelesi'nin bu başarısından söz ederek kendilerinin de aynen Türkiye'de olduğu gibi bir milli mücadele başlatarak istiklallerini kazanabileceklerini yazmaktaydı (Cin,2007: 72).

4.1.3.2 Muhittin Paşa'nın Tahran'a Gönderilmesi

Ankara hükümeti İran'ın bu yaklaşımını karşılıksız bırakmayacak ve Muhittin Paşa'yı 1922 sonbaharında ilk Tahran elçisi olarak görevlendirecektir. Muhittin Paşa'nın atama kararnamesinde “Adana ve havalisi kumandanı olan Muhittin (Akyüz) Paşa Hazretlerinin Tahran Sefareti Kübrasına tayini icra vekilleri heyetinin 7.11.338 (7 Kasım 1922) tarihli içtimasında takarrür etmiştir” denilmekteydi. Muhittin Paşa'nın yeni görevine başlaması 1923 Şubat ayında gerçekleşmiştir (Çetinsaya, 1999: 149). Muhittin Paşa Tahran'a ulaştığında II. Abdulhamid döneminden beri İran'da bulunan “Panistlamistler” ve “Kemalist Komite” üyeleri tarafından karşılanmıştır. Bu komite üyeleri aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusuyla işbirliği yapmıştır. Muhittin Paşa'nın Tahran'a elçi olarak atandığı bu dönemde grupların liderliğini Seyyid Kaşani yapmaktaydı (Çetinsaya, 2000: 781).

22 Şubat 1923'te Muhittin Paşa ile Şah arasında gerçekleşen görüşme sırasında Şah'a itimatnamesini sunan Muhittin Paşa bu esnada şu konuşmayı yapmıştır:

“İki Devlet-i muazzama-i İslamiye beyninde minelkadim cayigir olan münasebat ve revabıtı dostanenin teyid ve teşyidi emeli halisanesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti canibinden nezdi.. Şahanelerine Sefirikebir sıfatıyla izam kılındım. Zat-ı mülükanelerinin perverde buyurdıkları hissiyat muazzezeyi İslamiye ve milliye hasebiyle Hükümeti milliyemintevdi eylediği vazifeyi kudsiyenin ifasında taraf-ı

Haşmetanelerinden ve Hükümeti seniyelerinden her türlü muvanete mazhar olacağımı ümit eylemekteyim. Türkiye'nin en muazzam İslam komşusu bulunan Devlet-i Aliye-i İraniye'nin bîtevfiki teali suret-i daimede naili saadet ve şevket olması temenniyat-ı kalbiyesini tekrar ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Reis-i Muhteremi Başkumandan Gazi Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin hissiyat-ı ihtiramkâranelerini Huzuru Şehinşahilerine arz ve takdim ile kesbi şeref ve mefharet eylerim” (Şimşir, 2001: 417).

Muhittin Paşa'nın Tahran'a ulaşması ile İran halkının hem Türkiye'ye hem de Gazi Mustafa Kemal'in şahsına büyük bir ilgi ve alaka vardı (B.C.A., 030, 260.752.5). Halk tarafından çeşitli nümayişlerle karşılanan Muhittin Paşa gördüğü ilgiden son derece memnun kalmıştır.

Muhittin Paşa Hariciye Vekâletine gönderdiği 22 Şubat 1923 tarihli telgrafta İran Şah'ına sunmuş olduğu itimatname ve bu sırada gördüğü ilgi ve alakayı şu şekilde özetlemiştir:

“Dün otuz beş süvari ve altı atlı araba ile yanımda bulunan saray görevlileri İran Şah'ının huzuruna kabul edildim. Saraydan gönderilen Teşrifat memuru ve önünde asalar taşıyan iki saray hademesi olmak üzere bindiğim arabanın arkasında da ikişer ikişer olarak Başkâtip ve İkinci Kâtip Beyler ve evrak memuru vardı. İki tarafta saran askerler ve İran halkının seyri içerisinde saraya ulaştım. Saraya vardığımda saray erkânı ile Teşrifat Nazırı ve Hariciye Vezareti Müdürü tarafından görüşme salonuna davet edildim. Bir müddet istirahat ettikten ve çay içtikten sonra taşıdığım itimatnameyi gümüş bir tepsi içerisinde İç Ağası tarafından Şah'ın huzuruna götürüleceği sırada bende Teşrifat Nazırı eşliğinde kabul salonuna girdim. Şah'ın konuşmasından sonra sefaret heyetini Şah'a takdim ettim. Takdim merasiminden sonra Şah, Türkçe olarak hatırımı sordu ve Tahrandan memnun olup olmadığını sordu. Daha sonra kendisinin Türk olduğunu fakat Azerbaycan şivesi ile konuştuğunu söyledi. Pek samimi bir ortamda geçen görüşmeden sonra Şah'ın huzurundan ayrıldım ve aynı alay ile sefarete geldim.”(Şimşir, 2001: 417)

4.1.3.3 İran Hükümeti'nin Trabzon ve Adapazarı'nda Konsolosluk Açma Talebi

Muhittin Paşa'nın İran'a elçi olarak atanması İran'da memnuniyetle karşılanmış ve bunun üzerine İran Hükümeti, Ankara Hükümetine bir heyet göndererek Adapazarı ve Trabzon'da olmak üzere iki konsolosluk açmak istediklerini bildirmişlerdir. Ankara Hükümeti'nin bu konu hakkındaki görüşü 12.11.338 tarihli kararnamede şu şekilde izah edilmiştir.

“İran Sefaret-i fevkâledesince Trabzon ve Adapazarı Kar-perdazlarının tasdik-i memuriyeti iltimas olunduğu ve hükümet-i İraniye ile münasebat-ı şehbenderiyi tanzim eylemek üzere bir konsolosluk mukavelesi veya muvakkat bir protokol itası zamana muhtaç ve Tebriz'deki şehbenderhanemiz ifa-yı vazife eylemekte bulunduğundan hukuk-u düvel-i umumiye esasatı dairesinde etba-ı akdolunacak mukavelenamede serbestimizi tamamıyla muhafaza eylemek şartıyla muamele-i mütekabele esası üzerine mezkur memuriyetlerin tasdiki muvafık görüldüğü hakkındaki Hariciye Vekâleti'nin 28 Teşrin-i evvel 38 tarihli tezkiresi İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.11.38 tarihli içtimaında lede't-tezekkür Tebriz'e mukabil lehimize en muvafık şerait dahilinde Trabzon'a İran konsoloslu kabulü takarrür etmiştir (B.C.A, 030.18.1.1/ 8.44.7) Ayrıca Ankara hükümeti ikili ilişkileri geliştirmek için 28 Ekim 1923'te İran'ın İstanbul'da bulunan konsolosluğunu tasdik etmiştir (B.C.A, 030/ 260.752.9).

4.1.3.4 Ankara-Tahran Arasında Yaşanan İtimatname Krizi

İran Hükümeti, Türkiye'nin Muhittin Paşa'yı daimi elçi olarak Tahran'a göndermesi üzerine Ankara'ya bir daimi elçi göndermeye karar vermiştir. Aralık 1922'de Osmanlı Hükümeti nezdinde Sefirikebir sıfatı ile görev yapan Prens Moufahhamoddovle'yi Ankara'ya Büyükelçi olarak atamak istemiştir (Şimşir, 2001: 415) Tahran Hükümeti'nin bu tavrı Ankara Hükümetinin tepkisine neden olmuştur. Hariciye Vekâleti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yazmış olduğu bir raporda dikkati çeken unsur Tahran Hükümeti'nin Ankara'ya gönderdiği itimatnamede “Osmanlı Hükümeti” unvanının kabul edilemez olduğu ve ayrıca adı geçen kişinin İstanbul Hükümeti nezdinde görev yapan sefir olduğu bildirilmiştir (Şimşir, 2001: 419). Mustafa Kemal Paşa, Hariciye Vekili Hüseyin Rauf Bey'in göndermiş olduğu yazıyı okuduktan sonra aynı yazının altına kırmızı mürekkeple “bu vechile nazarı dikkatleri celbedilmek üzere

iadeten Hariciye Vekâleti Celilesi'ne 31.12.38" şeklinde not düşerek yazıyı geri göndermiştir. T.B.M.M Hariciye Vekili Rauf Bey 3.1.1923 günü Kavamussaltana'ya yazdığı cevabi mektubunda itimatnamede geçen "Osmanlı Hükümeti" unvanının düzeltilerek Prens Moufahhamoddovle'nin Ankara Hükümeti nezdinde görevlendirilmesi" şeklinde yazılmasını hatırlatmıştır. Ankara Hükümeti ile Tahran Hükümeti arasındaki itimatname sorunu 1923 yılı sonuna kadar devam etmiştir. İsmet Paşa'nın, İran ile Türkiye arasında sorun oluşturan bu mesele hakkında bütün dış temsilciliklere ve İstanbul'daki Hariciye Vekâleti Murahhası Adnan (Adıvar) Bey'e göndermiş olduğu şu telgraf Türk Devleti'nin diğer devletlerle ilişkilerinde önem verdiği noktayı izah etmektedir.

"...Bir devlet reisinden bir devlet reisine yazılması gereken şekilden başka yazılan hiçbir şeyi kabul edemeyeceğimizi ve elbette hükümdarlara yöneltilen hitap yerine devlet reislerine uygun Reis hitabı kullanılması gerektiğinden ve telgrafta bunun metni gelirse aslı gelinceye kadar Reisi Devlet huzuruna resmen kabul buyrulmaları mümkün bulunmamaktadır.

İran Devleti dünyaya kendisini tanıttırması olan Türkiye Devletini tecahül eder ve onun reisine diğer mümasil reislere olduğu gibi muamele ve hitap etmezse sefirlerinin itimatnamesini kabul edemeyiz. Bir sefirin daha ilk temasta türlü mütenakız ifadatta bulunması ve hükümdarının mektubunu tadile ve onun mahiyetini tahfile çalışması görülmemiş bir şeydir. Berai malumat tebliğ ederim" (Şimşir, 2001: 423).

4.2 Türkiye'de Cumhuriyet'in İlan Edilmesi ve İran'ın Türkiye'ye Bakışı

Türkiye, 1919 Mayıs'ında Mustafa Kemal'in önderliğinde başlatmış olduğu Milli Mücadele hareketini başarı ile sonuçlandırmış ve bunu da birçok devletle yapmış olduğu uluslar arası antlaşmalarla dünyaya kabul ettirmiştir. Mustafa Kemal Paşa askeri başarılarla kurulan yeni Türk Devletini batılı kurum ve normları ile modern ve tam bağımsız bir devlet haline getirmek için devletin yönetim şeklini değiştirmeyi uygun görmüştür. Zaten daha 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında kurtuluşun yegâne sebebi olarak gördüğü milletin desteğini her fırsatta dile getirmiştir. Gerek Erzurum Kongresi'nde gerek Sivas Kongresinde gerekse çeşitli zamanlarda verdiği beyanlarda sık sık millet egemenliğinden söz etmesi Mustafa Kemal'in hedeflediği yönetim biçimi hakkında bize fazlasıyla bilgi vermektedir. Millet'in egemenliğine

dayalı bir yönetim şeklini benimseyen bir lider için cumhuriyetten daha uygun bir yönetim biçimi de düşünülemezdi. Gerekli hazırlıklar yapılarak nihayet 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildi. Böylelikle yeni kurulan Türkiye Devleti'nin yönetim biçiminin milletin egemenliğine dayalı cumhuriyet olduğu açıklanmıştır.

İran'da ise 1921 Şubatında Rıza Han'ın başlatmış olduğu yenileşme hareketi çeşitli sebeplerden dolayı Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türkiye'deki kadar başarılı olamamıştır. Ortak bir amaca yönelik hareket eden iki devletin benzer yanları olduğu kadar farklı toplum yapısının getirdiği farklılıklarda mevcuttu. Gazi Mustafa Kemal ve Rıza Han her ikisi de asker ve yenilikçiydiler. İki liderin de dış politika görüşleri birbirine çok benzemekte idi (Anbarcıoğlu, 1983: 11). İki devlet de dini temellere dayanan bir rejimin yerine milli duygulara dayanan bağımsız ve daha modern bir rejim arayışı içerisinde idi. Her iki devletin bir diğer ortak özelliği de dış politikada İngiltere düşmanlığı ve Rusya sempatisi idi. Türkiye ve İran aynı emel ve aynı endişeye sahip olmasına rağmen icraat noktasında farklı düşünce yapısında idiler. Bunda en önemli etken Mustafa Kemal'in önderliğinde kurulan yeni Türkiye Devleti'nin Rıza Han'ın İran'ına göre modernleşme çabalarına daha önceden başlamış olmasıdır.

Mustafa Kemal'in Türkiye'de gerçekleştirdiği inkılâplar Rıza Han'ın İran'da yapacağı yeniliklerin fikri temellerini oluşturmuştur. Bir bakıma Rıza Han'ın İran'ı için Mustafa Kemal'in Türkiyesi bir model olmuştur (Oran, 2001: 357). Osmanlı Devleti 1839 ve 1856 yıllarında yayınlamış olduğu Tanzimat ve Islahat fermanları ile toplumun aydın kesiminin yenileşme fikrini kabullenmesinde önemli rol oynamıştır. Daha da önemlisi Meşrutiyet idaresinin getirmiş olduğu ortam yeni Türkiye Devleti'nin yapmış olduğu inkılâpların halka indirgenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iki devlet arasındaki ilişkiler her iki devleti de memnun etmesine rağmen iki devletin de endişeleri vardı. Bu endişelere Türkiye açısından bakacak olursak, İran'da hâkim ve ülke genelinde söz sahibi bir hükümetin olmayışı ve İran Şah'ının yurt dışı gezileri ile meşgul olmasından kaynaklanan bir güvensizlik vardı. İran açısından bakıldığında Türkiye'de önce Saltanatın, Cumhuriyetin ilanından sonra ise halifeliğin kaldırılması İran toplumu tarafından endişe ile takip edilmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesine Türk ve İran basınında geniş yer verilmiştir. 20 Ocak 1924'te İstanbul'da yayınlanan Vakit Gazetesi'nde İran'da Cumhuriyet'in

ilan edilmesini tavsiye eden yazı Rıza Han'ı destekleyen İran basını tarafında da ilgi görmüştür. Rıza Han'ın da teşviki ile İran basınında çıkan cumhuriyetin ilanı ile ilgili yazılar bir anda çoğalmaya başlamıştı. Gazeteler monarşiye ve o sıralarda yurt dışında seyahatte olan Ahmet Şah'a karşı cephe almaya başladı (Çetinsaya, 2000: 787). Türkiye hem basın aracılığı ile hem de Tahran Büyükelçisi Muhittin Paşa ile İran'a Cumhuriyet fikrini benimsetmeye çalışmıştır. Muhittin Paşa birkaç kez Rıza Han'ı ziyaret ederek cumhuriyet ilan etmesi için teşvik etmiştir (Çetinsaya, 2000: 786). Gerek Muhittin Paşa'nın çalışmaları gerekse ülke içerisindeki aydınların cumhuriyet fikri konusunda yapmış olduğu çalışmalar bir noktaya kadar başarılı olmuşsa da Türkiye'de 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılması elde edilen başarıları gölgelemiştir. İran uleması Türkiye'de Sünni Hilafetin kaldırılmasına büyük tepki göstermiştir. Gerekçe olarak da cumhuriyetin ilanının İran'da din karşıtı politikaya sebebiyet vereceği endişesiydi. Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin gelişmesine kuşkuyla bakan bu grup iki ülke arasındaki ilişkilerin ilk on yılında ağırlığını hissettirmiştir. İran, içerisinde barındırdığı bu muhalefete rağmen Türkiye'yi model olarak görmeye devam etmiş ve Türkiye İran'ın batıya açılan kapısı olmuştur (Oran, 2001: 358).

İran'da cumhuriyet fikrine taraftar olup Rıza Han'ı destekleyenler olduğu gibi Rıza Han'a muhalefet edenler de vardı. Rıza Han ordunun önemli kısmından ve meclisten destek görürken bir kısım siyasi çevreler tarafından da eleştirilmiştir. İran'da cumhuriyet fikrine muhalif olanların geneli Monarşiyi savunduklarından ya da cumhuriyeti benimsemek istemediklerinden değil Rıza Han'ın diktatörlüğünden çekinmektedirler. 1923 Şubatına gelindiğinde İran'da cumhuriyet propagandası had safhaya ulaşmış ve Ahmet Şah eleştirilirken Rıza Han'ın Cumhurbaşkanlığının propagandası yapılmaya başlanmıştı. Cumhuriyet fikrine destek sadece basında çıkan haberlerle sınırlı kalmamıştır. Tahran dışında çeşitli illerde kurulan "Cumhuriyet Komiteleri" vasıtasıyla Tahran'a gönderilen telgraflarla ve birçok esnafın pazarları kapatma eylemlerinde de kendisini göstermiştir. Rıza 1923 Şubat sonlarında cumhuriyet fikrini iyice benimsemiş olmalı ki milletvekilleri ile yapmış olduğu toplantıda 21 Mart 1924'ten (Nevruz, Yılbaşı) önce gerekli değişiklikleri yaparak Nevruz günü Cumhuriyeti ilan etmeyi kararlaştırmıştı.

İran’da hükümet üzerinde oldukça fazla nüfuz sahibi olan ulema Türkiye’de hilafetin kaldırılmasına tepki göstermiş ve İran’da da Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra dini otoritenin zayıflayacağı kuşkusuna kapılarak Cumhuriyet fikrine destek vermekten vazgeçmişlerdir. Müçtehitler cumhuriyet ilanının din karşıtı politikalara sebebiyet vereceği düşüncesi ile Rıza Han’a cephe aldılar. Bu da İran’da karışıklıkların çıkmasına ve sokak gösterilerine sebep olmuştur. Rıza Han cumhuriyet fikrine karşı olanların eleştirileri karşısında Tahran’ı terk etmek zorunda kalmıştı. Rıza Han büyük bir otorite ve prestij kaybına uğradığı bu olayı sonuca kavuşturmak için İran’ın dini merkezi olan Kum şehrine giderek müçtehitlerle görüştü. Bu görüşmeden sonra 1 Nisan 1924 tarihinde yayınlamış olduğu bildiri ile cumhuriyet fikrine karşı olduğunu ilan etmiştir.

İran’da cumhuriyet fikrinin askıya alınması yabancı basında da büyük yankı uyandırmıştır. Londra’da yayınlanan Morning Post gazetesinin 2 Kasım 1925 tarihli sayısında konuyla ilgili şunları yazmıştır: *“Rıza Han Başbakanlığa seçildikten sonra cumhuriyetin ilanını kati bir şekilde kabul ederek bu görev için adaylığını koymuştur. Din adamlarının muhalefeti yüzünden bu mesele askıda kalmışsa da Rıza Han Türkiye’deki Kemal Paşa’nın yolunu takip ederek saltanat aleyhtarlığı siyasetinde direnmektedir.”* Yine bu konuyla ilgili Times Gazetesinde 3 Kasım 1925 tarihinde çıkan bir başka haberde ise *“İran’da cumhuriyetçilik fikrinin gelişmesi 1924 senesinde buhrana yol açıtsa da en nihayet Şii din adamları bu ülkede saltanatın temellerini attılar. İran’daki din adamları Türkiye’de vuku bulan hadiselere vakıf olduklarından cumhuriyet fikrinin mezhebe aykırı olduğunu savunmuşlardır...”* (Assadi,1972: 72)

İran’daki cumhuriyet ilan etme serüvenini Rıza Han’ın halefi ve oğlu olan Muhammed Rıza Şah şu şekilde ifade etmektedir: *“Babam başbakan olmadan bir yıl önce Türkler eski halifeliklerini feshetmişler ve kısa bir süre sonra Atatürk’ün dinamik liderliği altında bir Cumhuriyet kurmuşlardı. –Cumhuriyet Halifeliğın feshinden önce kurulmuştur.- İran’daki bazı çevreler bu olayların etkisi altında İran’da da bir cumhuriyet kurmak fikrine meylediyorlardı. Babamın bir müddet bir cumhuriyet kurma tasavvurunu tercih ettiğinden eminim fakat zamanla kamuoyu yıllardır an’anemiz olan sağlık sistemini devam ettirmek fikrine dönüyordu”* (Anbarcıoğlu, 1983: 13)

Ankara Hükümetinin İran'da Cumhuriyet ilan edilmesini desteklemesinin iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi Türk inkılâbının diğer Müslüman devletlere örnek olması ikincisi ise İran'ı yabancı tahakkümünden kurtulmuş bağımsız bir devlet olarak görmek istemesidir. İran'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasına destek veren bir diğer ülke de Rusya olmuştur. İngiltere ise Rusya'nın İran'a müdahale edeceği endişesi ile İran'ın bağımsızlığını istememektedir (Çetinsaya, 2000: 787).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilan edilmesi ve daha sonra 3 Mart 1924'te halifeliğin kaldırılması ile din ve siyaset birbirinden ayrılmıştır. Bu durum İranlı bazı aydınlara çekici gelmekle beraber tutucu bir İran'ın tutucu orta sınıfı tarafından kuşkuyla karşılanmasına sebep olmuştur. Türkiye'de Hıfzı'nın ilgası İran'daki gerici zümre tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen ortadan kaldırırsa da dostane bir mahiyet kazanmasını bir süre için engellemişti (Gönlübol, 1997: 89). Türkiye'nin Sünni, İran'ın da Şii olduğunu düşündüğümüzde birbirinden etkilenmeyeceğini düşünmemize rağmen durum daha farklı bir şekilde yorumlanmıştır. İran'da cumhuriyetin ilanını devletin dinsizleşeceği şeklinde yorumlayan ulema, Rıza Han'a beklenenden fazla tepki göstermiştir (Cin, 2007: 80). Cumhuriyetin ilan edilmesi ve ardından 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması Türkiye'de hiç tepki görmemiş dersek yanlış oluruz. Elbette Türkiye'de de bazı kişi ve grupların karşı çıkmasına ve muhalefetine sebep olmuştur. Örneğin Cumhuriyetin ilanından sonra Halk Partisi içinde beliren muhalefet Halifeliğin kaldırılması ile daha da güçlenmiş ve partiden kopmalar meydana gelmiştir. Terakki Perver Cumhuriyet Fırkasını kuranlar halifeliğin kaldırılmasına tepki vererek Halk Partisinden istifa edenlerdi. Ancak Osmanlı Devleti döneminde yapılan çalışmalar toplumun yeniliklere hazır olmasını sağlamış ve İran'daki gibi aşırı bir muhalefetin doğmasını engellemiştir.

Hamdullah Suphi Bey Atatürk'le birlikte olduğu bir akşam yemeğindeki anısında şunları anlatmaktadır: “Bir gün Çankaya'da Reiscumhur Hazretlerinin sofrasında beş on arkadaşla yemek yiyorduk. Bir telgraf sureti getirip kendilerine takdim ettiler. Reiscumhur, bu telgrafi yüksek sesle okudu: “*Serdar-ı Sipah (Rıza Han) hocalarla görüştüğümüzden sonra cumhuriyet hareketinin daha vakti gelmediğine hükmetmiş ve bu kararı ilan etmiş.*” Gazi Hazretleri bunun üzerine hoşnutsuzluklarını ifade eden bir iki kelime söylediler” dedikten sonra kendi fikrini de şu şekilde ifade etmiştir: “*Şimdiki*

İran’da Cumhuriyet hareketinde hiç kimsenin muvaffak olmasına imkân yoktur. Çünkü orada Türk Cumhuriyetinin dayandığı aydın subay zümresi, Tıbbiyemizin, muallim mekteplerimizin, yetiştirdiği şuurlu, müdrik nesiller yoktur; bu nesiller olmasaydı Türkiye’de cumhuriyet hareketi yapabilir miydi?” dediğini ifade etmiştir (Cin, 20007: 81).

Türkiye’de hilafetin ilgası ve komşuları ile olan münasebetlerine etkisi konusunda İsmet Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapmış olduğu konuşmada şu ifadelerle yer vermektedir: *“Eğer Müslümanlar Türklere karşı dostça davranışlarda bulunmuşlarsa bunun sebebi Hilafetin bizim elimizde bulunması değil bizim kuvvetli olmamızdır.”*(Gönlübol, 1997: 89)

4.3 Memduh Şevket Bey’in Tahran Büyükelçiliği ve Rıza Han’ın Şah ilan edilmesi

Rıza Han 1923’te Ahmet Şah tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve bundan sonraki çalışmalarını hükümet başkanı olarak sürdürmeye başlamıştı. Cumhuriyet ilan etme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan Rıza Han 1925 Şubatında meclisten tam yetki alarak Ekim ayına kadar yapmış olduğu çalışmalarla kuvvetli bir hükümet kurmuştur. Kurulan bu hükümet Avrupa’da olan Şah’ın azledilmesini talep ederek bu konuda sıkı bir çalışma içerisine girmiştir. Nihayet 31 Ekim 1925 Ahmet Şah tahttan indirilerek geçici bir hükümet kurulması kararlaştırıldı. Bu görev Rıza Han’a verildi ve yeni hükümetin son şeklini kararlaştırmak için Kurucu Meclis’in toplanmasına karar verdiler. Rıza Han 25 Nisan 1926’da taç giyerek İran Şah’ı oldu ve Muhammed Rıza Pehlevi veliaht tayin edildi (Anbarcıoğlu, 1983: 12).

Türkiye, İran’da Kaçar Hanedanının devrilmesinden sonra da Rıza Şah’a desteğini esirgememiştir. Sürekli olarak İran ile iyi geçinmek ve ilişkileri geliştirmek için çaba sarf eden Türkiye, İran’ın bütünlüğünün korunmasından yana olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Çünkü parçalanmış bir İran Türkiye’nin doğusunda bir sorunlar yumağı halinde duracak ve sınır olayları önü alınamaz bir hal alacaktı. Tahran’da güçlü ve yeni bir devletin kurulması olarak yorumlanan Rıza Şah’ın İran tahtına çıkması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Ankara’da üst düzeyde bir yetkili İran’daki bu durumu Fransız gözlemciye şu şekilde ifade etmiştir:

“Bilindiği gibi Pers olaylarını günü gününe saati saatine izliyoruz. Fars’ın yeni bir Irak olmasını ne pahasına olursa olsun önlemek istiyorduk. İngiltere Lord Curzon’un projesini (İran ile İngiltere arasında imzalanan ve geçersiz olan 1919 antlaşması) gerçekleştirmiş olsaydı bu, bütün Asya’nın İngiliz hâkimiyetine geçmesi anlamına gelecekti.... Bu nedendir ki Rıza Han’ı destekledik. Fars sınırına yüz bin kişi yığıldığımızda bu bir tehdit değil, bir korumaydı ve Serdar (Rıza Şah) da bunu çok iyi biliyordu. Onun (Rıza Şah) her şeyden önce ihtiyaç duyduğu, güçlü bir orduydü. Eninde sonunda ona sağlam dış kaynaklar gerekiyor. Bize güvenebilir. Bütün gücümüzle Fars’taki milliyetçi harekete yardımcı olduk. Zafere ulaştığında da onu desteklemekten vazgeçmeyeceğiz...”(Gökalp, 1990: 84–85)

Ahmet Şah’ın halli arifesinde Tahran’a Büyükelçi olarak atanan Memduh Şevket Bey güven mektubunu Ahmet Şah’a hitaben almış ve Ağustos sonunda Türkiye’den ayrılarak Tahrana gitmiştir. Yeni Büyükelçi Tahran’a ulaştığında Ahmet Şah Tahttan indirilmiş ve İran Kurucu Meclisi yeni hükümet ve devlet başkanı için çalışmalarına devam etmekteydi. Memduh Şevket Bey’in görevinin resmiyet kazanabilmesi için yeni bir güven mektubuna ihtiyaç vardı.

7 Kasım 1925 günü Ankara Hükümeti Tahran’da hâlâ cumhuriyet ilan edilebileceği fikrini muhafaza etmekteydi. Bunun için Tahran Büyükelçisine göndermiş olduğu gizli talimatta şunlar yazmaktaydı:

“... Münasebet olursa Rıza Han Hazretlerinin Cumhurreisliğini Şahlığa tercih etmesi İran’ın ve İran inkılâbının menfaati için daha muvafık olacağının çok mahremane olarak Rıza Han Hazretlerine ihsas ve İran’ın ikbal ve istikbali vadisindeki her türlü mesainin Rıza Han Hazretleri’nin kurduğu hükümetin Türkiye’de daima hüsn-ü makes ve müzaheretle karşılanacağına emniyet edilmesinin ifadesi” (Şimşir, 1996: 87).

Yeni güven mektubunu bekleyen Memduh Şevket Bey Tahran’daki gelişmeleri takip etmiş ve 16 Kasım’da Ankara’ya yazmış olduğu raporda: “...Ahvale nazaran, Müessesan Meclisi’nde cumhuriyet kabil olmazsa muayyen müddet veya kaydı hayat şartıyla Rıza Han Şahlığa intihap olunacaktır. Her ne şekilde olursa olsun, teşekkül edecek Rıza Han hükümetini müsaraaten (gecikmeden) tanımak menfaatimiz iktizasıdır. Biz herkesten geri kalmamak için şimdiden iktizasının emir buyrulması ...” (Şimşir, 1996: 88)

12 Aralık 1925'te toplanan Kurucu Meclis İran tahtında değişikliği onaylayarak Rıza Han'ı Şah ilan etti. Ankara Hükümeti Memduh Şevket Bey'in uyarısını dikkate almamış yeni güven mektubu eline ulaşmayan Memduh Şevket Bey günler geçmesine rağmen Rıza Şah ile görüşme fırsatı bulamamıştı. Memduh Şevket Bey, Rıza Han ile ilk olarak 14 Kasım'da görüşme fırsatı bulabilmişti. Bu görüşme sırasında ona cumhuriyet fikrini telkin edememiş ancak bazı konularda fikir alışverişinde bulunmuştu. Rıza Han bu görüşmede kendisi ile arasında resmi ilişkinin dışında bir de özel ilişkinin olmasını ve bir fırsat bulursa Ankara'ya gitmek istediğini bildirmiş ve Memduh Şevket Bey'e daha müsait bir zamanda ayrıntılı bir görüşmek istediğini belirtmiştir (Cin, 20007: 82).

27 Aralık 1925'te Rıza Şah ile görüşen Memduh Şevket Bey cumhuriyet fikrini telkin etmeye çalışmıştır. Ancak Rıza Han, mevcut siyasi ve sosyal sebeplerden dolayı cumhuriyet ilan edememesinin nedenlerini Memduh Şevket Bey'e anlatmış ve Memduh Şevket Bey de durumu Ankara'ya şu şekilde rapor etmiştir:

“Şah beni kabul ederek, eğer cumhuriyeti ilan edememiş ise efkârı müteceddidanesinden (yenilikçi fikirlerinden) vazgeçtiğine delalet etmeyeceğini, bu gün cumhuriyet ilanının kabil olmadığını, İran'ı kurtarmak ve Türkiye ile dostane münasebatı arttırmak için bu rejim ile de çalışabileceklerini, Gazi Hazretleri ile aralarında şahsen hükümet ve kabinelerin fevkinde bir ittisal ve ittihat tesisini elzem (yakınlık ve birlik kurulmasını gerekli) gördüğünü ve bu ittisale benim delâletimi istedi. Yakında kendisinin de mutemed bir sefir bulunduracağını ve İran'ın samimi olarak ancak Türkiye'ye takarrüb edebileceğini (yaklaşabileceğini) ve aradaki dostluğu izhar ve ilana hiçbir mani tasavvur etmediğini söyledi”

Memduh Şevket Bey'in raporunu alan Mustafa Kemal Rıza Şah'a göndermiş olduğu cevabi kutlama mesajında şunları ifade etmiştir.

“Necib İran milletine karşı en samimi dostluk hisleriyle mütehassis olarak İran'ın terakki ve teceddüt (ilerleme ve yenilik) yolunda layık olduğu itilayı (yükselmeyi) temin edecek zaten malumum olan kudretli şahsiyetinizin Makam-ı Şahiye cülusunu memnuniyetle karşıladım. Halisane ve büyük ümitlerle tebrik ederim. İran'ın refah ve ikbali ve Zatı Hümayunlarının saadet ve muvaffakiyeti hakkında samimane temennilerimi bu müteyemmen vesile ile tekrar eylerim”(Şimşir, 2001: 441)

İki ülke arasında bu yazışmalar olmasına rağmen Memduh Şevket Bey henüz güven mektubunu Şah'a sunmamıştı. Önce Ahmet Şah'ın tahttan indirilmesi, ardından Kurucu Meclisin yeni rejim hakkında karar verme aşaması daha sonra ise Rıza Şah'ın nasıl bir unvan kullanacağı Türkiye'nin güven mektubunu göndermesinin gecikmesine neden olmuştur. 5 Ocak 1926'da hazırlanan yeni güven mektubunun Tahran'a ulaşması zaman alacağından Gazi Mustafa Kemal Paşa 26 Ocak Salı günü Rıza Şah'a bir telgraf çekerek güven mektubu ulaşınca kadar Memduh Şevket Bey'i Büyükelçi olara kabul etmesini istemiş. Ve şu telgrafı göndermiştir:

“Zatı Hümayunlarına karşı perverde ettiğim biraderane hissiyatı meveddetkaraneme ve devleteyn arasında müteyemminen cayigir olan münasebatı amikai dostaney binaen, Memduh Şevket Bey'i nezdi Hümayunlarında fevkalade murahhas ve Büyükelçi sıfatıyla bila teahhur terhis etmek lüzumuna kani olduğundan itimatnameleri takdim edilinceye kadar müşarileyhi bu sıfatla kabul buyurmalarını rica ederim.”(Şimşir, 2001: 442)

Rıza Şah Pehlevi, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafını aldıktan sonra hemen bir tören hazırlatarak itimatnamenin gelmesini beklemeden Memduh Şevket Bey'i Tahran Büyükelçisi olarak kabul etti ve Rıza Şah Pehlevi Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına cevaben şu telgrafı çekmiştir:

“Memduh Şevket Bey Cenaplarının büyükelçi sıfatıyla tanınmasına ilişkin telgrafınızı almakla onurlandım. Hemen kabul töreni yapıldı. Kendisi, Büyükelçi sıfatıyla, samimi kardeşlik niyetinizi dostluk duygularınızı dile getirdi. Pek memnun kaldık. Bu samimi niyetler, milletlerimiz arasındaki bağları teyit ettiği gibi bizim kalbimizde bulunan aynı samimi duygularında tezahürü oldu. Umarım ki bu samimiyet, iki ülkenin mutluluğu için hayırlı olacak ve gitgide karşılıklı memnuniyetimizi ve kalbimizin coşkusunu arttıracaktır.”(Şimşir, 2001: 442)

Rıza Şah ülkede kendi nüfuzunu tesis etmek ve ülkenin her tarafında söz sahibi olacak merkezi bir hükümeti oluşturmak için öncelikle orduda yenilikler yapma yolunu tercih etmiştir. Daha sonra aşiretlerin silahsızlandırılması ve ülkede sükûneti sağlamak için gerekli kanunları da çıkarmaktan geri kalmamıştır. Rıza Şah Pehlevi, ülke içerisinde meydana gelen Kürt, Lor ve Kaşgai aşiretlerinin başlattığı isyanlar ve Bolşeviklerin

tahriri ile Gilan'da çıkan ayaklanmayı şiddetli bir şekilde bastırarak ülke genelinde emniyeti sağlamıştır (Assadi,1972: 73).

İran'ı emperyalist devletlerden kurtarmak ve modern bir yapıya kavuşturmak için çalışmalara başlayan Rıza Şah Pehlevi kısa sürede ülke de tam hâkimiyet kurmuştur.

Rıza Şah Pehlevi'nin önemle üzerinde durduğu belki de en önemli konulardan birisi Kaçar Hanedanı zamanında büyük devletlere verilen imtiyazları ortadan kaldırmak olmuştur. Başta İngiltere olmak üzere yabancı devletlere verilen ayrıcalıklar İran'ı mali yönden çok zor durumda bırakmıştır. 1928 yılına gelindiğinde hem kapitülasyonlardan kurtulma hem de İngiltere ve Sovyet Rusya arasında bir denge politikası uygulamaya başladı. Dış politikada kapitülasyonları kaldırması ve içeride de uleman muhalefeti sindirerek güven kazanan Rıza Şah, 1930'ların ortalarından itibaren Nazi Almanya'sını İran üzerinde geleneksel nüfuza sahip olan İngiltere ve Sovyet Rusya'ya karşı bir denge unsuru olarak görmüştür. Almanya ile bu dönemde başlayan yakınlaşma II. Dünya Savaşı sırasında doruk noktasına ulaşmıştır (Oran, 2001: 359).

4.3.1 Rıza Şah'ın Taç Giyme Töreni

Türkiye, Memduh Şevket Bey'i Tahran'a Büyükelçi olarak atadığı zaman Mustafa Kemal Paşa Memduh Şevket Bey ile yapmış olduğu görüşme sırasında Rıza Han'ın cumhuriyet fikrine ısındırılması konusunda telkinde bulunmuştu. İran'da 31 Ekim 1925 günü Ahmet Şah Kaçar'ı tahttan indiren Şura-i Milli yeni hükümet kurulana kadar devlet başkanlığını Rıza Han'a vermiştir. Şura-i Milli, Rıza Han'a devlet başkanlığını verirken cumhuriyet ilan etme ya da Rıza Han'ı Şah ilan etme gibi rejimle ilgili konularda teşebbüste bulunmayarak bunu yeni oluşturulacak Kurucu Meclise bırakmıştır. Kurucu Meclis tarafından Şah ilan edilen Rıza Han 15 Aralık 1925'te anayasayı koruyacağına dair yemin etmiştir.

İran'da cumhuriyet edilememiş olsa da Rıza Han'ın Şahlığının ilanı Türkiye'de olumlu karşılanmıştır. İki devlet reisinin birbirlerine göndermiş olduğu kutlama mesajları da bunu doğrulamaktadır. Türkiye dostluk ve işbirliği içerisinde olmak istediği İran Devleti'nin yeni şahının taç giyme töreninde fiili olarak bulunmak istemekteydi. Türkiye Cumhuriyeti bunu hem Rıza Şah ile ilişkileri geliştirmek hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin tanıtılması için bir fırsat olarak görmekteydi.

Memduh Şevket Bey 1925 yılında Tahran Büyükelçisi olarak atanmasına rağmen henüz İran Devletine itimatnamesini sunmuş değildi. Ancak Rıza Şah'ın Şahlığını ilan ettiği günlerde itimatnamesini sunabilen Memduh Şevket Bey, Gazi Mustafa Kemal ile Rıza Şah arasında tam bir arabuluculuk görevini üstlenmiştir. Şah'ın taç giyme töreninde yanında bulunan Memduh Şevket Bey'in, Rıza Han'ın Türkiye'yi örnek alarak yaptığı ilk reformlarda da katkısı büyüktür.

Türkiye Cumhuriyeti 28 Nisan 1926 tarihli oturumunda Şah'a bir hediye gönderme kararı almıştır. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanan ve bütün bakanların imzası olan kararname şu şekildedir:

“İran Şah'ının resmi tetevvücü münasebetiyle Tahran'a gidecek olan tayyaremizle diğer devletler gibi bir hediye gönderilmesi tensip edildiğinden, Harbi Umumide İzmir Mebusu esbaki Abdullah Efendi vasıtasıyla Afgan emiri müteveffa Habibullah Han'a hediye edilen ve ahval hasebiyle mahall-i memuriyetine gidememesi hasebiyle mumaileyh tarafından Tahran'daki Alman sefaretine terk ve bilahare Maliye Vekâletine teslim olunan murassa kılıcın gönderilmesi, Hariciye Vekâleti'nin 28 Nisan 1926 tarih ve 59900/229 numrolu tezkeresi ile vukubulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Nisan 1926 tarihli içtimainda tasvip ve kabul olunmuştur” (Şimşir, 1996: 93).

Dışişleri bakan Tevfik Rüştü Bey kararnameden sonra 2 Mayıs 1926 günü Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'e şu talimatı vermiştir.

“1- Reisicumhur Hazretleri tarafından (Şah'ın) resmi tetevvücü (taç giymesi) münasebetiyle bir tebrik telgrafi bugün keşide edilmiştir.

2- iki askeri tayyaremiz yarın (3 Mayıs) saat dörtte Ankara'dan hareketle Diyarbekir'de bir gece geçirdikten sonra Van'da ve Tebriz'de kısa tevakkuflar yaparak (mola vererek) Tahran'a muvasalat edecektir.

3- Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri tarafından Şah Hazretlerine murassa ve modern bir kılıç ihda edilmiştir. Mezkûr hediye tayyarelerle takdim olunuyor.

4- İran Hariciye Nazırı'na hitaben bir mektup yazdım. Zatı Devletleri tarafından görülmesi için zarfı kapamadım...”(Şimşir, 2001: 444)

Ankara'dan 3 Mayıs'ta hareket eden uçaklar aynı gün Diyarbakır'a ulaşmış ve geceyi Diyarbakır'da geçirmiştir. Ertesi gün hava şartlarının müsait olmamasından dolayı Diyarbakır'ı terk edemeyen heyet Ankara'ya çektikleri telgrafla durumu bildirdiler. Ankara-Tahran arasındaki yazışmalarla uçak ve heyetinin gecikeceğinin bildirilmesi ile uçakların törene yetişemeyeceği kaygısına sebep oldu. Bir gün gecikmeli de olsa uçağın Tebriz'e ulaştığı haberini veren telgrafın gelmesi üzerine Ankara rahat bir nefes aldı.

Rıza Şah Pehlevi Taç giyme töreni sırasında gösteri uçuşu yapan Türk pilotları ve Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i huzuruna kabul ederek memnuniyetini dile getirmiştir. Memduh Şevket Bey 27 Mayıs 1926 günü Ankara'ya gönderdiği raporunda Şah'ın huzuruna kabulünü ve Şah Hazretlerine Atatürk'ün gönderdiği kılıcı sunmasını şu şekilde rapor etmiştir:

“Rıza Şah'ın cülusu münasebetiyle Reiscumhurumuz Gazi Hazretleri tarafından ihda olunan (hediye edilen) kılıç takdim olundu. Bu münasebetle tayyarecilerimiz de huzura kabul olundular. Tarafımdan okunan nutka mukabil Şah, irticalen, evvela Farsça sonra Türkçe güzel cümleler ile mukabelede bulundu. İfadeleri içinde dikkati celbeden cümleler şunlardır:

“Bu yalnız dost yadigârı değil, bir kardeş yadigârdır; nezdimde mevki büyüktür. Gazi Hazretlerinin bu hediyeyi bana bu dört genç zabıt ile gönderdiğine ne derece memnun olduğumu ifade edemem; bunları gördükçe insanın sinesi iftihar ve ümitle doluyor. Ümit ediyorum ki yakın vakitte askerlerimiz düşmana karşı omuz omuza harp edeceklerdi...

İki tayyaremizin muvaffakiyetli uçuşları, tayyarecilerimizin burada buldukları esnada güzel hareket etmeleri, kıyafet ve tavırları, ümit ettiğimizden fazla hüsnü tesir bırakmıştır. Bu seyahati devletimizin buradaki mevki hesabına bir muvaffakiyet olarak kaydederim...”(Şimşir, 1996: 94)

Şah'ın taç giyme töreni zaten dostluk ve işbirliği içinde olan iki devleti birbirine daha da yaklaştırmış ve yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur denebilir.

4.4 Sınır Anlaşmazlıklarının Çözülmesi ve İsyanların Bastırılması

4.4.1 Sınır Anlaşmazlığının Nedenleri

Türkiye-İran sınırı genel hatları ile 1555 Amasya Antlaşması ve 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile çizilmiş ve bu sınırlar günümüze kadar devam eden sınırın temelini oluşturmuştur. Türk-İran sınırında Osmanlı döneminde birçok kez düzenleme yapılmış ve en son 1913 yılında İstanbul'da imzalanan fakat her iki devletin hükümetleri tarafından onaylanmadığı için geçerliliği tartışmalı olan İstanbul Protokolü 1926 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir.

Cumhuriyet döneminde Türk-İran ilişkileri genelde dostane bir havada geçmesine rağmen iki ülkenin zaman zaman fikri ayrılıklara düştükleri de olmuştur. Ancak iki ülke liderinin de barışçı bir politika izleyerek üstesinden geldikleri bu sorunlar genellikle sınır problemi ve dış kaynaklı isyanların bastırılması şeklinde cereyan etmiştir.

İki ülke arasında sınır sorunlarının çıkmasında etkili olan nedenlerin başında çeşitli etnik unsurları barındıran iki ülkenin diğer ülkeden çekinmesi ve bünyesinde barındırdığı azınlıklar kanalıyla diğer ülkenin tehdidine maruz kalacağı endişesiydi. Türkiye, sınırdaki Kürtlerin İran tarafından desteklendiğini ve bölgede çıkan isyanlarda İran'ın pay sahibi olduğunu düşünerek İran sınırında çıkacak isyanlara müdahale etme noktasında İran'ın daha duyarlı davranmasını istemektedir. İran ise ülkesindeki Azeri ve Türkmenlerin Türkiye tarafından kışkırtılarak ülke bütünlüğünü tehdit etmesinden kaygı duymaktadır.

İki ülke arasında sınır sorunlarının yaşanmasında bir diğer önemli husus da iki ülke sınırında bulunan Kürt aşiretlerin sahip oldukları özerk konum ve yabancı devletlerin bu aşiretlere vermiş olduğu destektir. Bu sayede iki ülke sınırını rahat bir şekilde ihlal ederek isyan eden Kürtler isyan ettikleri ülkelerin takibinden çok rahat bir şekilde kurtulmaktadır. Takip konusunda sınırın dağınık olması ve sınırdaki gerekli önlemin alınmamış olmasından dolayı iki ülke de sıkıntı çekmekteydi.

Sınır isyanlarının bir diğer nedeni de 1913 İstanbul Protokolü ile belirlenen sınırın tam olarak çizilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Anlaşma sonrası oluşturulan sınır

komisyonu görevini tamamlayamadığı için sınırda görev yapan kolluk kuvvetleri görev alanlarının bittiği yeri tam olarak bilememektedir (Oran, 2001: 360).

Türkiye, İran sınırında çıkan isyanlara karşı bazı önlemler almasına rağmen Kürt isyancılarına gerekli müdahaleyi yapamamaktan şikâyet etmekteydi. Sınırdaki isyan eden Kürtler takip sırasında İran sınırında geçerek orada ırkdaşlarından gerekli yardımı görmekteydi. Türkiye bu durumu İran'a bildirmiş ve ilk başlarda gerekli desteği görememiştir.

İran'ın sadece Türkiye ile sınır problemi yoktu. İran'ın dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan Sovyet Rusya hem ekonomik hem de İran üzerinde nüfuzunu arttırmak için Tebriz-Erzurum-Batum ticaret yolu üzerindeki Kürtleri kışkırtarak ayaklanmalar çıkmasına sebep olmuştur. Sovyet Rusya böylelikle Enzeli-Bakü-Batum ticaret yolunun canlanmasını sağlayacak ve İran üzerindeki nüfuzunu arttıracaktı.

İran sınır konusunun çözüme kavuşturulması için Lozan Konferansına katılmayı düşünmüş ancak bu isteği İngiltere tarafından reddedilmiştir. Lozan Konferansına kabul edilmeyen İran bundan sonra sınır sorununu ikili görüşmelerle çözmeye başladı.

1924 yılında Cumhuriyet ilan etme çabalarının sonuçsuz kaldığı İran'da, bir sene sonra Rıza Şah, Kaçar Hanedanına son vererek İran Tahtına oturmuştu. Bu dönemde iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerde bir hareketlenme görünmektedir. Rıza Han Başbakan olduktan sonra Türkiye ile ilişkilerini daha da geliştirmek için Ankara'ya yeni bir Büyükelçi göndermiştir. Mevcut Büyükelçi İshak Han o dönemdeki çoğu diplomat gibi İstanbul'da bulunmakta idi ve görev süresi dolduğunda Ankara'ya veda ziyareti yapmadan ve yeni Büyükelçiyi beklemeden Türkiye'yi terk etmiştir. Bu durum Ankara tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ocak 2004'te Ankara'ya Büyükelçi olarak atanan Seyyid Tabatabai Ankara'ya Eylül 1924'te ulaşmıştır. Yeni Büyükelçi 17 Kasım 1924'te Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunmuştur. Daha önceki Büyükelçi İshak Han gibi, Seyyid Tabatabai'nin atanmasında da sorun yaşanmıştır. Ankara Hükümeti bir din adamının Büyükelçi olarak atanmasına tepki göstermiş ve ilk başlarda bu duruma tepkiyle yaklaşmıştır (Çetinsaya, 2000: 780). Ancak gerek Seyyid Tabatabai'nin açıklamaları gerekse Dış İşleri Bakanı Tefik Rüşti (Aras) Bey'in Tahran Büyük elçisi Memduh Şevket Bey ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda iki ülke arasındaki gerginlik giderilmiştir.

İran'ın, Ankara'da bulunan Büyükelçisini değiştirmesinin ardından Türkiye'de Tahran Büyükelçisini değiştirmiştir. Daha önce Bakü Büyükelçiliği görevinde bulunan Memduh Şevket (Esental) Bey 29 Temmuz 1925'te Tahran Büyükelçisi olarak atandı. İran'da meydana gelen yönetim değişikliğinden dolayı itimatnamesi geciken Memduh Şevket Bey, Mustafa Kemal'in Rıza Şah'a çektiği telgraf neticesinde itimatnamesi sonradan sunulmak üzere 30 Ocak 1926'da Resmi olarak Tahran Büyükelçisi oldu.

Memduh Şevket Bey başta sınır anlaşmazlığın çözümü olmak üzere birçok meselede Türkiye ve İran arasında arabuluculuk yapmış ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti ile İran'da Ahmet Şah Kaçar'dan sora kurulan Yeni İran hükümetinin ilk diplomatik ilişkilerinde birinci dereceden rol oynamıştır.

4.4.2 Ülkelerin Tutumu ve Barış Ortamının Sağlanması

Türkiye ve İran arasında uzun yıllar devam eden mücadele Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi döneminde yerini dostluk ve barışa bırakmıştır. İki lider de kendilerinden önceki yönetimin hatalarının farkına varmış ve yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşayan milletlerinin huzuru ve devletlerinin bekası için karşılıklı olarak iyi niyetlerini sunmuşlardır. Gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal gerekse Rıza Şah Pehlevi iyi birer asker, her ikisi de yenilikçi ve dış politikada tam bağımsız bir devlet kurmayı planlayan devlet adamlarıydılar. Uzun yıllar iki devleti uğraştıran ve yer yer birbirine düşüren sınırdaki isyanlar Atatürk ve Rıza Şah zamanında somut adımların atılması ile çözüm aşamasına gelmiştir. Her iki devlet de bu dostluklarını pekiştirmek ve iki ülke arasındaki sınır ihtilafına son vermek için gerekli fedakârlıkları yapmaya hazır idi.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile tamamen tarih sahnesine karışan Osmanlı Devleti'nden sonra iki ülke arasında özellikle sınır konusunda herhangi bir antlaşma yapılmamış olması bölgeye müdahale eden İngiltere'nin işini kolaylaştırıyordu. İngiltere, Türk-İran sınırındaki Kürt aşiretleri kışkırtarak bunların hem Türkiye'ye hem de İran'a karşı isyan etmelerine sebep olmaktadır. Mevcut sorunların çözülmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi için diplomatik olarak gerekli çalışmaları yapan iki devlet artık somut adımlar atarak aralarındaki bu dostluğu resmileştirmek istemekteydi. Türkiye ve İran, hedeflediği çağdaş ve batıyı örnek alan gelişmiş bir devlet modelini oluşturmak

için öncelikle komşuları ile aralarındaki ilişkilerde düzenleme yapmak ve sınırlarını güvence altına almayı düşünmüşlerdir.

Türkiye ve İran bu dönemde dostluk ilişkilerini geliştirmiş olmalarına rağmen iki ülkenin de birbirinden çekindikleri noktalar mevcuttu. Örneğin İran, Milli Mücadele sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinden endişe duymuştu. Türkiye ve Rusya arasında imzalanan Aralık 1925 antlaşması İran'ı iyice tedirgin etmiştir. İran'ın tedirgin olduğu diğer bir konu ise Türkiye'nin, Azerbaycan üzerinde hak iddia edeceği ya da burada bağımsız bir Azeri hükümeti oluşturacağı endişesi idi (Çetinsaya, 1999: 150).

Türkiye'nin İran hakkındaki endişesinin temelinde ise Türk-İran sınırındaki Kürtlerin faaliyetleri ve buna İran'ın destek verebileceği endişesi idi. Yani temel sebep iki ülkenin Kürtlere farklı bir yaklaşım sergilemeleridir. Özellikle 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı Türkiye ve İran'ın Kürtlere bakışını etkilemiştir. İsyandan önce sınırdaki Kürtler hakkında olumlu düşüncelere sahip olan Türkiye'nin isyandan sonra bu fikri tamamen değişmiştir. İran ise Şey Sait isyanından sonra bölgedeki Kürtlere isyan öncesine göre olumlu bakmaya başlamıştır. Şey Said Siyanı sırasında pervasızca hareket eden bazı Kürt aşiretleri Türkiye'nin hâkimiyetini tanımadıklarını ilan etmişlerdir. Türk askeri birlikleri ile mücadele edemeyecek kadar güçsüz olmalarına rağmen arazinin dağlık olmasından istifade eden isyancı Kürtler İran sınırını ihlal ederek rahatça izlerini kaybettirebiliyorlardı. İran hükümeti Türkiye'nin tüm uyarılarına rağmen asi Kürtlere karşı Türkiye'nin istediği şekilde müdahale etmemiş ve bu durum iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. İran Türkiye'den gelecek Kürt göçmenlere kapısını açmış ve sınırda yerleşmelerine müsaade etmiştir.

Türkiye ve İran'ın bölgedeki Kürtlere bakışı sürekli zıt yönde olmuştur. Örneğin 1925 yılı sonlarına doğru Türkiye, Kürtlere karşı askeri harekât yürüterek Van ve civarında ciddi çatışmalara girmiştir. Sözüne ettiğimiz bu dönemde İran ise Kürtlere daha ılımlı davranmıştır. Mesela Türk İran sınır bölgesinde Kürt aşiret reisi olan Simko İsmail Ağa ile ilişkilerini geliştirmesi gözden kaçmamıştır. Daha önce 1922 yılında İngilizlerin ve Asurîlerin bölgede ilerlemelerini engellemek için Türkiye tarafından desteklenen ve silah yardımı yapılan Simko 1926 yılına gelindiğinde Rıza Şah

Pehlevi'ye bağlılık yemini etmiş ve İran'a dönmüştür. Rıza Şah büyük bir ihtimalle Simko'nun İngilizlerle işbirliğini önlemek ve İngiliz entrikalarına alet olmaması için böyle bir karar almış olmalı.

İran bölgedeki Kürtlerin silahsızlanması konusunda sessiz kalırken, Azerilere yönelik uyguladığı politikaları her geçen gün sertleştirmesi Türk Hükümetinin tepkisini çekmiştir. Rıza Şah yönetimi ele aldığı günden itibaren ülkenin her yerinde Farsileştirme politikası gütmüştür. Bir süredir Rıza Şah'ın Kürt politikasından rahatsız olan Türkiye, İran'ın Simko'ya verdiği desteği, Türkiye-İran-İrak sınırında kurulması muhtemel otonom bir Kürt devleti projesine sempati ile yaklaştığının bir işareti olarak yorumlamıştır (Çetinsaya, 1999: 151).

4.4.3 1926 Türk İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması

Şeyh Said ve Simko isyanları ile gerilen Türk-İran ilişkileri karşılıklı protestolara neden olmuştur. Gazi Mustafa Kemal ve Rıza Şah Pehlevi'nin iradeleri ile sınır sorununun çözülmesi için somut bir adım atılmıştır. Sonuç olarak Birinci Dünya Savaşından sonra Türk-İran sınırında özellikle Kürtlerin giriştikleri baskınlar iki ülke arasında sık sık uyuşmazlıklara ve gerginliklere sebep olmaktaydı. İki ülke bu duruma son vermek ve ilişkileri yeni koşullara göre düzenlemek için 1926 yılında bir Dostluk ve Güven antlaşması imzalamaya karar vermişlerdir (Soysal, 2000: 283). Bu antlaşma için Türkiye adına Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey görevlendirilmiş, İran Hükümeti tarafından ise Saray Nazırı Timurtaş Paşa görevlendirilmiştir (Çetinsaya, 1999: 152). Antlaşma imza aşamasına gelince İran adına Başbakan Mehmet Ali Furuği ve Dış işleri Bakan vekili Davut Meftah hazır bulunmuşlardır (Cin, 2007: 86). Antlaşma sırasında her iki devlet de kendi isteklerini kabul ettirmek için çaba sarf etmiştir.

Görüşmeler sırasında gerek Türkiye gerekse İran'ın kendilerine göre öncelikleri vardı. İki ülke arasındaki anlaşmazlık konularını şu başlıklar altında sıralayabiliriz;

- Türkiye'nin Kapitülasyonların devam etmesini istemesi
- İran'ın Milletler Cemiyeti kararlarına göre hareket etmek istemesi
- Tarafsızlık kavramının tanımında çıkan anlaşmazlıklar

Türkiye İran'dan elde ettiği ekonomik ayrıcalıkların devam etmesini istemekteydi. İran ise Türkiye'nin bu talebini kabul etmemiş ve kendisi kapitülasyonları kaldırdığı halde İran'dan böyle bir şeyi talep etmesini kabul edemeyeceğini bildirmiştir.

İki devlet arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu olan İran'ın milletler Cemiyeti kararlarına her ne şekilde olursa olsun sadık kalmak istemesidir. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin kendisi aleyhine alacağı kararlar (ekonomik ambargo vs.) karşısında İran'ın tutumunun ne olacağını merak etmekteydi. Ve bu konuda endişe duymaktaydı. İran kapitülasyonlarda olduğu gibi bu konuda da istediği sonucu almıştır. Yani Milletler Cemiyeti'ne karşı yükümlülüğünün daha önce geleceğini Türkiye'ye kabul ettirmiştir.

Tarafsızlık kavramının tanımı noktasında düşülen ihtilaf ise Türkiye'nin şartlı tarafsızlık maddesini koydurmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye aktif tarafsızlık terimini antlaşma maddesine koymak istedi ise de İran bunu kabul etmeyerek "aktif" kelimesini antlaşma metninden çıkartmıştır. Bu tarafsızlık maddesi daha çok üçüncü bir devletin müdahalesine maruz kalındığı takdirde saldırıya uğrayan devlete fiili yardımda bulunmaktan çok kendi topraklarında saldırıyı başlatan devletin faaliyetlerini engelleme şeklinde ifade edilmektedir.

Antlaşma genel hatları ile bir tarafsızlık, saldırmazlık ve karşılıklı iyi niyetleri içeren 11 maddeden oluşmaktaydı. Antlaşmanın ilk üç maddesi yukarıda da izah edildiği şekilde dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık yükümlülüğünü içermektedir.

4. madde ise tarafsızlığın kapsamını biraz daha açık bir şekilde ifade etmektedir.

5. madde her iki devlet kendi ülkesinde karşı taraf aleyhine girişilebilecek düşmanca saldırı ve eylemlere müsaade etmeyecek

6. madde antlaşmayı zaruri kılan iki ülke sınırındaki aşiretlerin suç niteliğindeki davranış ve eylemlerine karşı gerekli önlemlerin alınmasını içermektedir.

7. ve 8. maddeler iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek için çeşitli (ticaret, konsolosluk, gümrük, posta, ulaşım, haberleşme vs.) antlaşmaların yapılmasını öngörmekteydi.

Antlaşmanın son maddesinde ise antlaşmanın 5 yıl süre ile geçerli olacağı yazılmaktaydı. Bu antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisinde 22 Mayıs 1926 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Böylelikle iki ülke arasındaki dostluk daha da gelişerek birbirlerine güven duymalarına sebep olmuştur. Özellikle İran, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın kendisine yönelik oluşturacağını düşündüğü siyasi ve ekonomik ambargo konusunda rahatlamış ve kendisini güvende hissetmiştir. Türkiye ise bu antlaşma ile doğu sınırında çıkacak bir Kürt isyanında daha rahat hareket edebilecek ve daha başarılı olacaktır.

İmzalanan bu dostluk antlaşmasından sonra, Türkiye ile İran arasında imzalanacak olan ticaret antlaşmasının neticelenmesine kadar geçici bir ticaret antlaşması imzalanmasını kararlaştırmıştır (B.C.A, 30.18.1.1 / 019.34.2).

1926 yılında Türkiye ile İran arasında imzalanan bu antlaşma sadece iki ülke arasındaki sınır sorununu çözmekle kalmamış aynı zamanda Ankara ile Tahran arasında imzalanan ilk resmi antlaşma olma özelliğine de sahiptir (Oran, 2001: 361). Bundan sonra iki devlet arasında yapılacak antlaşmaların temelini oluşturan bu antlaşma bölge ülkelerinin birbirleri ile ilişkilerinin gelişmesine de öncülük etmiştir. Nitekim İran bu antlaşmanın vermiş olduğu güvenden dolayı daha sona komşuları (Irak ve Afganistan) ile aralarındaki anlaşmazlığın giderilmesinde Türkiye'yi hakem tayin etmekten çekinmeyecektir.

4.4.4 Antlaşma Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Türkiye ile İran arasında imzalanan bu antlaşma iki ülke arasındaki gerginliğin ortadan kalmasına vesile olduğu gibi İran'ın Rusya ile olan ilişkilerine de olumlu yansımıştır. Türkiye bu antlaşmadan sonra bölgedeki barış ortamını geliştirmek için bir girişimde bulunarak Türkiye, İran ve Sovyet Rusya arasında benzer bir antlaşma yapmak istemiştir. İran da 1921 Antlaşması ile Sovyet Rusya'ya vermiş olduğu imtiyazdan rahatsızlık duymaya başlamış ve yapılacak yeni bir antlaşma ile bu durumdan kurtulacağını ümit etmektedir. İran meselenin karşılıklı görüşülmesi için Şah'ın sağ kolu olan Timurtaş Paşa'yı Moskova'ya göndermiştir. Türkiye de Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i Timurtaş'a eşlik etmesi için haber göndermiş ve iki ülke arasında arabuluculuk görevi üstlenmesini söylemiştir. Moskova'da gerçekleşen bu görüşme Türk basınında geniş yer almış ve üçlü bir güvenlik antlaşmasının bölge

lkelerine sağlayacağı faydalardan bahsetmeye başlamıştır. İnan ve Rusya'nın uzlaşmaz tavrı mit edilen bu antlaşmanın imzalanmasına mani olduğu gibi İnan ile Sovyet Rusya arasındaki bu gerginlik de devam etmiştir.

Olumlu neticelenemeyen bu görüşmeden sonra Timurtaş ve Memduh şevket Bey Ekim ayı sonunda Ankara'ya hareket ettiler. Timurtaş'ın bu ziyaretinin asıl amacı şah'ın taç giyme töreni sırasında Türkiye'den gelen kutlama heyetinin ziyaretine bir iadei ziyaret şeklinde yorumlanmıştır. Tahran Hkmeti, Gazi Mustafa Kemal'in şah'a göndermiş olduğu kutlama mesajına karşılık vermek için Timurtaş'ı Ankara'ya göndermişti.

İki lke arasında imzalanan bu antlaşma ikili ilişkileri geliştirmiş ve Ankara Hkmeti, İnan elçiliğine bir jest yaparak 18 Temmuz 1926'da Kavaklıdere'de bulunan Tunalı Hilmi'ye ait olan arsayı satın alarak İnan sefaretine tahsis etmiştir (B.C.A, 30.1.1 / 19.42.18). Türkiye Hkmeti ile İnan Hkmeti arasında karşılıklı olarak gelişen bu tür olaylar 1927 yılında da devam etmiştir. İnan'ın, Tahran eliliğimiz için mahallin en güzel binasını tahsis etmesine mukabelede bulunmak isteyen Türkiye 29 Haziran 1927'de Ankara'da bir bina satın alarak İnan Sefaretine tahsis etmiştir (B.C.A., 30.18.1.1. / 25.39.20).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden itibaren dış politikada takip ettiği barışçı siyaset gerek doğulu komşuları gerekse Avrupa devletleri ile ilişkilerinin gelişmesine olumlu yansımıştır. Türk Hkmeti, ülkesinde yabancı devlet temsilcilerinin bulunmasına önem vermiş ve kendi bütçesinden arsa satın alarak Ankara'da temsilcisi bulunan devletlerin Bykeliliklerine tahsis etmiştir. Fransız, Mısır, Yunan, İtalyan ve İnan elçilikleri için istimlk olunmak üzere satın alınan bu arsaların bedelinin ilk taksitini 20 Mart 1927 (B.C.A., 30.18.1.1. / 23.18.14) tarihinde sahiplerine ödeyen Türk Hkmeti geri kalan ödemeyi ise 4 Mayıs 1927 (B.C.A., 30.18.1.1 / 24.28.7)tarihinde gerçekleştirmiştir.

İki lke arasında 1926 Antlaşması ile oluşturulan dostluk havası pek fazla uzun sürmemiştir. Bunun en önemli nedeni Türkiye'nin önemle üzerinde durduğu sınırdaki Kürt aşiretlerinin isyanı konusunda İnan'dan gerekli desteği alamamış olmasıdır. Antlaşmadan yaklaşık bir ay sonra Ağrı Dağı mntukasında cereyan eden isyan bir ay

gibi uzun bir zamanda bastırılabilmiş ve yine asilerin İran sınırına kaçmaları engellenememişti.

Türk Hükümeti bölgede gerekli disiplini sağlamak için genel af kanunu çıkardı. Bir yandan da bölgede yeni askeri üsler kurarak yığınaklar yapan Türk Hükümeti özellikle Ağrı bölgesinde yoğun önlemler almıştır.

4.5 Türkiye-İran İlişkilerinde Kürt Aşiretlerin Rolü ve Ağrı Dağı İsyanı

4.5.1 Cumhuriyetin İlanından Sonra Türkiye-İran İlişkilerinde Kürtlerin Rolü

Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle bölgedeki huzursuzluk had safhaya ulaşmıştır. Bu durumun oluşmasında rol oynayan temel sebep bölgedeki siyasi istikrarsızlık ve bölge ülkelerinin güçsüzlüğü idi. Özellikle İngiltere ve Rusya çeşitli bahanelerle bölgeye nüfuz etmeye çalışmış ve tamamında olmasa da bölgenin büyük bir bölümünde bu amaçlarına ulaşmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İngiltere Hindistan'daki sömürgelerinin güvenliğini sağlamak, Rusya ise tarihi emelleri olan sıcak denizlere inme politikası adına bölgeye müdahale etmekten geri kalmamıştır. Çoğu zaman İngiltere'nin engellemesi ile karşılaşan Rusya, Almanya'nın bölgede bir güç olarak kendisini göstermeye başlamasından sonra İngiltere ile olan siyasetlerinde bir değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Her iki devlet gerek kendi aralarında gerekse İran ile ikili antlaşmalar imzalayarak Türk-İran sınırında ve özellikle de İran'da konumlarını güçlendirmek istemişlerdir.

İngiltere ve Rusya yaptıkları antlaşmalarla bölgede kontrolü sağlamak için ya yönetici kadro ile işbirliği yapmışlar ya da bölgede azınlık konumundaki milletlerden yararlanmışlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra özellikle Kürtler ve Ermenileri destekleyen bir görüntü sergileyen dönemin bu iki süper gücü aslında kendi çıkarlarına hizmet etmeleri için bu milletleri kullanmışlardır.

Türk-İran sınırındaki Kürtçülük faaliyetlerinde iki önemli isim vardı. Bunlardan Simko İran tarafında faaliyetlerini sürdürürken, Simko'ya etki edecek kadar güçlü olan ve ona Bağımsız Kürdistan fikrini aşıl原因 Seyit Taha da Türkiye tarafına bulunmakta idi (Celil, ?: 143).

İran sınırında çıkan isyanların kaynağını oluşturan Kürt isyanları hakkında 24 Ağustos 1927 tarihli The Times Gazetesinde “İran ile Türkiye Münasebetleri ve Sınır Kargaşalıkları” başlığı ile çıkan haberde şöyle denmekteydi: “İran ile Türkiye arasındaki sınırı 150 mil uzunluğundaki dağlık bir muntkadır. Hemen hemen sınır çevresinde oturanların çoğunu Kürtler teşkil etmektedir. Türkiye’nin Kürtleri Şeyh Sait İsyanının bastırılmasında beri nisbeten sükûneti muhafaza etmişlerdir. Yalnız son zamanlarda İran, Türkiye ve Rusya ile devamlı olarak vurkaç yapan Kürtler arasında büyük nüfuzu olan 48 yaşlarındaki İsmail Ağa Simit-go’nun faaliyetlerin sonucu isyana başlamışlar. Gerçi İran ile Türkiye arasındaki münasebetlerin bozulmasında birçok etken rol oynamaktadır. Yalnız bu husustaki en büyük mesuliyet İsmail Ağa’nın omuzlarına yüküdür.”

İran yönetimi Kürtlerin özellikle de Simko’nun ülkede iç politik durumun istikrarsızlaşmasına yol açtığı ve İran-Türkiye sınırında çatışmalara neden olarak iki ülke arasındaki ilişkiye zarar verdiğini düşünerek bölgedeki bu aşiretlere müdahale etmeyi düşünmüştür. Ancak İran, Rıza Şah’ın yönetimi ele geçirmesine kadar bu konuda başarılı olamamıştır.

1924 yılı sonlarında Urmiye Gölü’nün batısında, Simko yönetiminde çıkan isyanı Rıza Han 1925 yılı başlarında bastırılmış ancak Simko ve kuvvetlerinin Türkiye’ye kaçmalarına engel olamamıştır. Gerek Türkiye’de gerekse İran’da istikrarlı bir siyaset takip edemeyen Kürt reisleri kendilerine yönelen tehlikeye ve menfaatlerine göre kolayca taraf değiştirmekteydi. Her iki devletin hükümetleri de yeri geldiğinde tedip harekâtına giriştikleri bu asi Kürt reislerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasını da bilmişlerdir (Celil, ? : 173)

Milli Mücadele dönemi boyunca Kürt aşiretlerinin isyanları sonucu sürekli karşı karşıya gelen Türkiye ve İran, Ankara Hükümetinin ve Tahran’da yönetimi ele alan Rıza Han’ın barışçı çabaları sayesinde ilişkilerini geliştirmişler ve asırlardır devam eden çekişmeye son vermek için gerekli çalışmayı başlatmışlardır. Türkiye’de milli bir hükümetin kurulmasının ardından karşılıklı elçilerin gönderilmesi ile başlayan bu dostluk Şah’ın taç giyme töreninde zirveye çıkmıştır. Gerek Ankara’daki İran büyükelçisinin gerekse Tahran’da bulunan Memduh Şevket Bey’in çalışmaları

sonucunda 1926 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması yapılan çalışmaların sonucunu göstermesi açısından önemli bir belgedir.

Türkiye'nin Milli Mücadele döneminde ve daha sonra Cumhuriyet döneminde en fazla uğraştığı konulardan biri Kürt meselesi idi. Kürt aşiret isyanlarını kendi topraklarında başarı ile bastıran Türkiye sınır ötesi operasyonlarla bu asileri tam olarak cezalandıramadığı için isyanın kaynağını yok edemiyordu. Dağlık bir arazi olan Türkiye-İran sınırı, bu eşkıyaların çok rahat bir şekilde sınırı geçip İran sınırındaki Kürtlerden yardım almalarına olanak sağlıyordu. Bu durum iki devlet arasında sınırların yeniden düzenlenmesi hususunda yeni bir adım atılmasını zaruri kılmıştır. Nisan 1926 Antlaşması iki devlet arasındaki dostluğu ve iyi ilişkileri geliştirmiş olmasına rağmen sınır sorununu tam olarak çözememişti (Oran, 2001:361).

4.5.2 Birinci Ağrı İsyanı (16 Mayıs-17 Haziran 1926)

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de çıkan isyanların büyük bir bölümü dış desteklidir. Daha önce Şeyh Sait İsyanında olduğu gibi bu isyanda da İngiltere'nin doğrudan ya da dolaylı olarak destek verdiğini görmekteyiz. Bu isyanların temelinde Kürtlerin siyasi bir hedefinin olması yatmaktadır ve bu gücü de Kürtlere veren İngiltere'nin desteği ve İran'ın bölgede gelişen bu olaylara kayıtsız kalmasıdır. İngiltere, Türk-İran sınırındaki isyanların destekçisi konumunda kalırken fiili yönlendiricisi ile İngiltere'nin desteği ve yardımları ile kurulan Hoybun Cemiyeti'dir⁸ (Çay, 1994: 405).

Türkiye Şeyh Sait İsyanını bastırması olmasına rağmen bir kısım isyancı kaçarak Ağrı Dağı'na sığınmışlar ve burada yeniden örgütlenerek Türk-İran sınırında eşkıyalık faaliyetlerine devam etmişlerdir. Mayıs 1926'da başlarında Yusuf Taşo ve avanesinden müteşekkil eşkıya Beyazıt'ın Muson bucağına bağlı Kalecik köyünden bir miktar hayvan çalarak Ağrı Dağı'na götürmüştür. Basit bir çapulculuk hadisesi gibi görünen

⁸ Hoybun Cemiyeti: 1927 yılında İngiltere'nin desteği ile kurulan cemiyet Kürt-Ermeni işbirliğine dayanmaktaydı. İngiltere'nin Hoybun Cemiyetinin kurulmasına destek vermesinin en önemli amacı Lozan görüşmelerinde sonuca bağlanamayan Musul meselesinin Türkiye'nin aleyhinde sonuçlanmasını sağlamaktı. İngiltere bu tür zararlı cemiyetleri destekleyerek önce Türkiye'de karışıklık çıkarmak daha sonra da hâkimi olduğu Milletler Cemiyeti'nde Türkiye'yi sorunlu bir devlet olarak göstermek istemesinden kaynaklanmaktadır.

5 Ekim 1927'de Lübnan'ın Bihamdun kasabasında yapılan kongrede kurulduğu resmen ilan edilen cemiyetin asıl amacının "Türk Kürdistan'ının bağımsızlığını sağlamak" olarak tesbit edilmiş ve cemiyetin başkanlığına Ermeni Vaham Papazyan, Genel Sekreterliğe ise Celadet Ali Bedirhan seçilmiştir (Çay, 1994: 407).

bu olayın tedibi ile Bayezit'a gelen 28. Alay görevlendirilmiştir. Zarova ile Aşağı Demirkapı arasında şaşırtma hareketi yaparak asilerin bulunduğu Ağrı Dağındaki tepelere hâkim olan 28. Alay beklenmedik bir anda Demirkapı bölgesinde bulunan asilerin yardıma gelmesi üzerine çekilmek zorunda kalmıştır. 28. Alay komutanı baskın hadisesinden önce Beyazıt Hudut Subayı aracılığı ile İran Hudut Subayına Ağrı dağında bir hareket yapılacağını ve bu durumdan kuşulanmamasını bildirdiği için gereken baskın sağlanamamıştır. Bu durum İran'ın asilere önceden haber ulaştırdığı ve Türk askeri birliklerinin başarısız olmasında İran'ın pay sahibi olduğunu göstermektedir. Beyazıt Valiliği, asilerin başı olan Hasotelli ile görüşüp Ağrı dağındaki asilerin teslim olmalarını ve boşu boşuna kan dökülmemesi için uyarıda bulunmuştu. Valinin bu mektubuna, Alay'ın Beyazıt'a çekilmesi ve üç gün müsaade verilmesi şartını koşan asi liderin cevabı mektubuna, yarın Ağrı dağına taarruz var şeklinde cevap vermesi asileri harekete geçirmiş ve 28. Alay'ın ağır bir yenilgi almasına sebep olmuştur Ağrı Dağı hadisesinde başarısız olunmasının bir diğer nedeni de Alay Komutanının Ağrı dağındaki köylülere birkaç Kürt'ü güvenilir zannederek karargâhında bulundurmuş olması ve hatta bunlarla asi lider Bro Hasotelli'ye haber göndererek ve bunların kılavuzluğundan yararlanmış olmasıdır.(G.K.B.K.İ., ? : 233). Alay komutanı elindeki kuvvetleri uygun bir şekilde komuta edemediği için çekilme hadisesinde bile intizam sağlanamamıştır. Harekât bir disiplinden uzak şekilde ast komutanların şahsi teşebbüsleri ile gerçekleşmiştir.

Bu harekâtın başarısız olmasının ardından 13 Haziran 1926 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına bir rapor sunan 3. Ordu Müfettişliğinin takip edeceği harekât planını şu şekilde özetleyebiliriz: harekât 16 Haziran'da yapılacak ve Tümen komutanının emrinde olan beş piyade taburu ve bir bataryadan mürekkep büyükçe bir kısım gerçekleştireceği gece yürüyüşü ile ilk önce doğu bölgesinde bulunan Gevgeve istikametinde ilerleyecekti. Kolordu Süvari Alayı'nın Beyazıt Hudut Bölüğü ve mahalli jandarmalar da Hallaç bölgesinde toplanarak Demirkapı bölgesinde gösteriş hareketi yapacaktı. Tümenin Tugay Komutanı, emrinde Karaköse 17. Alayı'nın 2. Taburu ile 11 Haziran 1926'da Iğdır'da bulunacak ve burada bulunan diğer hudut kıtalarını da emrine alacaktı. 14 Haziranda Tazekent bölgesine, 15 Haziranda Ahuri bölgesine girerek 16 Haziranda tüm birliklerin aynı anda başlayacağı bir harekât

planlanmıştı. Serdarbulak bölgesinde bulunan birlik aynı zamanda İran aşiretlerinin harekâta katılmalarına mani olacaktı.

Harekât 16 Haziran 1926'da asi kuvvetlerin saldırısı ile başladı. Türk kuvvetleri hızlı bir şekilde ilerleyerek Ağrı Dağı'nın asilerce hâkim olan mevkiilerini işgal etmeyi amaçlamıştır. Türk askeri kuvvetleri Serdarbulak civarında bulunan Kerki ve Kızılbaş kuvvetlerinin asilere yardım etmelerini engellemek için Büyük Ağrı'nın güneydoğusundaki tepelere hâkim olmayı düşünmüşler ve bu tepeler 34. Alay'ın kararlı harekâtı ile asilerden önce işgal edilmiştir (G.K.B.K.İ., ?: 234). 17 Haziran 1926 da yapılan büyük harekât ile Ağrı Dağı asilerden temizlenmişti. Asiler hızlı bir şekilde kaçarak İran sınırına geçmişlerdir. Ağrı Dağı'ndaki bu başarılı harekâttan sonra asilerin tekrar bu bölgeye gelerek isyan çıkarmamaları için İran'da bulunan aşiretlerin Ağrı Dağı'na geçmemeleri için İran hükümetine hudut üzerinde gerekli tedbirlerin alınması için uyarıda bulunulmuştu. Böylece İran'da bulunan aşiretler Türkiye sınırından geçerek asi Bro Hasotelli'ye yardım edemeyecekler ve ortada endişe edilecek bir durum kalmamış olacaktı (G.K.B.K.İ., ?: 236).

4.5.3 Hoybun Cemiyeti'nin Faaliyetleri ve İkinci Ağrı İsyanı (13–20 Eylül 1927)

Şeyh Sait İsyanının bastırılmasından sonra Türkiye, İran ve Irak'tan kaçan asi ileri gelenleri ve Kürt Teâli Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti, Comite de l'indépendance Kurde, Kürt Ulusal Birliği ve Kürt Millet Fırkası mensupları tarafından kurulduğu kabul edilen Hoybun Cemiyeti Ağrı İsyanını yönlendiren ve organize eden güçtür (Celil, ?: 175). Bu cemiyet Ermeni Taşnak Komitesi kanalıyla İngilizlerce kontrol edilmiş ve desteklenmiştir (Çay,1994: 405). Türk-İran sınırındaki isyancı Kürt aşiretlerine dış ülkelerden taraftar toplamaya yönelik kurulan Hoybun teşkilatı önce Halep'te daha sonra da Beyrut'da merkez açarak Ermeni Taşnak Cemiyeti ile birlikte Türkiye aleyhinde faaliyet de bulunmuşlardır (Saray, 1999: 115).

İngilizler, gerek Şeyh Sait İsyanı sırasında gerekse Birinci Ağrı İsyanında Kürtlerin başarısız olmaları üzerine Ermeni Taşnak liderlerinden Kürtlere yardım etmelerini istemiştir. Böylece Türk Hükümeti zor durumda kalacak ve İngiltere bölgedeki kontrolünü arttıracaktı.

Türkiye’de yapılacak isyanın planlarının ele alındığı kongre Şubat 1927’de Lübnan’da toplanmış ve toplantıya İngiltere’nin Fevkalâde Komiser Muavini Edmonds başkanlık etmiştir. Şeyh Übeydullah’ın oğlu Seyyid Taha’nın evinde yapılan kongreye, Seyyid Taha’nın kardeşi Mustahdin, Balık aşireti reisi Mehmet Ağa, Şeyh Said’in akrabalarından Hınıslı Mehmet Emin, Menkurî aşireti reisi Süvar Ağa ve kâtibi katılmıştır (Çay, 1994: 406). İngiltere ise Yüzbaşı Moltfoltre ile temsil edilmiştir (Çay, 1994: 406). Bu toplantıda alınan kararlar şu şekildedir:

“1- İngiltere Kürtlere para yardımı yanında lüzumu halinde silah ve mühimmat yardımı yapacaklardı.

2- Nesturiler, Kürt kıyafetleri giymek suretiyle, Kürtlerin yanında isyana katılacaklardı

3-İsyan öncesi hazırlıklar tamamlanacak ve ondan sonra harekete geçilecekti.

4- Hoybun, isyanı Şemdinli Yüksekova’dan başlatacak ve hedef Van’ın ele geçirilmesi olacaktır. Van’ın düşesinden sonra İngiltere vaat ettiği para ve silah yardımını yapmaya başlayacaktı” (Çay, 1994: 406). Toplantıda alınan kararlardan birisi de konumuz itibari ile belki de en önemlisi komşu ülkelerle özellikle de İran ile ilgili alınan karardı bu karara göre: *“İran hükümeti ile ve kardeş İran halkıyla sürekli dostluk ve kardeşlik ilişkileri kurulmalı”* şeklindeki maddedir (Celil, ?: 176). Bu durumdan anlaşıldığı üzere Hoybun komitesi Kürt sorununu Türkiye ile sınırlı tutmayıp komşu ülkelerdeki Kürtleri de düşündükleri bu oluşuma dahil etmeyi planlamışlardır.

Vaham Papazyan Nisan 1927’de Irak’a gitmiş ve orada İsmail Ağa ve Han Ağa ile bir görüşme yaparak Türkiye’deki Kürtlerin siyasi parti ya da hâlihazırdaki kuruluşlarla organizelerinin mümkün olmadığı bunun için bölgedeki şeyhlerin etkin desteğine ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye’nin yabancı bir güçle savaşa girmesinde bölgedeki Kürtlerin etkin bir rol oynayabileceği ancak bunun için uygun bir finans desteğinin olmasının gerektiği konusunda anlaşmışlardır (Çay,1994: 408). Abdulhaluk Çay’ın sözünü ettiği bu belgeye göre İran yönünden Türkiye’ye karşı bir Kürt saldırısının başlatılmasının düşünüldüğü ve bunun için bölgedeki aşiret liderlerinin ve hatta Türkiye ile iyi ilişki içerisinde olan İran Şah’ı Rıza Pehlevi’nin

dahi yardım edeceğinden söz edilmektedir. Rıza Şah'ın yardım edebileceğine gerekçe olarak, Şah'ın Azerbaycan Türklerinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Türkiye'ye karşı Kürtleri İran safına bir müttefik olarak çekmek isteyeceği belgede vurgulanan bir başka önemli noktadır (Çay, 1994: 408-409).

İngiltere ve Fransa'nın Hoybun Cemiyeti aracılığı ile Türkiye'deki isyanları desteklediğini ileri süren Abdurrahman Ghassemlou bu konuda şunları ifade etmektedir: *“Kürdistan dışında yaşayan göçmenlerin temsilcileri tarafından 1927'de bütün Kürt milliyetçi kuruluşlarının birleşmesinden Hoybun Partisi kuruldu. Bu temsilciler, feodeller, toprak ağaları ile entelektüellerden meydana gelmişlerdir. Yine 1927'de Lübnan'ın Bihamdun kasabasında Hoybun ilk kongresi toplandı. Kongreye Taşnak Ermeni liderlerinden birisi olan V. Papazyan da katıldı. Tarafların Ortak çıkarları sonucu parti resmen kurulamadı ve bu yüzden çalışmaları fazla aktif değildi. Fakat, Türkiye'ye siyasi baskı yapmak için Kürt problemini kullanan emperyalist güçlerin desteğini sağladı. Bu sebeple, İngiltere kendisi ortada görünmeden, Türk politikasına karşı, olayları Hoybun'un faaliyetleri gibi gösteren bir politika takip etti. Türkiye ile anlaşmazlıkları konusunda Fransa'da İngiltere'yi takip etti. Öyle ki Taşnaklar, Hoybun'u doğrudan kontrolleri altına aldılar”*(Çay, 1994: 410).

Görüldüğü gibi Hoybun Cemiyeti'nin organize etmeye çalıştığı en önemli isyan Ekim 1927'de başlayan İkinci Ağrı İsyanı'dır. Küçük Ağrı bölgesi İran'a oldukça yakın ve arazi engebelidir. Bu durum isyanın bastırılması sırasında Türkiye'nin manevra alanını kısıtlamakta ve asilerin rahat bir şekilde İran sınırına geçebilmelerine olanak sağlamaktaydı.

Hoybun Cemiyeti Ağrı Dağı bölgesinde çıkardıkları ayaklanmayı yönetmek üzere İhsan Nuri'yi görevlendirmiştir⁹.

⁹ İhsan Nuri: 1893 yılında Bitlis'te doğan İhsan Nuri, Erzurum'da Askeri Rüştiyeyi ve İstanbul'da Harp Okulunu bitirdikten sonra Osmanlı ordusunda görev yaptı. Kurtuluş Savaşında Doğu cephesinde, Ermenilere karşı verilen mücadelede önemli hizmetlerde bulundu. Musul sorunu patlak verdiğinde, Diyarbakır vilayetine bağlı Bişeri'deki birliklerin başına atandı. Burada görev yaptığı süre boyunca, Kürt devleti kurmak için Kürt kökenli subay ve bölgenin ileri gelen Kürt liderleriyle bir teşkilatlanma içerisine girdi. Kısa bir süre sonra, Türkiye, İran ve Irak sınırının birleştiği yerde bulunan Beytülşebab'ta ayaklanma hareketini başlattı. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra önce Suriye'ye daha sonra da Irak'a geçti. Şeyh Sait isyanını duyunca Türkiye'ye döndü. Ancak Türkiye'de tutunamayarak İran'a geçmek zorunda kaldı. Ağrı Dağı eteklerinde isyan girişimleri görülmesinden sonra, Hoybun Cemiyeti'nin kararıyla tekrar Türkiye'ye döndü. Amacı örgütlü bir gerilla hareketini Kürtlerin yoğun olduğu bölgelerde yaymak ve kitlesel bir halk ayaklanması başlatmaktı. İlk başlarda

4.5.4 Harekât Hazırlığı ve İsyanın Bastırılması

Türkiye Birinci Ağrı isyanını bastırmasına rağmen asilerin İran sınırından içeri girmesine engel olamamıştır. İran'ın bu asilere herhangi bir şekilde müdahalede bulunmaması Türk Devleti'nin bu isyanda İran'ın desteği olduğu fikrine kapılmasına engel olamamıştır. Bu durum Türk Devleti'ni İkinci Ağrı Harekâtına mecbur etmiş ve 13–20 Eylül 1927 tarihleri arasında yeni bir tedip ve tenkil harekâtına girişmiştir (Çay, 1994: 412).

Doğu Anadolu bölgesinde bulunan 3. Ordu Müfettişliği Ağrı Dağı İsyanı ile ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı'na yazmış olduğu raporda; Haziran 1926'da yapılan tedip harekâtında asilerin çoğunluğunun İran'a kaçtıkları için kesin çözüm sağlanamamıştır. Bundan dolayı bölgede hükümet aleyhtarlığı yapan asilere karşı yeni bir tedip harekâtına girişileceği ve bunun başarılı bir şekilde neticelenmesi ve İran'a kaçışları önlemek için İran hükümetiyle gerekli siyasi ilişkilerin sağlanmasını istemektedir (G.K.B.K.İ., ?: 291).

Genelkurmay Başkanlığı Ordu Müfettişliğinden gelen raporu inceleyerek Ağrı isyanını tedip harekâtı için 9. Kolordu'nun 9. ve 12. Tümenini görevlendirmiş ve 27 Ağustos 1927'de 9. Tümen Komutanı ile 29. Alay'ın Ağrı bölgesine alınmasını emretmiştir (G.K.B.K.İ., ?: 291).

Genelkurmay Başkanlığı'nın emri doğrultusunda tedip işi ile görevli 9. Kolordu, 14 Temmuz 1927'de verdiği emirde, Ağrı dağındaki asilere karşı bir tedip harekâtı yapılacağını ve bu harekâta katılacak birliklerin¹⁰ 12. Tümen komutanı tarafından idare edileceğini ve bu maksatla gerekli hazırlıkların derhal tamamlanmasını emretmiştir. 9. Tümen bu emre uyarak derhal 17. Alayın ihtiyaçlarını temine başlamıştır.

Türk askeri birliklerinin Ağrı Dağı isyanını bastırmak için öncelikle takip ettikleri harekât planı asilerin İran sınırını aşarak izlerini kaybettirmelerini önlemeye yönelikti. Ağrı İsyanı Türk kuvvetlerince bastırılmış olmasına rağmen kesin bir netice elde

Erzurum bölgesinde çeşitli faaliyetlerde bulundu ve daha sonra Başkomutan sıfatıyla III. Ağrı İsyanını idare etti. Ağrı İsyanının bastırılmasından sonra tekrar İran'a geçmek zorunda kaldı. Uzun yıllar Tahran'da yaşayan İhsan Nuri, 18 Mart 1976'da geçirdiği trafik kazası sonucunda öldü. (Cin, 2007: 100)

¹⁰ Harekâta katılacak Birlikler: 9. Tümen 17. Alay, 4 batarya ve 12. Tümen 4 piyade, 1 ester suvar taburu ve 2 batarya

edilememiştir. Bunun en önemli sebebi ise Haziran 1926'da gerçekleşen Birinci Ağrı isyanında olduğu gibi asilerin sınırı aşarak İran'a kaçmaları idi.

12. Tümen Komutanı'nın isyanın bastırılmasından sonra harekât hakkında bilgi verirken, gelecekte olası bir Ağrı harekâtı sırasında öncelikli olarak İran sınırına yakın olan Ağrı dağı eteklerinin kontrol altında tutulmasını ve bölgeye kuvvet gönderilirken İran tarafında bulunan Kürt aşiretlerinin baskınına maruz kalınmaması için azami dikkat gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

4.6. Türkiye ile İran Arasında Çeşitli Anlaşmaların İmzalanması ve İlişkilerin Geliştirilmesi

4.6.1 Sınır Anlaşmazlığının Çözümüne Kavuşturulması

Türkiye ile İran arasında 1926 yılında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasının yaratmış olduğu barış ortamı pek uzun sürmemiştir. Ağrı bölgesinde çıkan isyanlar iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Türkiye Ağrı dağında meydana gelen iki isyanda da İran'ı gerekli önlemi almamakla suçlamaktaydı. Türkiye İran'a vermiş olduğu notalarla sınırın kapatılmasını ve Türk birliklerinden kaçan asilerin rahat bir şekilde İran'a sığınmalarının önlenmesini istemekteydi. Daha önce de belirtildiği gibi sınır bölgesinde yaşayan aşiretler kolayca sınır ötesinde eşkıyalık yapmakta ve birbirlerinden yardım almaktaydı. Hem Türkiye hem de İran birbirlerini Kürtlere destek vermekle suçlamaktaydı.

Türkiye iki ülke arasındaki gerginliği değerlendirmek ve İran'daki siyasi gelişmeler hakkında daha detaylı bilgi almak için Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i Ankara'ya çağırmıştır. Ankara'nın bölgede duyduğu huzursuzluğu sürekli dile getirmesi üzerine harekete geçen Rıza Şah 1928 yılında meselenin çözüme kavuşturulması için İsviçre'de bulunan Furuği Han'ı Ankara'ya gitmesi için görevlendirmiştir (Özgiray, 1995: 690).

İki devlet arasında yaşanan bu sorunlar ister istemez sınır sorununu gündeme getirmiş ve sınırda yeni düzenlemelerin yapılmasını zaruri kılmıştır. Türkiye eşkıyalığı önlemek ve sınırın tam olarak nereden geçtiğini saptamak için sınırda bir takım değişiklikler talep etmişti (Çetinsaya, 1999: 155). Türkiye ve İran'da kurulan yeni hükümetler daha önce bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamış olmalarına rağmen Türk-İran

sınırı konusunda herhangi bir çalışma yapmamışlardır. Osmanlı Devleti ile Kaçar Hanedanlığı döneminde 1913 yılındaki sınırı düzenleyen protokolün de geçerliliği her iki devlet tarafından tartışma konusu olmuştur.

Türkiye ile İran arasında meydana gelen sınır sorunu her iki ülkenin basınında da genişçe yer almış ve karşılıklı suçlamalara neden olmuştur. Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi imzası ile yazılan “Komşumuz İran” başlığı ile yayınlanan makalede dış güçlerin İran üzerindeki etkisinden bahsederken: “İran’ın siyasileri şunun ile bunun aleti olmaktan başka bir şey değildirlir. Onun içindir ki İran’ın siyasetinde meydana gelen bu değişiklik bizi pek şaşırtmadı.” (Cumhuriyet, 10Ağustos 1927)

İki ülke basını arasındaki bu kavga, yabancı basına da konu olmuştur. The Times Gazetesi 11 Ağustos 1927 tarihli sayısında “İki Ülke Basınının Çekişmesi” başlıklı yazısında şunları yazmakta idi: Türkiye’de yarı resmi Cumhuriyet Gazetesi’nin yazdığı habere göre İran-Türkiye arasındaki münasebetler gittikçe bozulmaktadır. Tahran’dan Türkiye’ye gelen Türkiye’nin İran Büyükelçisi, Türk aleyhtarlığı ile ilgili İran basınında açılan şiddetli kampanya hakkında bir rapor düzenleyerek Türkiye Hükümetine sunacaktır. ... İranlılar aynı zamanda Türkleri sınırdaki emniyetsizlik ve hırsızlık olaylarını teşvik ve tahrik etmekle suçlamakta ve iki ülke arasında yeni anlaşma yapıldığı halde Türkiye’nin İran aleyhine düşmanca planlar hazırladığını iddia etmektedir”

İran, sınır bölgesinde meydana gelen kargaşadan Türkiye’yi sorumlu tutuyordu. Assadi’nin Tahran arşivinden aktardığı belgede: “*Türkiye, İran topraklarındaki tecavüzlerine son vermedikçe ve kerelerce tahliyesi talep edilen sınır muntikasında işgal ettiği İran topraklarını terk etmedikçe Kürt meselesini ortadan kaldırmak için iki devlet arasındaki ciddi işbirliğinin yapılması gayri mümkündür*” denmekteydi (Assadi, 1972: 111). İran’ın, Türkiye’nin işgal ettiği toprak olarak nitelediği bölge, 1913 İstanbul Protokolünde adı geçen yerleri içermekteydi ancak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Protokolünün geçerliliğini kabul etmiş değildi. Zaten Osmanlı Devleti zamanında da hiçbir zaman tasdik olunmuş bir belge de değildi. İran temsilcisi Furuği 1913 Protokolünü hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edilmesi için elinden geleni yapsa da Türk Hükümeti’nin bu konudaki kararlılığı karşısında daha fazla

direnememiş ve ayrı bir sınır protokolü yapılması gerektiğine ikna olmuştur (Çetinsaya, 1999: 161).

İran'ın 1913 Protokolünde ısrar etmesindeki sebep sadece Türkiye'ye taviz vermek istememesi değil aynı zamanda Irak ile arasındaki sınırında bu protokole göre belirlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İran'ın Türkiye karşısında geri adım atması bir bakıma Irak'a da taviz vermesi anlamına gelmekteydi.

İki ülke arasında cereyan eden bu gerginliğin somut bir sonucu, gerçekleştirilmesi düşünülen ticaret ve ikamet antlaşmalarının ertelenmesi olmuştur.

İran Hükümeti tarafından görevlendirilen Furuği Han, Sınır olaylarının tekrarlanmaması için Ankara'ya gelerek Türk Hükümeti ile görüşmelerde bulunmuştur. Furuği Han Ankara'ya gelmeden önce İstanbul'da yapmış olduğu açıklamada gayet uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir. Furuği Han, kendi hükümetinin Kürtlerle mücadelede yetersiz kaldığını kabul etmekte ve bu soruna iki devletin ortak bir çözüm getireceğini düşünmektedir (Çetinsaya, 1999: 158) Ankara'ya geldiğinde iyi karşılanmasına ve CHP'nin 15 Ekim 1927'deki kongresine katılmasına rağmen bundan yaklaşık bir ay sonrasına kadar kendisi ile kimse ilgilenememiştir. Bu durumun temel sebebi İran'ın Türkiye'deki Kürtler arasında karışıklık çıkarmak istemesiydi. 1927 yılının Kasım ayının sonlarına doğru Ankara Hükümeti ile Furuği Han ikili görüşmelere başlamış ve bu durumda pek uzun sürmemiştir. Çünkü Türkiye'nin Furuği Han'dan talep ettiklerin ve Furuği'nin Türk Hükümeti'nden talepleri birbiri ile örtüşmemekteydi. İran tarafı 1913 Protokolünün kabulünde ısrarcı olurken, Türkiye de İran'dan iki istekte bulunmuştu. Bunlardan birincisi, sınır çizgisinin bir an önce hukuki bir temele oturtulması, ikincisi ise, Türk askeri birliklerine saldıran Kürt grupların hemen İran tarafına geçmelerinin engellenmesi idi.

Furuği Han, yeni bir sınır düzenlemesi yapılmadan Türkiye'nin sınır ötesi operasyon yaparak İran sınırını ihlal etmesinden şikâyet ederek bu konudaki görüşlerini dile getirmektedir. İran temsilcisi Türk Hükümeti ile yapmış olduğu bu görüşmeden sonra Tahran'a göndermiş olduğu raporunda gerek Türk Hükümeti ile gerekse Sovyet Rusya

ile olan ilişkilerini değerlendirmiştir. Assadi'nin İran arşivinden aktardığı rapor şu şekildedir:

“...İngilizler tarafından ortaya atılan bağımsız Kürdistan meselesi Türkleri kuşkulandırmıştır. Şüphesiz bu durum bizi de kuşkulandırmalıdır. Maalesef Türkler bu meselede bizleri kendilerine dert ortağı bilmekten ziyade iddialı kabul etmektedirler. Bu demek, Türkler, Ruslar gibi veya onlardan bir taklit olarak İran'ı İngiliz mandası biliyorlar. Diğer taraftan Türkler, Memduh Şevket Bey ile Tahran'da yapılan görüşmelerden sonra Türk-İran sınırı arasında bir Kürt muntkası meydana getirmek ve Kürtlerden, onların aleyhine faydalanmak niyetinde olduğumuzun farkına varmışlar. Bütün bunlara rağmen Türklere göre, İran Hükümeti, sınır muntkasındaki sükûn ve emniyetin sağlanması için Türkiye Hükümetiyle işbirliği yapmaktan kaçınmaktadır. Türklerin, İran'ın verdiği sözün üzerinde durmadığı ithamı (suçlaması) bu meseleden doğmaktadır. Zira onların bizimle yaptıkları antlaşmadan (Nisan 1926 Antlaşması) kasıtları bizim yardımımız ile Kürtlerin şerrinden kurtulmak ve yeni Türkiye'nin kurulması yolunda çektikleri çilenin Kürtlerin mevcudiyeti dolayısıyla boşa gitmemesi idi. Zira Türkler, Kürtleri, ne Ermeniler gibi ortadan kaldıracırlar ve ne de Yunanlılar gibi kovabilirler. Kürtler, Müslüman oldukları gibi Asya kıtasının yerlilerindendirler. Türklerle aynı mezhebi taşıdıklarından ve nüfuslarının çok olmasından, bu hastalığın tedavisi mümkün değildir. Türkler devamlı olarak askeri birliklerinin büyük bir kısmını sınırda tutmamak ve büyük masraflara kapılmamak için, bu hastalığın İran'ın yardımı ile tatlı bir şekilde halletmek istiyorlar. İran Hükümetine verilen ultiatom bu düşüncelerin altında düzenlenmiştir.” Furuği Han raporunun diğer bölümünde ise

“İran'a verilen ultiatomda bir mesele daha mevzubahistir o da, Mustafa Kemal'in bütün ihtimamına rağmen, bazı iktidar hevesine kapılan kişilerin sınır meselelerini kendi maksatlarına alet etmek niyetinde olmalarıdır. Bu şahıslar şarka yönelen siyasetin yanlış olduğunu ve İran'la yapılan dostluktan herhangi bir fayda elde edilemeyeceğini göstermek istiyorlar. Bu düşünce gittikçe benimsenmekte ve Türkiye'nin, Rusya'ya dayanmasının faydasız olduğu, batı ülkeleri ve bu arada bilhassa İngiltere'ye yaklaşmasının lüzumlu olduğu ileri sürülmektedir. Bundan dolayıdır ki Rusya, İran'la Türkiye arasındaki münasebetlerin bir an evvel

düzenlenmesi için telaşlanmaya başlamıştır. Zira bunun neticesi olarak iktidar heveslileri, açılmak üzere olan yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde istedikleri ortamı yaratmayacak ve kendi maksatları için yapılması gereken Cumhurbaşkanı ve Devlet erkânının değişikliği konusunda muvaffak olmayacaklardır. İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü Aras, subayların baskısı karşısında kendi durumlarını muhafaza etmek için bu ultiyatomu İran'a vermişlerdir. Zira İran bu ultiyatomu kabul ettiği takdirde kendi siyasetlerinin doğru olduğunu ileri sürecek aksi takdirde sorumluluğu üzerlerine almayacaklardır..."

"Şüphesiz İran Hükümeti'nin yaptığı yardımın Türkiye Hükümeti'ne büyük faydası oldu ve durumu pekinleştirdi. Yeni kabinenin kuruluşu eskisine nazaran daha iyi oldu ve muhalifler yerlerini muvafıklara bıraktılar."(Assadi, 1972: 120-123)

Türkiye 1927 Eylülünde başlayan Ağrı isyanları hadisesi üzerine Tahran'a bir nota vererek ya asileri engellemek için girişimde bulunmasını ya da Türk birliklerinin sınırı aşarak İran topraklarında isyancıları takip ederek onları cezalandırmasına müsaade edilmesini istemekteydi. Tahran ilk başlarda notayı pek ciddiye almadı ancak Türkiye'nin İran ile transit ticaretini durdurma kararını alması üzerine İran da Türkiye'nin notasını ciddiye almak zorunda kaldı. İlişkileri daha fazla çıkmaza sürüklemek istemeyen Türkiye Hükümeti krizi daha fazla uzatmak istemedi.

Türkiye, 25 Ekim 1927'de İran ile sınır meselesinden dolayı gergin olan ilişkileri düzeltmek için İran sınırında asayişin temini ve mevcut hududun belirlenmesi için İran temsilcisi ile görüşmelerde bulunmak üzere Hariciye Vekili Dr. Tefvik Rüştü ve Tahran Elçisi Memduh Şevket beylere yetki vermiştir (B.C.A., 030.01.01 / 26.58.17) İran ise Furuği Han'a tam yetki vermiştir. İran, sınır hattının tayini konusuna öncelik verirken Türkiye, İran sınırındaki Kürt isyanlarının sona erdirilmesini istemekteydi. Türkiye'nin bu tutumunu Ankara'ya rapor eden Furuği Han raporda özetle şunları yazmıştır:

" İran Devleti sınır asayışı ve Kürt meselesiyle ilgili antlaşma imzalamadan evvel iki ülke arasındaki hudut hattı meselesinden emin olmak istiyor. Şüphesiz Türkler sınır meselesinde İran topraklarına göz dikmemişlerdir. Türklerin sınır anlaşmazlığından maksatları, bu konuda zorluk çıkarmak veya İran topraklarından bazı bölgelerini almak değildir. Onlar itibarsız ilan ettikleri 1913 Protokolünü herkese kabullendirmek

istedikleri için diğer ülkelerle de yaptıkları gibi İran'la yeni bir sınır antlaşması yapmak istiyorlar. Türkler, yeni Türkiye tamamen yeniden kurulmuş bir ülkedir. Hiçbir bakımdan Osmanlı Devleti'ne benzerliği yoktur demek istiyorlar. Ayrıca Türkler iki ülke arasındaki sınır şeridi üzerinde stratejik bakımdan bazı değişikliklerin yapılmasını talep ediyorlar (İran veya Kürtlerin muhtemel tecavüzüne karşı) . Nihayet Türkler toprak isteğinde olmayıp sınırdan tadilatın yapılmasını istiyorlar” (Assadi, 1972: 124).

İran temsilcisi Furuği Han, Türkiye'deki siyasi atmosferi yakından takip ederek özellikle Türkiye'nin doğu sınırında meydana gelen isyanlar ve buna paralel olarak Doğulu komşuları ile ilişkileri hakkında Türkiye'nin tutumunu Tahran'a rapor etmekteydi. Furuği Han, Türkiyedeki bu izlenimlerine paralel olarak bölgedeki Kürt sorununun iki devlet açısından ne ifade ettiğini şu şekilde ifade etmektedir: *“Bağımsız Kürdistan meselesi kaçınılmaz bir tehlikedir. İngilizlerin Şeyh Mahmud'a dedikleri – Kürdistan'ın bağımsızlığını kabul etmeyeceğiz- gibi laflara güvenmemeliyiz, zira Kürdistan ve Musul'un petrol bölgeleri bu kadar önem kazandıktan sonra, İngilizlerin herhangi bir teşebbüste bulunmayacakları ve Türkiye'nin toparlanarak kaç sene sonra Musul'a talip çıkacağına göz yumacakları inanılacak şey değildir. İngilizler bu tehlikeyi önlemek için Kürtleri bağımsızlık vaadiyle kendisine doğru çekecek. Faraza İngilizler bu hususta ihtimam göstermeseler dahi bağımsızlık lafı halkın dilinde dolaştığından ve Kürtlerin istidat sahibi şahıslar olmalarından kendileri işi yapmaya çalışacaklar. Bilhassa dikkat etmek gerekiyor ki Kürtlerin gururu Arap yönetimi altında kalmalarına müsaade etmeyecektir. Bundan dolayıdır ki biz Kürdistan bölgemizi savunmak zorundayız. Eğer gerçekten mümkün ise Türkleri, kendimize müttefik yapmalıyız. Yalnız bu iş Kürtleri bastırmak veya onları ortadan kaldırmak şeklinde olmamalıdır. Bilakis Kürtlere yakınlık göstererek onların İran Devletine karşı ilgi duymalarını ve İran Kürtlerinin Kürt halkına aşılmasını temin etmeliyiz. Bu işi başarmak bizim için Türklere nazaran daha kolaydır. Zira Kürtler, dil ve ırk bakımından İranlılardır. Bizim Kürdistan'daki devlet memurları biraz daha akıllarını kullanarak ve Kürtlere karşı haksızlık ve tecavüzlerinden vazgeçseler en az Kürtlerle Farstar arasında düşmanlık ve kin husule gelmeyecektir. Netice olarak eğer herhangi bir gün bağımsız Kürdistan düşüncesi kuvvetlenirse, bizim için bir zorluk çıkarmayacaktır. Yalnız İranlı memurların davranışı eskisi gibi devam ederse tehlike*

yakındır.” (Assadi, 1972: 126-127) Furuğı Han’ın Tahran’a göndermiş olduğu bu rapora göre İnan, bölgedeki durumunu güçlendirmek için Türkiye ile ittifak yapmayı uygun gördüğü gibi Kürtleri de yok saymamaktadır. Raporun en önemli kısmı ise Türkiye ile ittifak etme adına da olsa Kürtlerle ters düşülmemesi gerektiğinin altının çizilmiş olmasıdır.

1928 yılı ortalarına kadar devam eden sınır görüşmelerinde kesin bir netice alınamasa da 1926 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının 5. ve 6. maddelerinin içeriğine kuvvet kazandırması açısından önem arz etmektedir. Türkiye sınır konusunda isteklerinde ısrar edince iki taraf arasında uzlaşma sağlanamamıştı.

4.6.2 15 Haziran 1928 Protokolü ve İlişkilerin düzelmesi

Türkiye ve İnan arasında 1927 yılı sonlarından Haziran 1928 yılına kadar devam eden görüşmeler sınır meselesinden dolayı tıkanmıştı. Tahran’da yapılan görüşmelerde diğer konularda uzlaşma sağlanmış ve Nisan 1926 yılında imzalanan antlaşmaya ek protokol 15 Haziran 1928’de imzalanmıştır. Türkiye adına, Tahran Büyükelçisi Memduh şevket Bey ve Moskova Büyükelçisi Mehmet Tefvik Bey, İnan’ı temsilen ise Dışışleri Bakan Vekili Fethullah Han’ın imzaladığı protokolün içeriği şu şekildedir:

Protokolün birinci maddesi, Taraflardan birisi bir saldırıya uğraması durumunda öteki taraf, bu savaşı önlemeye çalışmayı, eğer nleyemezse, iki tarafın ortak çıkarlarına uygun bir biçimde durumu yeniden incelemeyi ykmlenmektedir. Türkiye, İnan’a 1926 yılında kabul ettirmeye çalıştığı aktif tarafsızlık hükmünü bu maddeyle kabul ettirmiştir (etinsaya, 1999:160). Böylece 1926 yılında yapılan antlaşmadaki dayanışma kavramı biraz daha geliştirilmiş olmaktaydı (Soysal, 2000: 283).

Ekonomik işbirliğini geliştirmeye yönelik olan ikinci maddeye göre taraflar ekonomi alanında aralarında sıkı bir işbirliği içerisine gireceklerdi bunu gerçekleştirmek içinde iki ülke arasında transit geçiş ve ulaşım araçlarının kurulması için çalışmalara başlanması kararlaştırılmıştır (Cin, 2007: 96).

Başbakan İsmet İnönü, Türkiye ile İnan arasında gelişmekte olan dostluk ve işbirliği hakkında 13 Eylül 1928’de Malatya’da vermiş olduğu demeçte şunları söylemiştir: “... *İnan komşumuzla imzaladığımız protokoller iki memleket münasebetlerinde esasen hüküm süren dostluğun ve iki komşu arasında iktisadi inkişaf ve işbirliği arzularının*

samimiyetine delildir. İki memleketin temasları ve ulaştırma vasıtaları iyi geçinme ve birbirine emniyet etme esaslarını her iki taraf için hayırlı semereleri daha iyi toplanacaktır”(Akşin, 1991: 192-193)

4.6.3 Sınır Komisyonu’nun Oluşturulması ve Sınır Meselesinde Somut Adımların Atılması

Haziran 1928 yılında imzalanan protokolden sonra iki ülke arasındaki görüşmeler artmış ve aynı yılın Ekim ayında İran, Ankara Büyükelçisi’ni değiştirmiştir. Yeni Büyükelçi Mirza Mehmet Han Furuği 21 Ekim 1928’de Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya itimatnamesini sunarak resmen göreve başladı. Furuği Han Mustafa Kemal Paşa’ya itimatnamesini sunarken yapmış olduğu konuşmada şu nutku beyan etmiştir:

“Mirza Mehmet Sadık Han Tabatabai’nin görevinin sona erdiğini ve kendi memuriyetime ait itimatnameyi sonsuz şeref ve iftiharla takdim eylerim...”

“... Mevcut hükümetlerin siyaseti İran ile Türkiye’nin müşterek mevcudiyeti tarihinde yeni bir devre açmıştır. İki kavmin hayırhahları İran ve Türk milletinin birçok delaile ibtinaen dostane ve biraderane geçinmeleri ve min fitratın haiz oldukları istidat ve liyakat ile cihan milletleri arasında layık oldukları mevki tutabilmek için tesanüdü tam ile yekdiğerine müzahir olarak çalışmaları lazım geldiğine kani ve mutmain bulunmuşlardır. (...) temenni ederim ki bu resmi memuriyetim zamanında Âlahazret Şehinşahi Pehlevi ve Zatı Riyasetpenahilerinin iki devletin samimi revabıtı hususunda taşıdıkları mukaddes niyete ve kendi kalbimin muradına göre ifasına muvaffak olabileyim. Zatı Devletlerinin saadeti ve büyük Türkiye Cumhuriyeti’nin terakki ve tealisini temenni ve hitamı makal eylerim”(Şimşir, 2001: 456)

İki devlet arasında 1927 Ekiminden beri müzakere edilen sınır meselesi ile ilgili ilk somut adım 9 Nisan 1929’da atılmıştır. Haziran 1928’de imzalanan protokol antlaşması 6 Aralık 1928’de İran’ın ilgili komisyonuna sunulduğu halde uzun bir süre bekletilmiştir. İlgili komisyon Nisan ayında yapılan görüşmelerde 1913 protokolünü Türkiye’ye kabul ettirmek için işi yavaşlatmış ancak bu konuda umduğu sonucu elde edememiştir. Furuği Han tüm çabalarına rağmen 1913 protokolünü Türkiye’ye kabul ettiremeyeceğini anladı ve 9 Nisan 1929’da sınır konusunda çalışma yapmak için sınır komisyonunun oluşturulmasını kararlaştıran antlaşmayı imzaladılar. Türk Hükümeti,

İran Hükümeti ile prensip dahilinde anlaştığı Uzlaşma ve Hakem Antlaşması'nın imzası için 19 Kasım 1929'da Hariciye Vekâletine yetki verilmesini teklif etmiş ve Bakanlar Kurulu'da bu teklifi değerlendirerek 20 Kasım 1929'da kabul edilmiştir (B.C.A., 30.18.1.2 / 6.56.6).

Türkiye, İran'ın zorla kabullendirmek istediği 1913 protokolünü kabul etmemekte haklıydı. Türk Hükümeti'nin bu protokole itiraz etmesinin en önemli sebebi Osmanlı Devleti'nin güçsüz olduğu bir zamanda Rusya ve İngiltere karşısında teslimiyetçi bir şekilde imzalatılmış olmasıdır. Ayrıca 1913 Melis-i Mebusan tarafından onaylanmadığı gibi Osmanlı Sultanı tarafından da imzalanmamıştır.(Edmonds, 2003:188)

Türkiye ve İran sınırındaki sorunlu bölgelerin düzeltilmesi için bu sorunun çözümünün hakem kararına bırakılmasına karar verilmiştir. İki tarafın varmış olduğu ortak mutabakata göre 1929 yazında karma bir sınır komisyonu oluşturulacak. Bu komisyon, Bulakbaşı, Kotur ve Siro ve Sartex bölgelerinde sınırın tam olarak nereden geçtiğini tesbit edecek ve sınırda gerekli işaretlemeleri yapacaktı. Bunun dışında her iki tarafın kabul etmiş olduğu sınırın geri kalanında da kaybolan işaretleri yenileyecekti. Sınır işaretleri ile ilgili komisyonun 1 Temmuz 1929'da çalışmalarına başlayacağı kararlaştırılmıştır (Assadi, 1972: 132). Oluşturulan karma sınır komisyonu 1929 yılı boyunca çalışmalarına devam etmiştir. Yılda iki defa toplanan sınır güvenlik komisyonu iki ülke arasındaki birliği ve teması sağlamaktaydı. Komisyon çalışmalarına devam ederken 1930 yılında meydana gelen III. Ağrı isyanı komisyonun dağılmasına sebep olmuştur.

Zariyavestok Gazetesi 19 Ağustos 1929 tarihli sayısında "Azerbaycan Kürtleri" başlıklı yazısında "*Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye, Irak, İran ve Rusya sınırlarında yaşayan üç milyon Kürt, kendilerini tarihi hurafelerden kurtararak bağımsızlığa kavuşmak istiyorlar. İngiltere, Rusya'nın Kafkasya kısmındaki sınırında Kürt ve Asurilerden müteşekkil bir devlet kurarak onları Rusya aleyhine silahlandırmak arzusundadır. Aslında İngiltere, Afganistan'da oynadığı oyunu şimdide Kürtler vasıtasıyla bu bölgede gerçekleştirmek istiyor.*" (Assadi, 1972: 134)

4.6.4 III. Ağrı İsyanı ve İlişkilerin Gerginleşmesi

Türkiye 1926 ve 1927 yıllarında Ağrı Dağında Türk-İran sınırında bulunan Kürt aşiretler tarafından çıkartılan isyanları başarılı bir şekilde bastırmıştır. Bölgedeki aşiretlerin gücünü aşan bu isyanlar başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi tarafından desteklenmiştir. Türk Devleti'nin bu isyanları bastırma konusundaki kararlılığı karşısında isyancılar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ayaklanmalar çıkarmışlardır. Böylelikle isyancılar üzerine gönderilen askeri birlikleri diğer ayaklanmalara sevk edilmesi sağlanmış ve bölgede çıkartılması planlanan asıl isyan için zaman kazanmışlardır. Güneydoğu'da çıkartılan bu isyanlardan bir tanesi 20 Mayıs 1930'da Midyat-Savur bölgesinde Kernoslu Halit, Seyit Han ve Alican çetelerinin çıkarmış olduğu isyandır. Bu isyanlar 9 Haziran 1930'da bastırılmıştır (Çay, 1994: 418). Bu isyanların asıl sebebi Ağrı bölgesinde planlanmış olan asıl büyük ayaklanmayı desteklemek, Türk Devleti'nin dikkatini farklı bölgelere çekmek ve Ağrı'ya mümkün olduğu kadar az kuvvet göndermesine sebep olmaktadır.

1927 yılındaki Ağrı isyanında olduğu gibi bu isyanda da Hoybun Cemiyeti'nin aktif olarak rol aldığını görmekteyiz (Sarınay, 1998: ?). Süphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasenanlı, Zirkanlı, Cibranlı ve Mokurlu aşiretlerinin katıldıkları Ağrı isyanının lider kadrosu Bro Hasotelli, İhsan Nuri ve Ermeni Zilan oluşturmaktadır. Kürt İsyancıları ile ilgili yapmış olduğu geniş çaplı araştırmasında Abdulhaluk Çay şu tesbiti yapmaktadır: *“Ağrı İsyanı, Türkiye'nin İngiltere tarafından, doğudaki bu meseleyle uğraşması için planlanan bir ihanet örneğidir.”* Bu isyanda sadece Kürtler değil bunun yanında İngilizlerin cephane ve silah yardımı ile desteklediği isyana Ermeniler de haberleşme araçları ile destek vermiştir (Çay, 1994: 419).

Türk Hükümeti, Kürtlerin bölgede çıkarabilecekleri isyanı tamamen ortadan kaldırmak için isyanın elebaşları ile görüşme ye karar verdi. 1928 Mayıs ayı ortalarında gerçekleşen görüşmeye Türk Hükümeti on iki kişilik bir heyetle katıldı. İçerisinde milletvekilleri, Karakilise Valisi, Karakilise Jandarma Komutanı, Diyadin ve Beyazıt Kaymakamlarının da bulunduğu heyet Şeyhli Köprüsü mevkiinde İhsan Nuri'nin başkanlığındaki asilerle görüştü. Türk Hükümeti, öncelikle isyancıların mücadeleden vazgeçmelerini istenmiş ve bu gerçekleştiği takdirde isyancılar için genel af çıkartılacağı gibi İhsan Nuri'ye de, ister Türkiye'de isterse de Türkiye'nin diplomatik

ilişkilerinin olduğu başka bir yerde görev verileceğini vaat etmiştir. İsyancıların Türk tarafının teklifini reddederek Kürdistan'ın bağımsızlığının tanınmasını istemesi görüşmelerin olumsuz sonuçlanmasına neden olmuştur (Karaca, 1991: 24). Şark Hudut Komutanlığından 31 Ocak 1929 tarihinde Dahiliye Vekâletine gönderilen bir raporda 26 Ocak 1929'da Beyazıt İstasyonu civarında 20 kişilik bir eşkıya grubu Iğdır'dan gelmekte olan bir kabileyi soymaya teşebbüs etmişler fakat Türk müfrezelerinin olay yerine yetişmesi ve takibat başlatması üzerine eşkıyalar Ağrı Dağı'na doğru kaçmışlardır (B.C.A., 30.10/ 127.913.12). Bölgenin dağlık arazi yapısının Türk askeri birliklerini nasıl uğraştırdığını açıkça ortaya koyan bu hadise daha sonraki isyanlar için asileri cesaretlendiren bir etken olarak kalmıştır. 1930 yılında çıkan bu isyanların bastırılması sırasında ayaklana asilerin bir kısmının İran'a geçmesi ve bu ülke tarafından himaye edilmesi Türk-İran ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştur. (Dian, 1998: 133)

Türk Hükümeti Ağrı Dağında meydana gelen bu hadise ile ilgili olarak 28 Aralık 1929'da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in başkanlığında Bakanlar Kurulu'nu toplamış ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi (Çakmak) Paşa'nın da hazır bulunduğu toplantıda, Haziran 1930 yılında başlamak üzere harekât kararı almıştır. Alınan bu karar neticesinde Genelkurmay Başkanlığı bu isyanın başarılı bir şekilde bastırılması için tatbikatlara başlamıştır (Çay, 1994: 419).

Türk Hükümeti bundan önceki isyanlarda olduğu gibi bu isyanda da İran'ı gerekli müdahaleyi yapmamakla suçlamaktaydı. Bu isyan iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiş ve aynı zamanda 9 Nisan 1929'da imzalanan protokol sonucu oluşturulan sınır tesbit komisyonunun dağılmasına sebep olmuştur.

İsyan bölgesinde bulunan 9. Kolordu Komutanlığı Genelkurmay Başkanlığı'na 3 Mayıs 1930 tarihinde bir rapor göndererek isyancılara karşı girişilecek harekâtın Eylül ayında başlatılmasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Genelkurmay Başkanlığı bu rapora kendi görüşünü de ekleyerek Bakanlar kuruluna sunmuş ve harekâtın Eylül ayında gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bu harekâtın başarıya ulaşması için askeri tatbikatlar devam ederken aynı zamanda Beyazıt ve Iğdır'da erzak toplamak için ciddi çalışmalar yapılmıştır. 1930 Nisanında başlanan bu çalışmalar için maliye

vekâleti satın alma komisyonu oluşturarak bölgeye göndermiştir (B.C.A., 30.18.1.2/9.16.7).

İsyan Türkiye Kürtleri tarafından başlatılmış olmasına rağmen İran tarafındaki Kürtlerden de askeri ve lojistik destek almıştır (Özgiray, 1995: 691). İran'ın bu konudaki pasif tutumu bölgede kontrolü elinde bulunduramamasından kaynaklanmaktadır.

Ağrı Dağı isyanında İran'ın pasif tutumu Türk makamlarınca değerlendirilmiş ve bu konu Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında fikir ayrılığına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, İran ile yaşanan bu gerginliği görüşmeler yoluyla çözmek isterken, İsmet Paşa, daha sert tedbirlerin alınmasını savunmakta idi. Atatürk ve İnönü bu konu hakkında karşılıklı fikir alış verişinde bulunduktan sonra İran'a bir nota vermeyi kararlaştırdılar. Türk Hükümeti'nin İran'a vermiş olduğu notada, Ağrı Dağı'nın doğu eteklerinde hemen tadilata gidilmesini ve İran'a kaçan Kürt kaçaklarının takip edilerek gereken dersin verilmesini istemekteydi. Bunun dışında Türk askeri birliklerinin İran sınırını aşarak bu asileri sınır ötesi operasyonlarla etkisiz hale getirmek ve bu konuda İran'ın yardımcı olmasını istemekteydi (Cin, 2007: 105).

Türkiye Eylül ayında başlayacağı harekâtın hazırlıklarını aralıksız sürdürürken 6 Temmuz 1930 Tarihli Türk basınında çıkan habere göre, Ağrı Dağı üzerindeki eşkıya harekâtının tabii askeri hazırlıklara uygun bir şekilde tertip ve idare edildiğinden bahsettikten sonra yüzelliliklerden bazılarının da bunlarla beraber olduklarından bahsetmektedir (B.C.A., 30.10/83.549.2). 9 Temmuz 1930 tarihli Türk basını da Şark harekâtının başarılı bir şekilde devam ettiğinden bahsederken İngiliz Entelices ajansından casus Lawrens'in bölgede halkı kışkırtmaya çalıştığını dile getirmektedir (B.C.A., 30.10./ 83.549.5). Temmuz ayın sonlarına doğru Ağrı Dağı hadisesinden bahseden bir başka basın haberine göre ise, Musul mıntıkasında Harzan Şeyhine mensup 500 kadar atlının Hakkâri'nin Oratan Nahiyesine tecavüzde bulduklarını ve bunların Türk askeri birlikleri tarafından püskürtüldüğünden bahsetmektedir (30.10/83.549.19). Dahiliye Vekâleti, Şark hadisesi ile ilgili İstanbul neşriyatında çıkan haberler hakkında 25 Temmuz 1930 tarihinde Başvekâlete bir rapor göndermiştir. Gönderilen bu rapora göre, bölgedeki asilerin Irak Hükümetinden yardım gördükleri ve asilere İran yolu ile Irak'tan cephane nakliyatı yapıldığını bildirmektedir. Ayrıca

bölgedeki olaylardan İran Hükümetini mesul tutan Türk basını, Tahrandaki neşredilen gazetelerdeki haberlere de cevap vermiştir (B.C.A., 30.10/ 83.549.16). Şark hadisesi ile ilgili Türk basınında çıkan bu haberlere İran'ın Moskova Büyükelçiliği karşı çıkmış ve Moskova Basınına vermiş olduğu beyanatta Türkiye ile İran arasında Kürdistan hadisesi dolayısıyla her hangi bir ihtilaf söz konusunun olmadığı gibi Türk Hükümetinin İran Hükümetinden talep ettiği işbirliği çağrısına İran Hükümetinin olumlu yaklaştığını bildirmiştir. Ayrıca iki taraf arasındaki dostane münasebatın devam ettiğini de bildirmiştir (B.C.A., 30.10/ 248.675.17).

Türkiye, 1930 yazı boyunca bir yandan Ağrı Dağı'na yapacağı askeri harekâtın hazırlıklarını yaparken bir yandan da isyancılarla çatışmalara girerek daha fazla güçlenmelerine engel olmaktaydı. Türk askeri birliklerince 7 Eylül 1930 tarihinde başlatılan harekât bir hafta sürmüştür. Başarılı bir harekât neticesinde Ağrı bölgesi isyancılardan temizlenmiş ve ayaklanma bastırılmıştır (Çay, 1994: 419). Ayaklanmanın bastırılmasından sonra İsyancıların lideri İhsan Nuri İran'a kaçmıştır. Türk Hükümeti'nin isyancıları cezalandırması için nota vermesine rağmen, İran daha sonraları İhsan Nuri'ye İran ordusunda görev verecek kadar düşmanca politika izlemiştir.

Ağrı İsyanlarının III. ve en önemlisi olan bu isyanın kısa sürede bastırılmaması Türk Devletinin dış politikasında değişiklikler yapmasını zaruri kılmıştır. Bu doğrultuda Tahran Büyükelçiliğinde meydana gelen değişiklik durumu ziyadesiyle ifade etmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Tahran'a Büyükelçi olarak atanan Memduh Şevket Bey mizacı itibariyle yumuşak huylu birisi idi ve bu kişiliği belli konularda sesini yükseltmesine mani olmaktaydı. Türk Hükümeti İran sınırında meydana gelen şevket hadiseslerini daha kısa sürede bastırmak ve dış politikada Türk Hükümeti'nin gücünü göstermek için Hüsrev (Gerede) Bey'i Tahran Büyükelçiliğine atamıştır.

4.6.5 Memduh Şevket Bey'in İstifası ve Yerine Hüsrev Bey'in Atanması

Memduh Şevket Bey 29 Temmuz 1930'da Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu şu telgraf ile istifa gerekçesini beyan etmiştir:

“Hükümetimiz siyasetinde ihtiyar ettiğim tarzın İran'da anlaşılmasından son günlerde istenilmeyen vaziyetler husule gelmekte olduğunu görerek Tahran

Büyükelçiliğinden çekilmeyi doğru ve lüzumlu buluyorum. Şimdiye kadar hakkımda gösterilen itimada arzı şükran ile istifamın kabulüne müsaade ve delaleti Devletlerini rica ederim” (Şimşir, 2001: 461).

Memduh Şevket Bey’in Dışişleri Bakanlığına gönderdiği istifa telgrafında da belirttiği gibi son zamanlarda İran sınırında meydana gelen isyanlar ve bu isyanların uzun süre bastırılmaması Türkiye ile İran arasındaki diplomatik ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Memduh Şevket Bey’in istifası üzerine Tahran Büyükelçiliğine Atatürk’ün yakın arkadaşı olan Hüsrev Bey (Gerede) tayin edilmiştir.

Tahran Büyükelçiliği’nde görev değişimi sırasında yaşanan gelişmeler Memduh Şevket Bey’in kendi isteği ile değil de Türk Hükümeti’nin isteği üzerine gerçekleştiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Şöyle ki Hüsrev Bey, 1930 Temmuz ayı başlarında Avrupa’da tatilde idi. Hüsrev Bey’in siyasi hatıralarını yazdığı kitabında konu hakkında şu bilgiyi vermektedir: “İsviçre’nin Montreux Şehrinde tatilde bulunmaktaydım. 16 Temmuz 1930 tarihinde Tevfik Rüştü imzası ile şu tel geldi: Uhdei âlilerine tevdi edilecek mühim bir vazifeye at işler hakkında konuşmak üzere Ankara’ya teşrif buyurmalarını eşyanızın şimdiden Varşova’ya irsalinin tehir buyrulmasını ayrıca arz ederim (Gerede, 1952: 14). Hüsrev Bey telgrafı aldıktan sonra ilk trenle İstanbul’a hareket etmiş ve 24 Temmuz’da İstanbul’a ulaşmıştır. Atatürk’ün Yalova’da olduğunu haber alan Hüsrev Bey başyaverle haberleşerek aynı gün akşam yemeğine davet edildi. Hüsrev Bey’in Yalova’da Atatürk’le görüşmesi yeni bir görevlendirme icabı olduğu yapılan konuşmalardan anlaşılmaktadır. Atatürk Hüsrev Bey’e “Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ricali, mazinin manasız kör dövüşlerini bilir, onu hiçbir sebep ve surette tekrar etmek istemez. ...Bugün İran devletinin başında bulunan Rıza Han Hazretlerinin bu hakikati bilenlerin başında bulunduğu kaniim müşterek hudutlar üzerinde tezahür eden hadiseler beni Rıza Han hakkında asla şüpheye düşürecek mahiyette değildir. Zira hatırlarım ki, Pehlevi Hazretleri bu gibi meselelerin müşterek faaliyetimizle bertaraf edilmesinde kuvvetlerimizi teşrik edebileceğimizi de kabul eden samimi dostluk eserleri mahiyetinde sözler söylemiştir. Buna nazaran Tahran memuriyetiniz Türk ve İran dostluğunun, zaten mevcut olan yüksek ve kavi temelleri üzerinde âli bir karabet binası kuracaktır. Zatîâliniz de benim ilk inkılâp ve müşkülât arkadaşım olmak itibariyle bu nazik vazifeyi muvaffakiyetle

ifa edeceksiniz. Buna emniyetim vardır. Zatiâlinizi İran'ın muhterem ve benim şahsıma muhip olduğunu yakinen bildiğim Rıza Şah Pehlevi Hazretlerine bu sıfatlarınızla zikredeceğim.” (Gerede, 1952: 16-17) buyurarak yeni görevini bildirmiştir. 25 Temmuz 1930'da Hüsrev Bey'in Tahran Büyükelçiliğine atandığı basında açıklandı. Oysaki Memduh Şevket Bey'in istifa tarihi 29 Temmuz 1930'dur. Tevfik Rüştü Bey, Memduh Şevket Bey'in istifa dilekçesini alınca şaşırmadı ve Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu) Bey'e çekmiş olduğu telgrafta, istifanın Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmesini, aynı zamanda büyük elçinin gönlünün alınmasını telkin ettiği telgraf şu şekildedir: *“Memduh Şevket Bey'den istifa telgrafnamesi ikinci maddede arzolanmıştır. Keyfiyetin Başvekil Paşa Hazretleri'ne ve Büyük Reisimiz Hazretlerine arzı ile istifanın kabulüne ve Memduh Şevket Bey'i tatmin edecek tensip ve irade buyuracakları surette teveccühkâr cevap itasına ve istifaname suretinin neşredilip edilemeyeceğine dair emirlerinin tebliğini rica ederim”*(Şimşir, 1996: 96). Bu telgraftan sonra durumu Atatürk'e ileten Tevfik Bıyıklıoğlu daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na çektiği cevabi telgrafta: *“... Gazi Hazretleri, Memduh Şevket Bey'in Tahran elçiliği esnasında ifa ettiği yüksek hizmetlerden dolayı müteşekkir olduğunu ve kendisine her suretle itimadı bulunduğunu beyan ve keyfiyetin ya tarafı devletlerinden veyahut kendi imzaları ile tebliğ buyurmanıza müsaade buyurdular.”* Daha sonra ismet Paşa'dan gelen telgrafı da alan Tevfik Rüştü Aras, 2 Ağustos günü Memduh Şevket Bey'e istifasının kabul edildiğini şu telgrafla bildirmiştir: *“İstifa telgrafınızı İstanbul'da bulunan Reiscumhur Hazretlerine ve Başvekil Hazretlerine arzettim. Cevap olarak aldığım irade ve emirlerinin şahs-ı devletlerine taalluk eden kısmını aynen nakil eteği faydeli buldum ki şudur: ‘ Memduh Şevket Bey'in istifasını teessürle kabul ediyoruz. Tahran Elçiliği esnasında ifa ettiği yüksek hizmetlerinden müteşekkir olduğumuzu ve kendisine her suretle itimadımız bulunduğunu beyan etmenizi...’benim hissiyatıma gelince ona pek vakıf olduğunuz kanaatindeyim. Keyfiyeti arzederim.”* Bundan sonra Tevfik Rüştü Bey'den çekilen bir telgrafla yeni büyükelçi Tahran'a ulaşınca kadar Türkiye'ye dönüşünü ertelemesini istemiştir. Hüsrev Bey'in 17 Ağustos 1930 tarihli yeni görevine atama kararnamesi ise şu şekildedir: *“Memduh Şevket Bey'in istifası üzerine inhilal eden (boşalan) Tahran Büyükelçiliğine vuku bulan istimzaca (agreman isteğine) İran Hükümetince muvafakat alınan Sofya Birinci Sınıf Elçisi Hüsrev Bey'in tayini Hariciye*

Vekâleti'nin 13.8.1930 tarih ve 92472/422 numaralı tezkeresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17.8.1930 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur." (B.C.A., 30.18.1.2 / 13.58..12)

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in, yeni Büyükelçinin Tahran'a ulaşınca kadar beklemesini tavsiye ettiği Memduh Şevket Bey, Hüsrev Bey'i beklemeden Tahran'dan ayrılmış fakat yolda Hüsrev Bey ile karşılaşmıştır. Hüsrev Bey bu karşılaşmayı şu şekilde anlatmaktadır: *"Kazvin'e yaklaştığımız sırada Tahran istikametinden gelen bir otomobille karşılaştık. İçinden muhterem selefim Büyükelçi Memduh Şevket Bey'in çıktığını görünce tabii hayret ettim. Beni bekleyememesinin sebebini aramanın bir faydası kalmadığından son vaziyet hakkındaki malumatını sordum:*

"İran'lular geçit hakkına razı olmuyorlar cevabını aldım!." Bundan çıkarabildiğim mana; tedip harekâtı, kut'alarımızın İran'a girmesini zaruri kılsa buna İranlıların razı olmadıklarıydı. Zaten bu esas meseleyi bizzat Şah Pehlevi ile görüşmeye karar vermiş olduğumdan, bu âlim, fâdıl, sempatik dosta hayırlı seyahatler temenni ederek Tahran'a bir an evvel varmak için hızla yola devam ettim."(Gerede, 1952: 32)

15 Eylül 1930'da Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'nin göndermiş olduğu itimatnameyi Rıza Şah Pehlevi'ye sunan Hüsrev Bey yeni görevine resmen başlamamış bulunmaktaydı. Sunmuş olduğu itimatname şu şekilde kaleme alınmıştır:

"Aziz ve Büyük Dost,

Memleketlerimiz arasında öteden beri teyemmünen cari olan dostane ve biraderane münasebatın bila inkıta temadisi arzusundan mülhem olarak sabık Sefirimiz olup her suretle itimadımıza şayan olan Hüsrev Bey'i nezdi Hümayunlarınıza Büyükelçi sıfatıyla memur ettim. Uhdesine mevdu hizmetlerin ifasında Hüsrev Bey'in göstermiş olduğu kabiliyet ve gayret tecrübemizle malum olduğundan işbu intihabımızın Zatı Hümayunları tarafından dahi memnuniyetle karşılanacağını emin buluyorum. Müşarünileyhin kendisine tevdi edilecek vezaiî Zatı Hümayunlarının da takdir ve tasvibine mazhar olacak ve emniyetimizin bu yeni deliline layık olduğunu isbat edecek surette ifa edeceğine kaniim. Bundan dolayı Hüsrev Bey'in tarafımdan Zatı Şahanelerine arz edeceği her hususa ve bilhassa dost İran Devletiyle Türkiye arasındaki vifakın idame ve inkişafına ve Zatı Hümayunlarıyla İran Milletinin saadet,

refah ve İkbaline meteallik kâffeî hususata fevkalade alakadar olduğumuza dair beyanatına itimat buyurmalarını rica ederim.”(Gerede, 1952: 71-72)

Hüsrev Bey Şah Pehlevi’ye itimatnamesini sunduktan sonra şu nutku beyan etmiştir: *“Türkiye Reiscumhuru Hazretlerinin beni nezdi Hümayunlarına Büyükelçi tayin buyurdıklarını bildiren mektubu Zatı Şehinşahinlerine takdim ile şeref kesbeylerim. Reiscumhur Hazretleri bana bu ehemmiyetli vazifeyi tevdi buyurdıkları sırada Zatı Hümayunlarına karşı beslemekte oldukları yüksek kardeşlik ve dostluk duygularını ve İran milletinin saadet ve terakkiyatı ve iki komşu milletin rabıta ve münasebetlerinin daha ziyade takviyet bulması hususundaki temenni ve arzularını alenen izhar ve ifade buyurmuşlardı. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin ve Türk Milletinin hissiyat ve arzuları Büyük Reisin arz ettiğim beyanatomda en iyi ifade edilmiş bulunuyor.*

Siyasi ve iktisadi bir çok müşterek menfaatleri ve gayretleri beraber olan iki komşu devlet münasebatını daha ziyade inkişaf ettirmeğe ve mevcut işleri mütekabil hüsnüniyetle ve itilafperverlikle hal suretiyle aralarındaki tesaniüdü daha sıkı bir hale getirmeğe memur edilmiş olmaktan hissettiğim meserret ve mefhareti Zatı Hümayunlarına arz etmek isterim.

Zatı Hümayunlarının azimkârane idaresi altında içtimai, siyasi ve iktisadi sahalarda az zaman zarfında büyük terakkilere nail olan İran Milletinin seri adımlarla müreffeh ve mesut bir âtiye doğru ilerlemesini samimiyetle temenni ederim. Uhdeme mevdu âli vazifelerin icrasına tamamıyla hasrı nefis edeceğimden emin olmanızı rica eder ve bu hususta Zatı Hümayunlarının ve İran Hükümetinin müzaheretlerini niyaz eylerim”(Şimşir, 2001: 406-407).

4.6.6 Türkiye-İran İlişkilerinde Yumuşama ve İkili Antlaşmalar

Türkiye, İran sınırındaki isyanları bir an evvel bastırmak ve İran ile arasındaki sınır sorununu çözüme kavuşturmak için Tahran Büyükelçiliği'nde bir değişiklik yaparak yazar ve öğretmen olan Memduh Şevket Bey'in yerine asker olan Hüsrev Gerede'yi tayin etmiştir. Hüsrev Bey Şah'a itimatnamesini sunduktan sonra yapmış olduğu özel görüşmelerden birisinde Şah'a şunları aktarmıştır: *“Rusya ve İngiltere'nin kendi menfaatleri bakımından asırlık siyasetleri icabı desteklediklerine şüphe olmayan bu tecavüzlere karşı Türkiye ve İran'ın müştereken hareket etmesini anlatmıştır”* (Gerede, 1952: 69). Bu değişiklik Türkiye Cumhuriyeti'nin bölge siyasetinde değişikliğe gittiğinin bir göstergesidir. Sınır ihtilafının giderilmesinde Türkiye'nin taleplerini İran'a kabul ettirmek ve bu konuda ne kadar ciddi olduğunu göstermek için böyle bir değişikliğe gidilmiştir. Hüsrev Gerede'nin Tahran'daki yeni görevine başlamasıyla askeri harekât hız kazanmış ve 1930 yılının sonlarına doğru isyan bastırılmıştır. Hüsrev Bey, siyasi havanın oldukça gergin olduğu bu dönemde İran gazetelerine vermiş olduğu beyanlarla İran kamuoyunu rahatlatmaya çalışmıştır (Çağlar, 2000: 985). Türkiye ve İran'ın yakınlaşmaya başladığı bu dönemde iki ülke arasındaki bir başka sorun ise Türk basınında İran'ı hedef alan mizahi gazetelerde çıkan karikatürlerdir. İran'ın, Ağrı Dağında isyan eden Kürtlere yardım ettiğini karikatürlerle ve mizahi haberlerle anlatan bu gazete bir sayısında, Şahın Ağrı Dağı üzerindeki nargileli karikatürünü yayınlamış ve bu durum Şah tarafından hiç de hoş karşılanmamıştır. Hüsrev Bey, Türk mizah basınında çıkan bu tür neşriyatın uygun bulmadığını ve uluslararası nezakete aykırı bulunduğunu belirttikten sonra İran Şah'ına hitaben şunları söylemiştir: *“Kürt asilerin Beyazıt'a kadar baskın yaptıklarını, münferit kitalarımızın efradını şehit, silah ve cephanelerini iğtinam eyledikleri, devam etmekte olan harekâta da bittabi zayıat vermekte olduğumuz göz önüne alınırsa bunların Türkiye'nin dört köşesinde yaşayan ana, baba ve akrabalarının hissiyatına tercüman olan bu tür neşriyatı mazur görmek icap edeceğini, İran'ın samimi dostluk politikasının ve müteakabil askeri yardımının bu şayan-ı teessür havayı pek çabuk dağıtacağını ve şimdiden bu hususta elimden geleni yapacağıma emin olmalarını söyledim çok memnun oldu”* (Gerede, 1952: 70).

Beyazıt Vilayetinden 26 Mayıs 1931 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletine gönderilen bir rapora göre Ağrı İsyanlarından kaçan bir grup asi Akgöl civarında İran kıtası ile çatışmaya girmiş ve bu çatışmada 150 İranlı hayatını kaybetmiştir (B.C.A., 30.10/ 112.755.8)

Türkiye ile İran arasında uzun yıllar devam eden isyanların bastırılması iki ülke yetkililerinin sınır meselesi hakkında daha aktif bir şekilde hareket etmelerine sebep olmuştur. Türkiye Ağrı Dağı'nın tamamının kendi sınırlarına dâhil olmadığı müddetçe sorunun kalıcı bir şekilde halledilemeyeceğini vurgulamaktadır. İsyanının bastırılması sırasında Küçük Ağrı'yı fiilen işgal eden Türk askeri birlikleri işgal edilen bu yerlere karşı stratejik önemi olmayan tarımsal bir araziyi İran'a vermeyi teklif etmiştir. İran ise hala 1913 İstanbul protokolünde ısrar ederek bu belgede çizilen sınırların değiştirilemeyeceğini bildirmektedir (Oran, 2001: 362). Hüsrev Bey'in çabaları sonucu Türk-İran sınırının düzeltilmesi için görüşmeler 1931 yılında başladı. Bu görüşmeler devam ederken İran, Ankara'daki Büyükelçisini değiştirerek Mirza Sadık Han yeni Büyükelçi olarak atandı. 29 Mart 1931'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e sunduğu itimatname ile resmen görevine başlayan Mirza Sadık Han, Hüsrev Bey ile birlikte iki ülke için yeni bir dönemin mimarları olmuşlardır (Cin, 2007: 112). Mirza Sadık Han Cumhurbaşkanı Gazi Hazretlerine itimatnamesini sunarken şu nutku beyan etmiştir:

Reisicumhur Hazretleri,

Müfahham Hükümdarım İran Şehinşahi Hazretlerinin nezdi Devletlerine beni Büyükelçi sıfatıyla tayin buyurduklarını bildiren mektupla birlikte mümtaz ve selefimin vedanamesini takdim ile kesbi şeref eylerim. ... Zatı Devletlerinin de muhakkak olarak takdir buyurdıkları veçhile, iki memleketin yükselmesinin kendi refahlarına mtevakkıf olduğuna kani bulunan İran hükümeti ve Milleti, iki Milleti birleştiren dostluk bağlarının sıklaşmasına müessir bir suretde ayrdım için her zaman Türkiye ile kuvvetli bir tesanüt hissini asarını ibraz etmişler ve aynı zamanda iki memleketi yekdiğerine bağlayan iktisadi münasebetlerin tesis ve takviyesi suretile mütekaabil menfaatlerini temine her zaman çalışmakta bulunmuşlardır. Zatı Devletlerine arz ile şerefyab olduğum veçhile, bütün mesaimi memleketlerimiz arasındaki dostluk ve iyi anlaşma münasebetlerinin inkişafına sarfa münhasır olan ve Mufahham Hükümdarım

tarafından tenezzülen ita buyurulan talimat yüksek vazifemin ifası için bir esas teşkil edecektir...”(Şimşir, 2001: 471).

Hüsrev Bey göreve başladığı günden itibaren yapmış olduğu çalışmaların semeresini aynı yılın sonlarına doğru görmeye başlamıştır. Kısa bir süre içinde sınır tadilatı görüşmeleri başlamış ve karşılıklı fikir alışverişinden sonra karar aşamasına gelinen sınır düzeltme çalışmaları hakkında son durumu Ankara’ya haber vermek ve son bir defa daha Ankara’nın –Atatürk’ün- fikrini almayı uygun gören Hüsrev Bey Ekim 1931’de Ankara’ya gelmiştir. Sınır hakkındaki gelişmeleri Mustafa Kemal Paşa’ya anlattıktan sonra, Tahran’a Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile birlikte dönmeyi ve bu durumun sınır konusunda Türkiye’nin ne kadar ciddi olduğunu ortaya koyması açısından önem arz edeceğini Mustafa Kemal’e iletmiştir. Hüsrev Bey’in bu konudaki fikrine katılan Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Rüştü Bey’e İran’a gitmesi için hazırlanmasını söylemiştir.

4.6.7 Türk İran Sınır Güvenliği Antlaşması 23 Ocak 1932

Tahran Büyükelçisi Hüsrev (Gerede) Bey, Ankara’da görüşmelerini tamamladıktan sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile birlikte 9 Ocak’ta Tahran’a hareket etti. 17 Ocak 1932’de Tahran’a ulaşan Türk Heyeti anlaşma konusuna ne kadar önem verdiğini İran Hükümet yetkililerine göstermiş oldu. Atatürk, Tevfik Rüştü Bey ile Ankara’dan ayrılmadan önce yapmış olduğu görüşmede taraflar arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde Şah’ın hakem olarak gösterilmesini istemiştir.

Türk heyeti Tahran’a ulaşınca iki taraf arasında sınır görüşmelerine başlandı. Hüsrev Bey, Furuği Han’ın odasında beklerken Türk Askeri heyeti görüşmelere devam etmekteydi. Türkiye adına Binbaşı Neşet Bey’in temsil ettiği görüşmelerde sınırdaki teknik bir konuda anlaşmazlık yaşanmış ve Neşet Bey, Hüsrev Bey’e müracaat ederek duruma müdahale etmesini istemiştir. İran heyetini Hüsrev Bey’in de ikna edememesi üzerine durum Hariciye Vekiliz Tevfik Rüştü Bey’e intikal etmiştir. Tevfik Rüştü Bey ise Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye’den ayrılmadan önce buyurdukları gibi anlaşmazlık konusunda Şah Pehlevi’nin hakemliğini kabul ederek son kararı Şah’a bıraktıklarını ve onun vereceği kararı Türkiye Hükümeti adına kabul edeceklerini bildirmiştir. Türk heyetinin bu ani manevrası karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen İran

temsilcisi Furuğı Han “Peki efendim. Bir kere de Şah Hazretlerine arz edeyim demekten başa are bulamadı (Gerede, 1952: 207).

İran Şah’ı Rıza Pehlevi’ye sınır konusundaki durum arz edildiğinde kendisine gönderilen subaya Şunları söylemiştir. “*Beni anlamıyorsunuz. nemli olan Şu veya bu tepe değil; Türkiye ile olan sınır problemimizin bir an önce ve ilelebet çözümlenmesidir. İki lke arasında geçmiŐten gelen ve daima düŐmanlarımızın iÇine yarayan uyuŐmazlıklar son bulmalı ve Türkiye ile İnan arasında karşılıklı çıkarlarımıza dayalı samimi bir dostluk kurulmalı. Eğer biz birleŐir ve ittifak edersek kimseden korkmam*” (etinsaya, 1999: 167; Gerede, 1952: 207) diyerek Türk heyetinin teklifini kabul etmelerini emretmiştir.

Sonunda Tefvik Rüştü Bey ve Furuğı Han’ın çaba ve gayretleri sonucunda Türkiye ile İnan arasında hakiki dostluğun başlangıcı olan ortak iki antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalardan ilki “**Türkiye-İnan Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname**” diğer i se iki ülke arasındaki diğer sorunların çözümünü de kapsayacak “**Türkiye ile İnan arasında Uzlaşma, Adli Tasviye ve Hakem Muahedenamesi**”dir. Tahran’da bulunan Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey 25 Ocak 1932’de Ankara’ya Başvekâlete göndermiş olduğu telgrafnamede gece yarısından sonra saat 1.5 da Hudut İtilafnamesinin ve Hakem Muahedesinin imzalandığını haber vermiştir (B.C.A., 30.10/230.547.9)

İmzalanan bu antlaşmalarla Türkiye ve İnan, aralarındaki dostluk bağlarını teyit ederek sınırdaki belirsizlikten kaynaklanan bütün itilafları ortadan kaldırmıŐlardır. Bu antlaşma sadece sınır meselesini halletmemiŐ bunun dışında daha sonra muhtemel anlaşmazlıklar için hakem tayinini de belirtmiştir.

Anlaşmalı iki devlet arasında diplomasi yolu ile halledilemeyen, içeriği ne olursa olsun bir ihtilaf ortaya çıktığında, taraflar uzlaşma usulüne müracaat etmeyi taahhüt etmişlerdir. Uzlaşma kurulu, anlaşmalı iki devlet tarafından daimi veya hususi bir mahiyette oluŐturulacaktır. Anlaşmalı taraflardan diğerine yapılacak talep üzerine altı ay zarfında teşkil edilecek daimi uzlaşma komisyonu aŐađıda gösterilen Şekilde seçilecektir:

Her ülke kendi tebaasından bir komiser seçerek ve oluşturulan komisyona başkanlık etmesi için iki devletin ittifakla karar verdiği üçüncü bir devlet tebaasından olacaktır. Seçilen bu komisyon başkanı iki tarafın ittifakı ile yerine halef tayin edebilir (A.M.D.P, 1981: 526) oluşturulan bu komisyon, komisyon reisinin tayin edeceği yerde toplanacaktır.

Oluşturulan bu komisyona Türkiye'den Erkân-ı Harp Binbaşı Reşit ve Topoğraf Binbaşı Sait Beylerle, Topoğraf Birinci Mülazım Abdullah ve Yüzbaşı Nuri Efendiler 2 Ağustos 1932 tarihinde görevlendirildiler (B.C.A., 30.18.1.2/ 30.57.14).

Bu antlaşma ile Ağrı Dağı'nın tamamı Türkiye sınırları içerisinde kalırken İran'a Van'ın Kotur bölgesindeki tarımsal bir arazi verilmiştir. 23 Ocak 1932 tarihli sınır antlaşmasındaki sınır hattının tayini hakkındaki maddeye göre Türkiye-İran sınırı Aras ile Karasu nehirlerinin birleştiği bir numaralı sınır taşından başlayarak, Dalanpir Dağı'nın en yüksek yerinden geçtikten sonra Türk-İrak sınırındaki 99 numaralı sınır taşına bağlanmakta idi (Assadi, 1972: 142). Belirtilen sınır çizgisini arazi üzerinde işaretlemek üzere bir çizim komisyonu kurulacaktır. Toplam dört kişi olacak bu komisyon üyelerinin ikisi Türk ikisi de İranlı olacaktır. Oluşturulan bu komisyon Haziran ayı içerisinde çalışmalara başlayacak ve yapılan çalışmalarını yakından izleyecektir. Komisyonun masrafları ise iki taraf arasında eşit olarak paylaşılacaktır.(Parla, ?: 181-182).

4.6.8 Dostluk Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması 5 Kasım 1932

Türkiye-İran ilişkileri 23 Ocak 1932 Antlaşması ile yumuşamış ve iki devlet arasındaki gerginlik ortadan kalkmıştır. İran Dışişleri Bakanı Furuği Han hem imzalanacak yeni antlaşmaları görüşmek hem de Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey'in ziyaretine mukabelede bulunmak için Ekim 1932'de Ankara'ya geldi. Aslında bu ziyareti İran Saray Veziri Abdül Hüseyin Han Timurtaş ile gerçekleştirmeyi düşünen Furuği Han, Rıza Şah'ın sadece kendisine izin vermesi üzerine tek başına gerçekleştirmek mecburiyetinde kaldığı Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey tarafından 6 Haziran 1932 tarihinde Hariciye Vekâletine bildirilmiştir (B.C.A., 30.10/ 261.757.21).

23 Ocak 1932 Antlaşması Türk- İran ilişkilerindeki gergin havayı ortadan kaldırmakla kalmamış ikili ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. İran Dışişleri Bakanı Furuği Han'ın Türkiye ziyareti sırasında iyice artan dostluk ilişkisi yapılan yeni antlaşmalarla teyit edilmiştir. Türk Hükümeti, 2 Kasım 1932 tarihinde Hariciye Vekâletine vermiş olduğu yetki ile 22 Nisan 1926 tarihli Muhadenet ve Emniyet Antlaşması ve ona ek olarak imzalanan 15 Haziran 1928 tarihli protokolün sürelerinin dolması üzerine süresi dolan bu antlaşma ve protokolün esas maddeleri dikkate alınarak yenilenmesine karar vermiştir (B.C.A., 30.18.1.2/ 31.68.10). Türk Hükümetinin bu girişiminden kısa bir süre sonra taraflar arasında olumlu sonuçlanan görüşmelerden sonra Tefik Rüştü Bey ile İran Dışişleri Bakanı Furuği Han arasında 5 Kasım 1932 tarihli “Türkiye ile İran Arasında Dostluk Muahedenamesi” imzalanmıştır¹¹ (Soysal, 2000: 430). İmzalanan bu antlaşma şu maddeleri içermekteydi:

- Türkiye Cumhuriyeti ile İran Devleti ve iki taraf uyrukları arasında bozulmaz bir barış ile içtenlikle ve sürekli bir dostluk var olacaktır.
- Anlaşmalı taraflar birbirlerinin diplomatik temsilcilerine karşılıklı olma koşulu ile Devletler Hukuku kuralları çerçevesinde muamelede bulunmayı kabul eder.
- Anlaşmalı taraflar iki ülke arasında konsolosluk, ticaret, gümrük ve gemilerin geliş-gidişine ilişkin ilişkilerini ve her birinin vatandaşının diğerinin ülkesine yerleşmesine Devletler Hukuku kurallarına uygun olarak sözleşmelerin düzenlenmesini kabul eder.
- Bu antlaşma en kısa zamanda onaylanacak ve Tahran'a gönderilecektir. Her iki tarafında imzalanmasından sonra yürürlüğe girecektir (Soysal, 2000: 430-431).

İki devlet arasında aynı gün imzalanan bir başka antlaşma ise “Emniyet, bitarafılık ve İktisadi Emek Beraberliği Muahedenamesi”¹²dir. Sekiz maddeden oluşan bu antlaşmanın içeriği özetle şu şekildedir.

¹¹ 5 Kasım 1932 tarihli Dostluk Antlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 28 Aralık 1933 tarihinde 2375 sayılı yasa ile onaylanmıştır. (Soysal, 2000: 428)

¹² 5 Kasım 1932 tarihli Güvenlik Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması 10 Haziran 1935 günü 2776 sayılı yasa ile onaylanmıştır.(Soysal, 2000: 428)

- İki ülke üçüncü bir devletin saldırısına uğradığı takdirde diğer devlet tarafsızlığını ilan edecektir.
- Anlaşmalı devletler üçüncü bir devlet ile anlaşarak gerek askeri gerekse ekonomik açıdan diğer devlete karşı ittifak oluşturmayacaklar.
- Anlaşma dışındaki herhangi bir üçüncü devlet, anlaşmalı taraflardan birine düşmanca işlere ve askeri eylemlere giriştiğinde anlaşmalı devletler kendi ülke topraklarını bu işgalci güce hiçbir şekilde (asker, silah, yiyecek, hayvan yada savaşa yararlı eşya geçirme) kullandırtmayacak.
- Anlaşmalı devletlerden birisi üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa diğer devlet tarafsız kalacak ve savaşı önlemeye gayret gösterecektir. Bundan başka anlaşmalı iki devlet durumu düzeltmek için aralarında müzakerelerde bulunacaktır.
- Anlaşmalı iki devlet en kısa zamanda ekonomik işbirliğine ilişkin konuları düzenleyeceklerdir. Bu madde ile ayrıca iki ülke arasındaki transit geçiş ve her türlü ulaşım ve iletişim araçlarının kurulması kararlaştırılmış ve ayrıca bu durumun her iki devletin göstereceği temsilciler tarafından kontrol edileceğine karar vermişlerdir.
- Anlaşmalı devletlerden her biri diğer devletin huzurunu bozma ve hükümetini değiştirme amacı güden örgüt ya da toplulukların oluşmasına müsaade etmeyecektir
- Anlaşmalı devletler yukarıdaki maddelere riayet etmek koşuluyla diğer devletlerle serbestçe ilişki kurabilirler.
- İki devlet arasında kabul edilen bu antlaşma beş yıl için geçerlidir. Anlaşma süresi dolmadan altı ay önce anlaşmalı devletlerden birisi tarafından ortadan kaldırılmazsa otomatik olarak bir yıl daha geçerli sayılacaktır.

Türkiye ile İran arasında imzalanan bu antlaşmaların 14 Temmuz 1935'te İran Hükümetince onaylanmasından sonra Nisan 1926'da imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması ile buna ek olarak imzalanan 1928 Protokolü geçerliliğini yitirerek ortadan kalkmıştır (Soysal, 2000: 429). Ayrıca, karşılıklı nota teatisi ile suçluların iadesine ilişkin bir antlaşma da aynı tarihte imzalanmıştır (Özgiray, 1995: 694)

Tahran Büyükelçimiz Hüsrev Bey antlaşma sonrası yaşanan gelişmeleri rapor ettiği bir telgrafında Türkiye Hükümetinin temsilcisi olması dolayısıyla büyük bir saygı ve hürmet gördüğünü Şah'ın özel toplantılarına gerek kendisi gerekse Ateşemilitere göstermiş olduğu ilgi ve alakadan bahsetmektedir.(B.C.A., 30.10/ 261.758.5) Hüsrev Bey Hariciye Vekâletine göndermiş olduğu bir başka telgrafında da İran Şah'ının kendisine diğer sefirlerin malik olmadıkları ilgi ve alakayı gösterdiğini ve kendi resmini hediye ettiğini bildirmiştir.(B.C.A., 30.10/ 261.758.8)

4.6.9 İki Devlet Arasındaki Diğer Anlaşmazlıkların Çözümü

Türkiye ile İran arasında imzalanan bu antlaşmalar sınır konusunda kesin çözüm getirmiş olmasına rağmen bazı sosyal konularda eksikliği giderebilmiş değildir. İki ülke arasında suçluların iadesi hakkında herhangi bir antlaşmanın olmaması iki taraf yetkililerini sıkıntıya sokmuştur.

Yapılan antlaşmalardaki eksikliğin giderilmesi için Hariciye Vekâleti yeni bir çalışma başlatmıştır. Hariciye Vekâletinin hazırlamış olduğu projenin asıl antlaşma yapılarına kadar geçerli olması İcra Vekilleri heyetince 2 Kasım 1932 tarihinde kabul edilmiştir. Hazırlanan bu projeye göre iki taraftan suç işleyip de diğer devlete kaçan suçlular yakalanacak ve karşı tarafa iade edilecekti (B.C.A., 30.18.1.2/ 31.68.12). Türk Hükümeti, İran ile ilişkilerini keserek Türkiye'ye gelmiş ve Türk vatandaşı olmayı talep eden Halikanlı aşiretine mensup 150 kişinin 17 Mayıs 1932 tarihinde Türk vatandaşlığına kabulüne karar vermiştir (30.18.1.2/ 28.37.8). İki Devlet arasında oluşturulan bu barış ortamı iki ülke vatandaşlarının özgür bir şekilde hareket etmesine de neden olmuştur. İstanbul nüfusuna kayıtlı İsa Efendi Oğlu Nail Efendi kendi rızası ile İran vatandaşlığını tercih etmiş ve İcra Vekilleri Heyeti 13 Temmuz 1932 tarihinde almış olduğu kararla bu şahsı Türk vatandaşlığından çıkarmıştır (30.18.1.2/ 30.53.3).

Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulduğu günden itibaren bölge ülkeleri ile dostça geçinmeyi ve onlarla işbirliği içerisinde olmayı kendisine düstur kabul etmiştir. Türkiye, Suriye, İran ve Irak ile işbirliği içerisinde girerek sadece kendi menfaatlerini değil, bölge ülkelerinin menfaatlerini de gözetmiştir. Örneğin bölge de zuhur eden hayvan hastalıkları ve bunun toplumda meydana getireceği maddi manevi hasarı önlemek için Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin de katılımıyla bir "Sağlık Konferansı" toplanmasına karar verilmiştir (6 Eylül 1931). Bu konferans Milletler Cemiyeti'nin

Baytari Komitesince de takip edilmiştir. Bu konferansta hayvan hastalıklarının yayılmasını önlemek ve gerekli tedbirlerin alınması için adı geçen devletlerle ortak işbirliği kararı alınmıştır (B.C.A., 30.18.1.2/ 23.63.5).

İran Dışişleri bakanı Furuği Han, Türkiye Ziyareti ve bu esnada imzalanan antlaşmalar ile ilgili İran Meclisinde yapmış olduğu konuşmasında şunları söylemiştir: *“Türkiye Cumhuriyeti tarafından vaki olan davet üzerine birkaç hafta evvel Türkiye’ye seyahatim muhterem efendilerce malumdur. Bu davet ve seyahatin siyasi faydaları da olması lazım idi. Zira elbette memleketler ricalinin ziyaret ve iadei ziyaretlerinin neticeleri vardır. Bu davet, yalnız dostluk, samimiyet ve ittihat eseri olup siyasi bir maksadı mahsuse ile olmamakla beraber İran Hükümeti ile yeni Türkiye Hükümeti arasında hem itimatname mevadi ve hem de emniyet bitaraflık ve ademi tecavüzü ihtiva eden bir tek muahede mevcut idi ve müddeti inkıza (süresi dolmuştu) olmuştu.*

İki hükümet arasında tam bir samimiyet, sevgi, dostluk ve ittihat mevcut olmakla beraber, elbette bu ittihadın yazı ve vesaikle tesbit edilmesi evladır. Binaberin (bundan dolayı) iki hükümet bu tarzı harekâtı muvafık gördüler. Bu suretle iki ahitname tanzim ve imza ettik. Bunlardan biri İran Hükümeti ile diğer birçok hükümetler arasında mevcut olup müddetle mukayyet olmayan ve ancak harp ile bozulan ve hiçbir zaman bozulmaması ümit ve arzu edilen (Doğrudur sesleri) bir dostluk muahedesidir. Ahkâmı bitaraflık ve saireye ait diğer bir ahitname akt ettik. Hazurunun malumu olduğunu arzettiğim veçhile, eskiden akdettiğimiz ahitnamenin müddeti beş sene idi. Ve bu müddet sona ermiş bulunuyordu. Bunu ayrıca yeni bir ahitname tanzim ederek tecdit ve müddetini yine beş sene olarak tesbit eyledik. İşte bu iki ahitnameyi Meclisi Şurayı Milliye takdim ve sur’atli, yani bu devrenin inkizasından evvel tasdikine arz ederim. Bahususki ahitname müddeti inkıza bulmuştur. Filvaki manen aramızda tam bir dostluk mevcut olmakla beraber muahede müddeti inkıza bulmuş ve tecdidi lazım gelmiş olduğundan kabulüne ihtimam buyurulmasını rica ederim.

Bu fırsattan istifade ederek muhterem mebus beyefendilere arz etmekle kendimi memnun ve bahtiyar addediyorum ki, davetli bulunduğumuz Türkiye’de intizarımızın fevkinde ben ve arkadaşlarım kabul ve sevgi gördük. Memleketin birinci şahsiyeti Reiscumhuru başta olduğu halde, memleket ricali, Meclis Reisi, Başvekil, Vükelâ, halk, gazeteciler ve bütün milletten öyle bir dostluk ve kardeşlik hissiyatı gördük ki

hatırladıkça hepimiz kendimizi sevinç içerisinde ve mesrur hissediyoruz. İran devlet ve milleti ile Türkiye devlet ve milleti arasında bu derecede sulh ve sevgi mevcut olduğunu görmekten muhterem beyefendilerin bahtiyar olacaklarına emin olduğum için arzı keyfiyet ediyorum. Hülasa olarak şu kadar arz ederim ki benim gördüklerim: Bugün İran ile Türkiye milleti arasında mevcut olan ittifak ve kardeşlik hiçbir devlet arasında teessüs etmemiştir (B.C.A., 30.10/ 261.758.2).

4.7 Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye Ziyareti

4.7.1 Ziyaret Tarihinin Belirlenmesi ve Rıza Şah'ın Yolculuğu

1932 yılının başlarında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın Tahran'a gitmesi ile iki devlet arasında dostane bir şekilde gelişen ilişkiler imzalanan sınır antlaşması ile daha da artmıştır. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey ve İran Dışişleri Bakanı Furuği Han'ın imzalamış olduğu bu antlaşma iki ülke arasındaki sınır meselesine kesin çözümü getirmesinin yanında Kasım 1932'de imzalanacak diğer antlaşmalara da zemin hazırlamıştır. İran Dışişleri Bakanı Furuği Han hem Tefvik Rüştü Bey'in ziyaretine mukabelede bulunmak hem de yeni antlaşmalar imzalamak için Ekim ayında Ankara'ya gelmiştir. Furuği Han'ın Ankara ziyareti sırasında 5 Kasım 1932'de "Dostluk Muahedesi" ve "Emniyet, Bitaraflık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır.

İki ülke arasındaki bu yakınlaşmadan sonra Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret ederek Gazi Mustafa Kemal Paşa ile görüşeceği haberleri basında yayılmaya başlandı. 7 Kasım 1932 tarihli Evening Standard gazetesinde "*Diktatörlerin Buluşması*" başlığı altında şu haber yer almaktaydı: "*Bu sene İran Şah'ının Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapacağı, birkaç kere yayınlandı. Yalnız diktatörlerin Van şehrinde görüşeceklerine dair bu gün yayınlanan haberin doğruluk payı fazladır... ve belki de iki devlet başkanı isyancı Kürtlere karşı ortak bir siyasetin güdülmesi için karara varmışlardır.*" (Assadi, 1972: 154)

Atatürk'ün Rıza Şah Pehlevi ile görüşmesinin ilk belirtileri Tahran Büyükelçisi Hüsrev Bey'in 1932'de imzalanan antlaşmadan sonra Ankara'ya geldiği günlere rastlamaktadır. Atatürk imzalanan sınır anlaşması ile iki ülke arasındaki en önemli sorunun ortadan kalktığını belirterek Rıza Şah Pehlevi ile tanışmak istediğini Hüsrev

Bey'e söylemiştir. 18 Haziran 1932'de gerçekleşen Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ile Hüsrev Bey'in görüşmesinde Gazi, Şah ile tanışmak istediğini, ancak kendisinin seyahatine bu sıralarda imkân bulunmadığından ve Şah'ın da İran'dan fazla uzaklaşamayacağını düşündüğünden uygun bir zamanda hudut civarında görüşebileceğini uygun bir şekilde Şah'a iletmesini istemiştir (Gerede, 1952: 263). Hüsrev Bey Atatürk ile görüştüktan sonra ilk vapurla Tahran'a hareket etmiştir. Hüsrev Bey 19 Temmuz'da Tahran'a ulaşmış ancak Şah Pehlevi teftiş seyahatine çıktığı için görüşme ancak Ağustos ayı sonunda gerçekleşmiştir. Hüsrev Bey Şah ile görüşmesini gerçekleştirdikten sonra (Siyasi Hatıralarını yazdığı kitabına göre 8 Eylül 1932'de, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kayıtlarında ise 15 Eylül 1932'de) Hariciye Vekâletine şu raporu göndermiştir:

“Reisicumhur Hazretleri ile buluşmak ve görüşmek hususunda Şah Hazretleri şu sözleri söyledi:“Sabırlı bir adam olduğum malumdur. Fakat iki şeyde sabrım kalmamıştır. Biri Avrupa'daki oğlumu görmek, diğeri dostum sevgili Gazi Hazretleri ile buluşmak ve tanışmak. Bunun için kararım on sekiz ay kadar sonra yani gelecek yaz doğrudan Ankara'ya giderek evvela Türkiye Reisicumhuru Gazi Hazretlerine resmi ziyaret yapmak, ondan sonra hususi bir şekilde “incognito” İsviçre'deki oğlumu görmektir. Başka hiçbir ecnebi devlete resmi ziyaret yapacak değilim”

Kendilerine, evvelce görüşüldüğü veçhile bu yaz hudut civarında bir buluşma hakkındaki arzularını münasip surette hatırlattım. Eğer siyasi vaziyet bu yaz görüşmeyi icap ederse böyle bir seyahati sevinçle yapacağını ve fakat arzusu gelecek yaz Ankara'ya giderek Reisicumhur Gazi Hazretlerini makamında ziyaret etmek olduğunu tekrarladı.

Şah Hazretleri İran heyetine başta Mübeccel Gazi Hazretleri olduğu halde bütün Türk büyüklere ve halkının gösterdiği candan kabul ve misafirperverliğe ayrıca teşekkür etti. ve bunun Gazi Hazretlerine arzını istedi.

Bu sıfatla Şah Hazretlerine, Mümtaz Hariciye Veziri Forougi Han ve heyetine Türkiye'de gösterilen kabul ve misafirperverliğin kendi yüksek şahsiyetlerine ve kardeş İran milletine karşı kalpten gelme bir tezahür olduğunu söyleyerek gelecek yaz özledikleri Ankara seyahatlerine Türk Milletinin ve Ulu Reisinin ve büyüklere

duyacakları şeref ve sevincin derecesini ölçmekten aciz olduğumu arz ettim. Bu sözlerimden pek mütehassıs oldu....” (Atatürk’ün Milli Dış Politikası, 1981: 219–220)

Büyükelçi Hüsrev Bey, Şah Pehlevi ile yapmış olduğu görüşmenin bir bölümünde iki ülke arasındaki ticari ilişki ve transit taşımacılığın geliştirilmesi için yapılan çalışmalar hakkında Şah’a şu bilgileri aktarmıştır: *“Türkiye Cumhuriyetinin, Türkiye ile İran arasındaki transit yoluna büyük ehemmiyet verdiğini ve aylardan beri yolun önemli kısmının tamir ve inşasına başlandığını ve tarihi transit yolunun en kısa zamanda bitirilerek hizmete açılacağını bildirmiştir. Buna paralel olarak da Trabzon ve hudut üzerinde ticari eşyaların muhafazası için depolar inşa edileceğini transit taşımacılığın en iyi şekilde işlemesi için gerekli tedbirlerin alınacağını bildirmiştir. Trabzon limanının inşasının tamamlandıktan sonra oluşturulacak Türk-İran transit şirketinin dahi düşünüldüğünü bildirmiştir.”* (B.C.A., 30.10/ 261.757.26).

Türkiye Hükümeti Tahran’dan gelen bu raporu memnuniyetle karşıladı ve Rıza Şah Pehlevi’yi resmen Türkiye’ye davet eden telgrafı Tahran Büyükelçisi’ne gönderdi. Hariciye Vekâletinden Tahran Büyükelçiliğine gönderilen 24 Ekim 1934 tarihli telgraf şu şekilde idi: *“Reisicumhur Hazretlerinin Şah Hazretlerini Ankara’ya davetleri, burayı ziyaretleri esnasında Furuği Han’a söylendiği gibi Büyükelçi Hazretleri vasıtası ile de Şah Hazretlerine iblağ edilmiştir.*

Bu defa tarafı âlilerinden icap eden şekilde müracaat olunarak Reisicumhur Hazretlerinin Şah Hazretlerini İlbaharda Ankara’da bulunmak üzere davet ettiklerini söylemenizi rica ederim.

İlbaharda kara tariki müşkül olacağından Şah Hazretlerinin, Bağdat veya Rusya yolunu tercih edeceklerini tahmin ediyorum. Mamefih hangi yol tercih buyurulursa bundan rahatlık, vesayitinin istikmali için, vaktinde haberdar edilmemizi rica ederim” (Şimşir, 2001: 477).

Hüsrev Bey Ankara’dan gelen bu davet telgrafını ilettikten sonra Ankara’ya cevabi bir telgraf göndererek şunları yazmıştır: *“Reisicumhur Hazretlerinin, Şah Hazretlerini ilbaharda Ankara’ya davet buyurdıklarını bizzat Şah Hazretlerine arzettim. Pek mütehassıs ve müteşekkir oldular. Çok özledikleri Gazi Hazretlerini görmek emelinin bu suretle tahakkukunun yaklaşmasıyla çok sevinç duyduklarını ve gelecek Mayıs*

başında hareketle Bağdat'a uğrayarak Nusaybin üzerinden Türkiye'ye seyahat edeceklerini söylediler” (Gerede, 1952: 267).

Bundan sonra Hüsrev Bey, İran Hariciye Vekili ile görüşmüş ve bu görüşme sırasında kendisine Şah'ın Türkiye seyahati için hangi yolun daha müsait olduğu sorulduğunu ve bu konuda ayrıntılı bilgi istediğini bildirerek Ankara'ya göndermiş olduğu telgrafta kendisinin bu konuda ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmesini rica etmiştir (Şimşir, 2001: 477).

Rıza Şah Pehlevi Türkiye seyahati sırasında ilk başlarda güzergâh olarak Bağdat yolunu tercih etmişti ve bunun sebebini de Büyük elçimiz Hüsrev Bey'e şu şekilde izah etmiştir: *“Gazi Hazretlerinin takip buyurdıkları siyasette olduğu gibi ufak büyük komşu devletlerle iyi geçinmek usulünü tercih ettiklerinden yol üzerinde olan Bağdat'a uğrayarak genç kralı göreceklerini ve oradan doğruca Türkiye'ye geçeceklerini, Irak ve Türkiye'den başka hiçbir memlekete resmi ziyaret yapmayacaklarını ve bu seyahatlerinde Hariciye Nazırlarını beraber alacaklarını ve benim de beraber bulunacağımı ifade ettiler¹³ (Gerede, 1952:267).*

Hüsrev Bey Hariciye Vekâletine gönderdiği telgrafta İran Şah'ının Türkiye ziyareti esnasında dikkat edilmesi gereken bazı hususları şu şekilde belirtmiştir: *Şah Hazretlerinin her şeyden önce bir asker olduğunu arz ederek, Türkiye ziyareti sırasında kendilerine deniz, kara ve hava kuvvetlerimizin en güzel gösterilerinin, askeri müessesatımızın, mekteplerimizin, silah ve cephane fabrikalarımızın ve kendilerinin İran'da bir çiftliklerinin olması sebebiyle ziraate de çok ehemmiyet verdiğiinden model çiftliklerimizin, fenni ziraat müessesatımızın gösterilmesini velhasıl kendilerinin fikir ve ilim adamı olmasından ziyade bilhassa görgüye ehemmiyet veren hayat sahasında*

¹³ Rıza Şah'ın Türkiye ziyareti sırasından beraberinde gelen İran heyetinde şunlar vardı: Mirza Seyid, Bagir Han Kazimi, Mirza Sadık Han Sadık, Mirza Hüseyin Han, Sami, Mirza Hüseyin Han Sukak, Hüseyin Kuli Han Nizam Karagözlü, Ferik Amanullah Mirza Cihanbani, Mirliya Abdürıza, Han Afhami., Mirliya Sadık Han Kupal, Mirliya Hasan Akfa, Mirza Abbas Han Feruher, Yüzbaşı Mahmut Mirza Hüsrevani, Mirza Hüseyin Han, Kuds, Yüzbaşı agyar Han Müzeyyeni, Yüzbaşı Abdullah Mirza Zilli, Mirza Yusuf Han Şakrai, Yüzbaşı Doktor Hüseyin Ali Han Esfendiyari, Esedullah Han Affa, Mülazım-ı evvel Mohsen Han Gademi, (Ayın Tarihi, sayı:7, Haziran 1934, s:12-13)

yetişmiş zeki ve amelî bir şahsiyet olduklarının, yapılacak programda dikkat nazarında bulunmasını hasseten tavsiye ederim efendim”¹⁴(B.C.A., 30.10/ 261.758.17)

Rıza şah Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinde önemli bir yere sahip olan Furuğı Han, ziyaretin gerçekleşmesini sağlamak için İran Meclisinde bir konuşma yapmış ve şöyle demişti: “*Değerli beyler çok iyi hatırlayacaklardır ki geçmiş dönemlerde İran devleti ve milleti ile Türkiye devleti ve milleti arasında yüzyıllarca devam eden ve elbette bu yolla her iki memlekete ve millete zararlar ve yıkımlar getiren kötü düşünceler veya yanlış düşünceler, ihtilaf ve çekişmeler vardı. Sonunda şans yardım etti ve Tanrı bağışta bulundu. Yeni İran ve yeni Türkiye, her biri maslahat düşüncesi içine girmiş olup bunların öncülüğünde İran ve Türkiye milletlerini görmekte olduğunuz yükseliş ve yüceliş noktasına doğru sevketmiş ve şu anda aralarında oluşmuş olan görüş, dostluk ve samimiyet olup, birbirleriyle görüşmeye büyük arzu duymaktadırlar. Sonuç olarak bir süre önce Türkiye Devleti Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Hazretleri resmi olarak majeste şehinşah-i Pehlevi'yi davet ettiler. Majeste de büyük bir onurla bu daveti kabul ettiler. Buna göre, önümüzdeki ayda yani Hordad'ın 20'sinde (10 Haziran) Azerbaycan yoluyla Türkiye topraklarına girecekler ve yaklaşık iki hafta orada kalacaklar. Bu görüşmelerin, bu konuşma ve görüş alış-verişlerin iyi ilişkilerin sağlamlaşması ve pekişmesine sebep olacağı ve istenen sonuçları doğuracağı kesindir” (Vekili, 2003: 95).*

Rıza şah Pehlevi'nin Türkiye ziyareti kesinleştikten sonra Türk Hükümeti, Rıza şah'ın seyahat esnasında geçeceği güzergâhlarda cadde ve sokakları yeniledi, her taraf Türk ve İran bayrakları ile süslendi. Ayrıca Dahiliye Vekâletinin 17 Nisan 1934 tarihinde Başvekâlete göndermiş olduğu raporda mevsim dolayısıyla tekerrürü tabi görülen şekavet hadiselerine mani olmak veyahut süratle tenkilini sağlamak için gerekli tedbirleri almaları için mahalli amirler ve askeri kumandanlarla müzakere ettiğini bildirdikten sonra ayrıca şah'ın Türkiye'ye girdiği andan itibaren geçeceği yolların otomobilin geçmesine uygun olması ve şah'ın kalacağı konağın çevresinde istirahatlarının temini için Birinci Umum Müfettiş Hilmi Bey'in teftişe çıktığını ve bugün Bitlis'te bulunduğunu bildirmiştir (B.C.A, 30.10/ 69.457.19).

¹⁴ Bu telgrafın Tahran'dan Hariciye Vekâletine tam olarak hangi tarihte geldiği belli değildir. Ancak Hariciye Vekâleti bu telgrafi 25 Kasım 1933 tarihinde Başvekâlete aynen iletmiştir.

İran Şah'ının Türkiye ziyareti kararlaştırıldıktan sonra bu ziyarete çok önem veren Hariciye Vekâleti, 2 Ağustos 1933'te Başvekâlet'e göndermiş olduğu raporda; Çankaya'daki İran sefaret evinin caddeye bağlanan yolunun kaldırılmalarının Şah Hazretlerinin ziyaretlerinden evvel tamamlanması için gerekli çalışmalara bir an evvel başlanması gerektiğini bildirmiştir (B.C.A., 30.10/ 122.868.7).

Hüsrev Bey Hariciye Vekâletine gönderdiği 22 Şubat 1934 tarihli telgrafında daha önce Irak üzerinden Nusaybin yolu ile Türkiye'ye geleceğini bildiren Rıza Şah fikrini değiştirerek Azerbaycan yolu ile gelmeye karar vermiştir. Rıza Şah Pehlevi'nin bu kararı vermesinde Irak ile aralarındaki sorunun henüz çözülmemiş olmasından ve Irak'ın İngiltere'nin nüfuzundan kurtulamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Şah yabancı bir devletin işgalinde olan bir ülkenin topraklarından geçmeyi uygun görmemiş ve bu sebeple Irak'a yapacağı ziyareti de iptal etmiştir.(Gerede, 1952: 269-270).

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra İran Hükümeti, Hüsrev Bey'e, İran Şah'ının beraberindeki heyetle birlikte 10 Haziran 1934'te Türkiye Hududu üzerinde bulunacağını ve kendilerine seyahat programının bildirilmesini istemiştir. Bundan sonra Hüsrev Bey Ankara'ya telgraf çekerek durumu Hariciye Vekâletine iletti (Çağlar, 2000: 988). Hüsrev Bey'in bu telgrafına 12 Mayıs'ta cevap geldi. Ankara'dan gelen telgrafta Hüsrev Bey'in telgrafında bahsettiği hususlar dikkate alınmış ve Hüsrev Bey bundan çok memnun olmuştur. Ancak gelen telgrafta Hüsrev Bey adına herhangi bir vazifelendirme bulunmadığından ayrıca üzüntü duyduğunu da hatırasında ifade etmiştir (Gerede, 1952: 281). Hüsrev Bey seyahat programını İran Başbakanına sunmuş ve Başbakan da bu programı 14 Mayıs'ta mecliste okuyarak Şah'ın 10 Haziran'da Ankara'ya gideceğini ve bu seyahatin 12 gün süreceği açıklanmıştır (Cin, 2007: 120). Şah Pehlevi'nin seyahat esnasında izleyeceği yol; İran'da Tebriz-Hoy-Maku, Türkiye'de ise Beyazıt-Trabzon, Trabzon-Samsun ve Samsun-Ankara şeklinde belirlenmişti (Assadi, 1972: 160).

Sonunda gerekli hazırlıklar yapıldı ve Rıza Şah Pehlevi içlerinde Büyükelçimiz Hüsrev Bey'in de bulunduğu heyet ile birlikte 10 Haziran 1934'te Gürbulak sınır kapısından Türkiye'ye girdi. Burada kendisine refakat etmekte görevlendirilmiş Birinci Ferik Ali Sait Paşa ve Kolordu Kumandanı Kemal (Doğan) Paşa, Dışişleri Bakanlığı daire

şeflerinden Kemal (Köprülü) ve Cumhurbaşkanlığı yaveri Cevdet Beyler tarafından karşılandı (Gerede, 1952: 283). Karşılama esnasında yirmi bir pare top atışı yapılmış ve bandonun her iki ülkenin milli marşını çalması ile devam etmiştir. Şah ve mahiyetindeki misafirler kurulmuş olan büyük çadırdaki bir müddet dinlendikten ve kendilerine yapılan ikramı kabul ettikten sonra Beyazıt'a hareket ettiler. Aynı günün gecesi Iğdır'a ulaşan heyet geceyi Iğdır'da geçirdiler. 11 Haziran sabahı ise Kağızman yolu ile Kars'a ve oradan da Erzurum'a doğru hareket ettiler. 12 Haziran'da Erzuruma vasıl olan heyet burada bir gün istirahat ederek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Hoş Geldiniz telgrafını alarak buna mukabelede bulundular (Cumhuriyet, 14 Haziran 1934). Rıza Şah Pehlevi ve beraberindeki heyet 13 Haziran'da Trabzon'a ulaştılar. Burada gerçekleştirilen resmi merasimden sonra Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Türkiye Denizcilik Komutanı, Rıza Şah Pehlevi tarafından kabul edildiler. Heyet Öğle yemeğinden sonra Yavuz Kruvazör'ü ile Samsun'a hareket etti. Samsun'a 15 Haziran'da ulaşan heyet kendileri için özel olarak tahsis edilen trenle Ankara'ya hareket ettiler.

4.7.2 Atatürk ve Rıza Şah görüşmesi

16 Haziran 1934'te saat 13:05'te Ankara'ya ulaşan heyet, Ankara Garında Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal, T.B.M.M Başkanı, Başbakan İsmet Paşa ve Bakanlar tarafından resmi bir törenle karşılandılar. Atatürk bu sırada şu konuşmayı yaptı: *“Geçmişteki ilişkilerimize yakından bakılınca görülür ki, ülkelerimiz kardeşlik ve dostluk yollarından saptıkları zaman en sıkıntılı yılları yaşamışlar, fakat normal ve tabii ilişkilerine dönünce, ki gerçek çıkarları bunu gerektirir, refah kuvvet ve mutluluk yolunda başarı ile ilerlemeye başlamışlardır. Türkiye bu tarihi gerçeği çok iyi bilmektedir. Ve bundan dolayıdır ki bu günden itibaren dış politikamızın en temel ilkelerinden birini İran'la dostluk teşkil edecektir. Majestelerinin ve İran halkının aynı hisler ve inanç içinde olduğuna ve İran ile Türkiye arasındaki dostluğun sağlam ve devamlı olacağına ve anılaşacağına eminim”*(Cumhuriyet, 16 Haziran 1934) bu karşılama merasiminden sonra Rıza Şah Pehlevi beraberindeki heyeti teker teker Mustafa Kemal Atatürk'e takdim ettiler. Atatürk de T.B.M.M. Başkanı Kazım Paşa'yı, Başbakan İsmet Paşa'yı, ve tüm bakanları tek tek Şah'a takdim etti. İstasyondaki bu

törenin sonunda Atatürk ve Rıza Şah aynı otomobille Şah'ın kalacağı Ankara Halkevine gittiler (Şimşir, 2001: 501).

Rıza Şah Pehlevi ve beraberindeki heyet aynı gün Çankaya Köşkünde Atatürk'ün Şah'ın şerefine tertiplediği akşam yemeğine katıldılar. İki devlet reisinin iştirak ettiği bu yemekte Gazi Mustafa Kemal şöyle bir konuşma yaptı:

“Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri, kardeş İran milleti ulu reisini Türkiye’de selamlamakla duyduğum sevinç büyüktür. Ziyareti şahaneniz büyük Türk Milletini bahtiyar etti.

Türkiye-İran münasebetlerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki milletin dostluktan ayrıldıkları en müşkül devreleri yaşamış oldukları görülür. Hâlbuki milletlerimizin tabii temayülleri ve yüksek menfaatleri icabı olan dostluk bağları kuvvetlendikçe, her iki millet kuvvetli hale geldi ve refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu hakikati tamamen idrak ederek İran’ın dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir. Nasıl ki, zâtı şahanelerinin kudretli iradesi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygularla aynı görüşlere kıymet ve ehemmiyet verilmiş böylece sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye-İran dostluğu kurulmuştur. Şehinşah Hazretleri, memleketimizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yaratıcı eserlerini en derin hürmetle karşılıyoruz. Türkiye ve İran binlerce seneden beri deruhte etmiş oldukları yükselme ve yükseltme rolünde bugün de kuvvetli ve kudretli adımlarla ilerliyorlar. Bu iki kardeş milletin bu defa ziyareti şahanenizle, bir kat daha yakınlaşan dostlukları, medeniyet için, insaniyet için, şüphesiz en sevinilecek neticelerden biridir. Sulh ve müsalemet içinde inkişaf etmekten başka gayeleri olmayan milletlerimizin aynı zamanda, umumi sulha hadim olmayı en şerefli vazife saydıklarına şüphe yoktur.

Türk milleti için unutulmaz bir hatıra bırakacak olan bugünü, tarih yalnız Türkiye-İran münasebetinde değil, fakat cihan sulhunda da sayılı günlerden olarak kaydedecektir.

Dost ve kardeş milletin büyük hükümdarı, Türkiye'nin ulu dostu olan zâtı şahanelerinin daima refah ve saadetini temenni ederek sıhhati şahanelerine, kardeş milletin ikbaline ve Türkiye İran dostluğunun feyizli inkişafına içiyorum” (A.S.D., c:II, 1997: 319-320).

Atatürk'ün bu konuşmasına mukabelede bulunmak için Rıza Şah Pehlevi de Şu konuşmayı yapmıştır:

Büyük dostum ve aziz kardeşim Türkiye'nin azametli Reisicumhuru Hazretleri;

“Memleketinize vürudumdan beri Türk devleti ve milleti tarafından gösterilen hararetli kabul ve samimi hissiyat ile aziz kardeşimizin meveddetle nâli beyanatı bende büyük bir tesir hâsıl etmiştir.

Dost ve komşu milletin, büyük rehberi olan zatı devletlerinizin vatanperverane rehberliği altında, fevkalade süratle inkişaf ve saadet yolunda ilerlemekte ve azim terakkiyata mazhar olmakta bulunduğunu birçok zamandan beri memnuniyetle görüyordum.

Reisicumhur hazretleri, zimamı devleti elime aldığım elli günden beri, Türkiye ile dostluk durumunu hissettim ve bugünkü mes'ut vesile ile görüyorum ki Türkiye ile İran arasında çok samimi rabitalar mevcuttu. – ve işin esası o derece sağlamdır ki bu dostluk istikbalde her türlü tezelzülde masun bulunacaktır. Komşu ve kardeş iki millet kemali itimat ve itminat- ile yekdiğerine dayanarak terakkiyatı idame etmek, medeniyetin tevsiine çalışmak ve dünyanın umumi sulhuna hizmet eylemek mukaddes vazifesini ifa edeceklerdir.

Aziz kardeşimi tekrar görmeyi çok arzu eder ve imkân husulünde İran'ı teşrif buyurmak suretiyle beni mesrun edeceklerini ümit eylerim.

Samimi kalpten aziz kardeşimin saadet ve selametini ve İran'ın dost ve komşu milletinin terakki ve azameti dilerim ve selametli olan dostu muazzam cami hod ra bulend mikürem.”

Rıza Şah Pehlevi Türkiye ziyaretlerinin ikinci gününde Başvekil İsmet Paşa'nın davetlisi olarak Başbakanlıkta tertiplenen öğle yemeğine katıldılar ve aynı gün akşam yemeğinde ise Dış İşleri Bakanı Tefvik Bey tarafından Ankara Palas'ta tertiplenen ziyafete eşlik iştirak etmiştir (Assadi, 1972: 164).

Şah Pehlevi Ziyaretinin üçüncü gününde Türkiye Büyük Millet Meclisinde hazır bulundu ve bu sırada Başvekil İsmet Paşa iki ülke ilişkilerinin tarihi seyri hakkında şu konuşmayı yapmıştır:

“Dost ve asil İran milletinin büyük hükümdarı Şahinşah Hazretleri birkaç günden beri memleketimizi misafirlikleriyle şereflendirmişlerdir. Büyük Millet Meclisine bu vesile ile memnuniyetle ve sevinçle haber veririm ki halkımız her tarafta kendiliğinden hissiyatımızı ve iki millet arasındaki kardeşliğin yüksek menfaatlerine vukuf ve kanaatle muhabbet ve alakasını göstermektedir. Gazi Mustafa Kemal Hazretleri Yeni Türkiye Devleti için olduğu gibi Şehinşah Hazretleri de yeni İran Devleti’nin istiklal aşkını, asıl hislerini, çalışkanlığını temsil eden yüksek bir şahsiyettir. Halkımız her tarafta Şehinşah Hazretlerine taşkın muhabbetlerini gösterirken, İran milletine karşı muhabbetlerini ve ona olan itimadını göstermiş olduğu kanaatindedir.

Arkadaşlar, komşu ve kardeş iki milletin kudretli ve büyük reisleri zamanında İran-Türk münasebeti yerleşmiş buhranları izale ederek yeni bir devreye girmiştir., menfaatleri ve hisleri yek diğerine bu kadar yakın olan iki millet asırlardan beri türlü türlü anlaşmazlıktan ve türlü nifak ve fesattan yekdiğerinden uzak kalmıştır.

İran’la bir hudut meselesi vardır ki kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamla söylemek müşküldür. Fakat mübalağasız söyleyebilirim ki yüz seneden beri süren bu hudut ihtilaflı iki devlet arasında her türlü emniyet hislerini zehirlemiş bulunuyordu. Bu müşkül nisbetle az bir zamanda ve daha ihtilaflı birçok müşkülât zuhur etmişken iki milletin tabii menfaat ve hislerini idrakteki isabetlerinden ve asıl müessir olarak iki milletin başında bulunan büyük reislerin istikbali gören büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayet ile halledilmiş bulunuyor. Ondan sonra arkadaşlar, iki milletin, iki devletin hem hudut olan mıntıkları ve arazilerinde emniyet ve asayiş müşkülâtı yekdiğerine karşı daima bir düşünce tevlit ediyordu. Birkaç seneden beri hudutlar civarındaki mıntıklarda asayiş bozma isteyen bütün unsurlar her iki tarafta gördükleri ciddi bir siyasetin kudreti karşısında nevmit olmuşlardır. İki memleketin hemhudut arazisi asayiş itibariyle ve yekdiğerinin saadetini isteyen hissiyatla gittikçe diğer memleketlere numune olacak bir sükûnet ve bir çalışma havası vücuda getirmektedir. Arkadaşlar, şahıslar gibi milletler arasında da her türlü siyasetin kuvvetli müessiri, samimi emniyet hissi ve yekdiğerine karşı saygı, takdir hissidir. İnsanlar birbirlerini sevip saydıkları vakit, bütün muamelelerinde bu duygu nasıl müessir olursa milletler de münasebetlerinde birbirini sevmek ve birbirinin saadetini istemek duygusuna siyasetlerini ararlar. Bu sebeple kuracağımız ve

kökleştireceğimiz an'ane bütün nesillerde kuvvetli bir itikat halini almaktadır. Bizim kanaat inancımız odur ki, İran ve Türk milletlerinin yekdiğerlerinin menfaatlerini birbirlerinin saadet ve kudretinde aramak kanaatini bugünkü nesil ile gelecek nesilere itikat halinde telkin etmeğe muvaffak olursak memleketimiz için saadet devri başlayacak demektir.

İran ve Türkiye'nin iktisadi münasebetleri dahi her iki memleket için çok menfaat getirecek bir faaliyet sahasıdır. İktisadi noktai nazardan yekdiğerimize yakın ve birçok coğrafi ve tabii sebeplerle bağlı bulunuyoruz...

Bundan sonra her iki memleket için kudretli ve müstakil bir devlet halinde ilim ve medeniyetin terakkilerini ve inkişaflarını tahakkuk ettirmek aziz emeldir. Bundan başka görüyoruz ki fikir sahasında ve ülkü yolunda da memleketlerimizin hayat ve temayülleri arasında yakınlık ve çok benzerlik vardır.

Arkadaşlar, bütün bu münasebetlerin beynelmilel âlemde en ciddi bir takdirde mazhar olması hakkımızdır. Çünkü bütün bunlar, insanlığın asıl hislerine, asıl fikirlerine istinaf ettiği gibi yalnız sulh içinde milletlerimizin inkişafına hizmet etmek gayesini takip etmektedir. Yeni İran'la yeni Türkiye'nin münasebetleri sulh noktai nazarından bizim memleketlerimiz için olduğu kadar komşularımız ve daha uzak komşularımız için de nimet sayılmalıdır.

Bu tarihi hükümlerin tesiri İran'la Türkiye arasında şahsi kanaatlerimizce ve sizin vechele'nizle sevkettiğimiz siaysetin manası olarak sizin kanaatlerinizce İran ve Türkiye münasebetinde yeni bir bahtiyarlık devri başlangıcı telakki olunabilir. Bu yol çok feyizli bir yoldur. T.B.M.M.'nin bu kadar büyük eserleri tahakkuk ettirmesinden ve bu kadar büyük bir şahsiyeti sinesinde muhabbetle derağuş etmesi bahtiyarlığına nail olmasından dolayı, gelecek nesiller sizi tebrik edecektir”

Başvekil'in konuşmasından sonra meclisten ayrılan Şah, Orduevine giderek Genelkurmay başkanı Fevzi Paşa'nın Çay ziyafetine katılmıştır. (Cumhuriyet, 19 Haziran 1934). Rıza Şah aynı gün İran Elçiliğinde Gazi'nin şerefine bir akşam yemeği verdi. Burada Mustafa Kemal Şah'a bir sürpriz yaparak İsviçre'deki oğlu ile Şah'ın telefonda görüşmelerini sağlamıştır. Şah bu Gazi'nin bu jestinde çok duygulanmıştı (Altay, : 460). 19 Haziran'da Mili Eğitim Bakanı Hikmet (Bayur) eşliğinde İsmet Paşa

Kız Enstitüsüne giderek açılan sergiyi izledikten sonra Tahran Büyükelçisi eşliğinde Ticaret Lisesindeki resim sergisini gezmiştir. Mustafa Kemal ve Şah Pehlevi aynı gün Halkevinde, “Özsoy Operasının” temsilini izledikten sonra Dışişleri Bakanlığı binasında Gazi Mustafa Kemal, Şah Pehlevi, Başvekil İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Bey ile yaklaşık üç saat süren görüşmede iki ülke ve uluslar arası ilişkiler konusunda mülahazada bulundular. 20 Haziran’da Genelkurmay Başkanlığı ve Savunma Bakanlığını ziyaret eden Şah Pehlevi ve Gazi Mustafa Kemal İzmir’e gitmek üzere Ankara’dan ayrıldı (Cumhuriyet, 21 Haziran 1934). 21 Haziran’da Eskişehir’e ulaştıklarında büyük bir coşku ile karşılanan Gazi ve Şah, Eskişehir’de askeri havaalanına giderek avcı uçakların manevralarını izlediler ve Gazi burada Şah’a bir uçak hediye etti¹⁵. Aynı gün saat 12’de Eskişehir’den ayrılarak Afyon’a hareket ettiler ve saat 17’de Afyon’a ulaştılar. Afyonda çeşitli incelemelerde bulunan heyet Afyondan ayrılarak 22 Haziran’da Manisa’ya ulaştılar. Burada Manisa hastanesinde incelemelerde bulunan Şah ve mahiyetindeki misafirler Kız Öğretmen Okulu ve Halkevini ziyaret ettikten (Ambarcıoğlu, 1983: 29) sonra İzmir’e gitmek üzere Manisa’dan ayrıldılar. İzmir’de Gazi Konağı’nda ağırlanan Gazi ve Şah Hava Kuvvetleri Komutanlığına giderek yapılan gösteri uçuşlarını izlediler (Cumhuriyet, 24 Haziran 1934). Daha sonra İzmir’den ayrılan Gazi ve Şah 24 Haziran’da Balıkesir’e ulaştılar. Vali Konağı’nda dinlendikten sonra Necati Bey Öğretmen Okulu’nu ziyaret eden Gazi ve Şah 25 Haziran’da Çanakkale’ye gitmek üzere hareket ettiler. Çanakkale’de top atışları ile karşılandıktan sonra Çanakkale Savaşları’nın geçtiği bölgeye giderek incelemelerde bulunmuşlardır. Aynı gün akşam saat 19.15’te Çanakkale’den ayrılarak İstanbul’a hareket ettiler. Gazi ve Şah 26 Haziran günü İstanbul’a ulaştılar. İstanbul Türk ve İran bayrakları ile süslenmiş ve Boğaz yüzlerce kayığın süslenmesiyle adeta çiçek bahçesine dönmüştü. Saat 15.30’da Sarayburnu (Ambarcıoğlu, 1983: 29) rıhtımında İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Bey ve Kolordu Komutanı Halis Paşa tarafından törenlerle karşılanan Gazi ve Şah, daha sonra Dolmabahçe Sarayı’na hareket ettiler. Şah Dolmabahçe’de istirahata çekildikten sonra Gazi’de kendisinin kalacağı Beylerbeyi Sarayına hareket etti (Cumhuriyet, 27 Haziran 1934). Atatürk ve Şah Aynı gün Denizcilik Yüksek Okulu ve Harp Akademisini ziyaret ettiler. (Ambarcıoğlu, 1983: 29) Rıza Şah, 28 Haziran’da İran

¹⁵ Şah’a hediye edilen bu uçak daha sonra 26 Haziran 1934 tarihinde Yüzbaşı Enver ve Makinist Efendi tarafından Tahran’a götürülmüştür (B.C.A., 30.18.1.2/ 46.45.13)

Konsolosluğu’’nu ziyaret etti ve orada Türkiye’deki İranlılara hitaben bir konuşma yaptı Şah, bu konuşmasında şunları söyledi:

“Bu seyahatimde en ziyade beni memnun eden şey İran ve Türk Milletleri arasında birlik ve kardeşlik hissiyatının cari olduğunu müşahede etmiş olmamdır. Bundan sonra sizler Türkiye’yi kendinize vatan bilmelisiniz ve Türkleri de kardeş bilip onlarla aranızda samimi münasebetler tesis etmelisiniz. Birbiriyle hemcivar ve ahlaken benzer oldukları halde uzun senelerden beri bu iki milletin arasında devam edegelmiş ve onları birbirinden ayırmış olan ihtilafların ve mücadelenin benim devrimde ortadan kalkarak onun yerine sabit ve halelden masun bir muhabbetin ve samimiyetin kaim olmuş olmasından ve cehaletten ve evhamı mezhebiyeden mütevellit eski münakaşaların bertaraf ve zail olmuş bulunmasından dolayı pek mazhar ve mesrurum bundan böyle her iki milletin vifak elerini birbirlerine uzatarak büyük bir refah içinde ve birbirlerine kemali itimatla yaşayacaklarına ve saadet ve terakki merhalelerini birlikte katedeceklerine çok ümitvarım”(Hâkimiyet-i Milliye, 29 Haziran 1934).

29 ve 30 Haziran’da Atatürk ile birlikte İstanbul’un tarihi yerlerini gezerek geçiren Şah 1 Temmuz 1934’te İran’a dönmek için Zafer ve Tınaztepe Muhripleri refakatinde Trabzon’a hareket etti. 6 Temmuz’da Gürbulak sınır kapısına ulaşan Rıza Şah ve mahiyetindekiler burada bir süre dinlenmişlerdir. Rıza Şah Türkiye topraklarını terk ederken Yalova’da bulunan Gazi’ye şu telgrafi göndermiştir:

“Yalova’da Muazam Türkiye Cumhuriyeti Reisi muhteremi Azemetlu Gazi Mustafa Kemal Hazretleri’ne,

Bu mevkide Türkiye’ye veda ediyorum. Fırsatı ganimet bildim. O büyük biraderimin muhabbet ve samimi ihsasatı benim kalbimde unutulmayacak hatıralar icat edecektir. Bir defa daha teşekkürleri arz ile nihayetsiz hürmetlerimi takdim ediyorum. Oradaki misaferetim esnasında İran ve Türkiye milletlerinin kalp ve ruh birliğini gözümle gördüm. Zaman bu rabitaların mesut neticesini gösterecektir. Büyük Kardeşime selamet ve uzun ömürler ve Türk Milletine saadetler dilerim”(Şimşir, 2001: 524)

Gazi Mustafa Kemal bu telgrafi okuduktan sonra Rıza Şah’a şu cevabi telgrafi çekmiştir:

“Büyük İran Devletinin Muhterem ve Büyük Şehinşahı Alâ Hazreti Hümayun Rıza Şah Pehlevi Hazretlerine,

Zatı Şehşahilerile birlikte geçirdiğim günler ve kudret ve faziletinize bir kere daha şahid olduğum muhavereler hatırımda silinmez surette menkuş kalacaktır. Milletlerimizin birbirine karşı pek tabi olan kuvvetli rabitaları ziyareti şehinşahilerile tebarz etiş ve büsbütün kökleşmiştir. Bu kardeşlik hissiyatını Türk milleti namuna arzederken kardeş Milletin büyük Hükümdarı büyük Dostum ve kardeşime selametler, uzun ve mesut ömürler ve İran milletine mütemadi refah ve saadetler dilerim.” (Şimşir, 2001: 524)

Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye'ye gelmeden önce 15 ile 17 gün olarak hesapladıkları gezi, Gazi Mustafa Kemal'in isteği üzerine Eskişehir, İzmir ve Çanakkale'ye gidilmesi ve İstanbul'da da bir kaç gün fazla kalınması ile 27 gün sürmüştür (Ambarcıoğlu, 1983:30).

Gezi sırasında en ilginç olayı, 1930'da büyük güven ve itimatla Tahran büyükelçiliği'ne atanan Hüsrev Bey'in diplomatik temayüllere aykırı olarak istifa ettirilmiş olmasıdır (Şimşir, 1996: 349). Rıza Şah Pehlevi'ye Türkiye'ye seyahatinde refakat eden Hüsrev Bey alınan ani bir kararla istifa ettirilip yerine Enis (Akeygen) Bey atanmıştır. Atatürk'ün böyle bir karar almasında Rıza Şah Pehlevi ile görüşmeleri sırasında Şah'ın Hüsrev Bey'i şikâyet etmesi neden olmuştur. 1930 yılındaki gelişmeler (Ağrı Dağı İsyanları ve çözülemeyen sınır problemi) dikkate alındığında Hüsrev Bey bu iş için ideal bir Büyükelçi idi. Çünkü kendisi Memduh Şevket Bey'in nazik ve kibar kişiliğinin aksine asker olmasından kaynaklanan sert, tuttuğunu koparan ve ödün vermeyen bir mizaca sahipti. Hatta Hüsrev Bey Tahran'a yolcu edilirken arkasında başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal olmak üzere Başvekil İsmet Paşa ve seferber olmuş bir Türk ordusu vardı. Hüsrev kısa sürede sınır meselesini çözüme kavuşturan antlaşmayı imzalamış ve daha sonra vatandaş işleri ile ilgili konulara çözüm getirmeye uğraşmıştır (Şimşir, 1996: 350–351) Hüsrev Bey'in bu konulardaki ısrarcı ve sert tutumu Şah'ın dikkatinden kaçmamıştı. Ayrıca Hüsrev Bey'in Tahran'daki diğer devletlerin temsilcileri ile İran arasındaki ilişkilere müdahalede bulunması Şah'ın tepkisini çekmiştir. Türkiye ziyareti sırasında bu konudaki hoşnutsuzluğunu Atatürk'e anlatmış ve Hüsrev Bey'in duvayen olarak ecnebileri

tuttuğundan söz etmişti. Bundan dolayı Hüsrev Bey Tahran büyükelçiliğinden istifa ettirilerek yerine Enis Bey görevlendirilmiştir (Şimşir, 1996: 353-354).

Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyaretini tamamlayıp İran'a dönmesinden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. İran ile belli anlaşmaları (güvenlik, sınır, ikamet, suçluların iadesi, ticaret ve gümrük) imzalanmak için Cemal Hüsnü Taray başkanlığındaki bir heyet 1936 Ekim'inde Tahran'a ulaşmıştır. Türk heyeti ile İran heyetinin görüşmesi Ocak 1937 'ye kadar sürmüştü ancak kesin bir sonuç alınamamıştır. Anlaşmaların tamamlanmasına İran'ın dış politikada duyduğu kaygının sebep olmaktadır (Çetinsaya, 1999: 174). Sonunda 14 Mart 1937'de Tahran'da uzlaşılabilen konularda antlaşmalar imzalandı (Soysal, 2000: 431).

4.8 Sâdâbad Paktı

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden itibaren dış politikada kendisine bir yol çizerek Atatürk'ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” politikasını takip etmiştir. Bu düşüncede olan Türkiye Cumhuriyeti hiç kimsenin toprağına göz dikmediğı gibi kendisi de bir karış toprağıni dahi hiçbir şartla kimseye vermeme düşüncesinde idi (Canatan, 1996:57). Misak-ı Milli sınırları içerisindeki vatanı kurtarmak için başlatılan Milli Mücadele de bunun için başlatılmış ve bağımsızlık uğruna Türk milletinin neler yapabileceğini tüm dünyaya ilan etmiştir.

Sadabat Paktı iki Dünya Savaşı arasında, Ortadoğı'da barış ve güvenliğı sağlamaya yönelik olup savunma niteliğı taşımayan bölgesel bir ittifaktır (Soysal, 1999: 327). Üye ülkelerin kendi aralarında yapmış olduğı bu antlaşma birbirine karşı saldırı ve kışkırtmalardan kaçınmak ve bölgede barışı korumayı amaçlamaktadır (Soysal, 1999: 327).

Birinci Dünya Savaşının sonunda imzalanan antlaşmalar çok farklı bir dünya düzeni ortaya çıkarmış ve bu durum iki savaş arası dönemde revizyonist ve antirevisyonist devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (Armaoğlu, 2000: 177). Özellikle 1930'lardan sonra değışen uluslar arası şartlar Türkiye'yi gerek doğusunda gerekse batısında sınırlarını muhafaza etme adına bir takım önlemler almaya sevk etmiştir (Canatan, 1996: 56). Atatürk bu şartlar içerisinde öncelikle Balkan Antantı ile Türkiye'nin batı sınırlarını güvenceye almış ve Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile bir antlaşma imzalamıştır (9 Şubat 1934). İmzalanan bu antlaşmalarla taraflar birbirlerinin sınırlarını garanti ederek birbirine danışmadan herhangi bir Balkan Devleti ile siyasal bir harekette bulunmamayı taahhüt etmekteydi (Armaoğlu, 2000: 339). Avrupa'da savaş rüzgarlarının estiğı 1930'lu yıllarda içeride büyük ve köklü inkılap atılımlarına girişmiş olan Türkiye, bunu gerçekleştirmek için dışarıdaki bu gelişmeleri yakından izlemeyi ihmal etmemiştir. (Gönlübol, 1992: 441)

Balkan Paktı ile batı sınırlarını güvence altına alan Türkiye, doğu sınırlarının güvenliğı için de bir işbirliğı arayışı içerisine girmiştir. Bu çerçevede özellikle İran ile 1932 yılından sonra yaşanan gelişmeler iki ülkeyi birbirine yaklaştırmış ve İran Şah'ı Rıza Pehlevi'nin 1934 Haziran'ında Türkiye'yi ziyaret etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri en üst seviyeye çıkarmıştır. Rıza Şah Pehlevi gelişen bu ilişkilerde Türkiye'ye çok

güvenmekteydi ve kendi ülkesi için Türkiye'yi bir model olarak görmekteydi (Anbarcıoğlu, 1983: 12-15). Ayrıca İran ile Afganistan arasındaki sınır sorununun çözümünde Türkiye'yi hakem tayin ederek bu sorunu Türkiye'nin çözeceğine inanmaktaydı¹⁶. Türk Hükümeti İran-Afganistan arasındaki sınır meselesinin çözüme kavuşturulması için Fahrettin Paşa'yı görevlendirmiştir. Fahrettin Paşa Afgan heyeti ile yapmış olduğu ilk görüşmeden sonra Hariciye Vekâletine göndermiş olduğu telgrafta meselenin karışık olduğunu ancak yakın bir zamanda iyi bir netice alacaklarını bildirmiştir.(B.C.A., 30.10/ 258.733.12) İran-Afgan sınırını çözüme kavuşturmak için çaba gösteren Türk heyetinden şikayetlerini Tahran Büyükelçimize bildiren İran Hükümeti, hakem heyetinin sınır bölgesini tam olarak teftiş etmediğinden şikayet etmektedir.(B.C.A., 30.10/ 261.759.19) İran-Afgan sınırı yapılan teftiş çalışmalarından sonra iki tarafın istediği şekilde sonuçlanmış ve Afganistan Dışişleri Bakanı Türkiye Dışişleri Bakanlığına göndermiş olduğu telgrafla yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir.(B.C.A., 30.10/ 285.734.6) Ayrıca Afganistan basını Türkiye Cumhuriyetini ve Türk hakem heyetini yapmış olduğu başarılı işten dolayı tebrik etmiştir.(B.C.A., 30.10/ 258.733.16) Türk heyetinin hakemliği ile sonuçlanan sınır antlaşması 1935 yılında İran Meclisinde onaylanmıştır (Canatan, 1996: 59). Türkiye ile İran arasında ilişkiler bu şekilde gelişirken İtalya'nın Doğu Akdeniz'de yayılcı bir siyaset izleyerek Habeşistan'ı işgal etmesi ikili dostlukları işbirliğine dönüştürülmesinde etkili olmuştur (Turan, 1996: 189) Irak, 1930'da bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiş ve 1931 yılında Kral Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret sonrası başlayan Türkiye-Irak ilişkileri gelişerek devam etmiştir (Gönlübol, 1997: 91).

Türkiye, İran, Afganistan ve Irak 3 Temmuz 1933 tarihinde saldırıyı açıklayan belirgin şartların dünyanın her yerinde kabul edilmesi için Londra Sözleşmesini birlikte imzalamışlardır (Soysal, 2000: 435)

Irak 1933 Sonbaharında, İran ve Türkiye'ye birer saldırmazlık antlaşması önermiş ancak Türkiye bu öneriyi ikili antlaşmalar şeklinde değil de bir işbirliğine dönüştürme

¹⁶ Türkiye İran ile Afganistan arasındaki sınır sorununun çözümü için Fahrettin paşa'yı görevlendirmiş ve Askeri Müşavir Erkânıharp Miralay Ziya, Emir Zabiti Binbaşı Fahri, Mülhak Zabıt Yüzbaşı Talat, Dr. Yüzbaşı Kâmil Beyler ve iki Topoğrafya zabiti, bir küçükzabit ve beş nefer görevlendirmiştir (B.C.A., 30.18.1.2/ 48.62.11)

yani Balkan Paktı'na benzer bölgesel bir işbirliği oluşturulmasını önermiştir. Türkiye'nin bu önerisi olumlu karşılanmış ve bu konunun daha sonra Dışişleri Bakanları tarafından daha ayrıntılı bir şekilde görüşülmesine karar verilmiştir (Çetinsaya, 1999: 171)

Milletler Cemiyeti'nde İtalya'ya karşı tedbirlerin alındığı bu dönemde Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üçlü bir ittifak antlaşması parafe edilmiştir.(Soysal, 1997: 330-331). Bu grupta daha sonra Afganistan'da katılmıştır (Gönlübol, 1982: 112). Türkiye'nin istediği, Balkanlar üzerindeki Bulgaristan ve İtalya tehlikesine karşı oluşturulan savunma ve işbirliği antlaşmasının bir benzerini Ortadoğu'ya yönelen İtalya tehlikesine karşı da oluşturmak (Canatan, 1996: 58).

Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında parafe edilen antlaşma bölge ülkeleri arasındaki işbirliğin temelini oluşturmaktadır. Bunda sonra Türkiye, İran-Afganistan ve İran-Irak arasındaki sınır çözümünde etkin bir şekilde rol oynayarak üç ülke arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesinde hakem tayin edilecektir.

Irak Hükümeti antlaşmaya Suudi Arabistan'ın da katılmasını istemekteydi. Ancak Dışişleri bakanları arasında yapılan görüşmeler neticesinde Suudi Arabistan Milletler Cemiyeti üyesi olmadığı için Antlaşmaya dahil edilmemiştir (Cin, 20007: 146).Türkiye bu antlaşmayı çok desteklemesine ve çok uğraşmasına rağmen hemen bir sonuç alınamamıştır. Çünkü İran-Irak arasındaki Şattularab suyu konusundaki anlaşmazlık (Turan, 1996: 189) ve Türkiye-İran arasında giderilmesi gereken bazı meseleler vardı (Armaoğlu, 2000: 347). Türkiye ile İran arasındaki anlaşmazlıklar ise 1937 yılı içerisinde imzalanan antlaşmalarla¹⁷ çözüme kavuşturulmuştur (Gönlübol, 1982: 112). Türkiye ile Irak arasında 1926 yılında imzalanmış olan ancak süresi dolan Dostluk Antlaşması'nın tarihi 1937 yılında karşılıklı nota teatisi ile iki yıl uzatılmıştır. Paktın imzalanmasına tek engel İran-Irak arasındaki sınır sorununun halledilememiş olması idi. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşü Aras, Haziran 1937'de Irak ve İran'ı ziyaret ederek iki ülke arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinde önemli rol oynamıştır.

¹⁷7Ocak 1937 tarihli Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma, 14 Mart 1937 İkamet Antlaşması, Suçluların iadesi ve adli Müzaheret Antlaşması , Sınır Bölgesinin Güvenliği Hakkında, Gümrük Faaliyetlerinin Tanzimi Hakkında Antlaşma Antlaşma; 20 Nisan tarihli Hava Seyriseferi antlaşması, Baytari Antlaşması, Trabzon-Tebriz-Tahran Trasis Yolu Antlaşması;

Bundan sonra 4 Temmuz 1937'de iki ülke arasındaki sınır sorunu imzalanan bir antlaşma ile çözüme kavuşturulmuştur (Gönlübol, 1982: 112).

Devletlerarasındaki anlaşmazlıklar ortadan kalktığı için Türkiye, İran, Irak ve Afganistan Dışişleri Bakanları arasında 8 Temmuz 1937'de Tahran'da Sâdâbat Sarayında antlaşma imzalanmış ve onay işlemleri tamamlandıktan sonra 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir (Soysal, 1999: 332).

Atatürk, II. Dünya Savaşı'na doğru gidilen bu yıllarda, Almanya'da , İtalya'da, İngiltere'de, Fransa'da , Rusya'da ve Amerika Birleşik Devletlerinde beliren yeni emperyalist emellere Ortadoğu'da set çekmek ve yeni bir istila ve işgal dönemi yaşamamak için Ortadoğu devletleri ile böyle bir pakt imzalama gereği duymuştur.(Süslü?: 6) Türkiye,İran,Afganistan ve Irak'ı Sâdâbat Paktını imzalamaya sevk eden bir diğer etken de İtalya'nın Milletler Cemiyeti sistemini ihlal ederek Habeşistan'a lkarş fiili tecavüze girişmesidir.(G.K.B, 1976: 129-130)

İmzalanan Sâdâbat Paktı ile devletler “Birbirinin içişlerine karışmamak”, “sınırların dokunulmazlığı”, “saldırmazlık”, “iyi komşuluk ilişkileri” gibi konuları içermektedir (Soysal, 1999: 332) yani bu pakt bir askeri ittifak antlaşması değildir (Canatan, 1996: 60). Antlaşmanın içerdiği başlıca hükümler şunlardır:

- Anlaşmalı devletler birbirlerinin içişlerini karışmayacaklar
- Ortak sınırların dokunulmazlığına kesinlikle saygı gösterilecek
- Devletler ortak menfaatlerini gerektiren konularda dayanışma içerisinde olacak
- Anlaşmalı devletler birbirlerine karşı tek başlarına yada başka bir devletle ittifak kurarak saldırıya geçmeyecekler
- Saldırı durumunda saldırıya uğrayan devletin kendini savunmak için önlemler alması doğal olmakla birlikte sorunun çözümünü Milletler Cemiyetine havale edecekleridir. Böylece anlaşmaya imza atan her devlet Milletler Cemiyeti ile her durumda ilişki içerisinde bulunduğunu gösterecektir.
- Anlaşmalı devletlerden birisi başka bir devlete saldırırsa, diğer anlaşmalı devletler, saldırıya geçen devlet ile ilgili olarak pakta son verebilecekti

- Taraflar arsında çıkabilecek uyuşmazlıkları, 1928 Kellog-Briand Antlaşmasıyla savaşa başvurmadan, barışçı yolla özömlöme yükümlölüğünü kabul etmiş sayılmaktadır.
- Taraflar Milletler Cemiyeti Yasasıyla üstlendikleri yükümlölüklerin bu paktın yükümlölüklerinden üstün olduğunu kabul edecekler.
- Antlaşmanın süresi onayı, yürürlüğe girişi ve Milletler Cemiyeti sekreterliğine tescili yöntemleri ile ilgili olup, paktın süresi beş yıldır.

Sâdâbat Paktı, Balkan Antantı gibi bir ittifak antlaşması değil sadece herhangi bir saldırıya karşı caydırıcı nitelik taşıymaktaydı (Turan, 1996: 189).

Pakt imzalandıktan sonra ilk toplantısını Sâdâbat Sarayının salonunda yapan Dışışleri Bakanları şu kararları almıştır:

- Eylül'de Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye'den boşalacak üyeliğe İran aday gösterilecek ve ileride onun da süresi dolunca üyeliğin alfabetik sıraya göre diğer pakt üyelerine geçmesine çalışılacaktı
- Türkiye'nin Asya ve Avrupa arasında yaralı rolü nedeniyle M.C Konseyinde ona yarı sürekli üyelik sağlanması için çalışılacaktı
- Milletler Cemiyeti Yasasının ruhuna uygun olarak oluşturulan pakt hakkında Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliğine bilgi verilmesi kararlaştırıldı (Soysal, 1999: 324).

Yakındoğu'da yaklaşık 60 Milyona sahp bu dört devletin imzalamış olduğu bu pakta en büyük ilgiyi Mısır basını göstermişti (Soysal, 1999: 326).

Sonuç olarak Sâdâbat Paktı ağdaş Ortadoğu'da çok taraflı ve bölgesel ilk antlaşmadır. Pakt hiçbir büyük devletin yarattığı kaygı ve endişe sonrası kurulmamıştır. Sâdâbat Paktı II. Dünya Savaşı sırasında İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi üzerime geçerliliğini yitirmiştir.(Dian, 1998: 136)

SONUÇ

Ortadoğu'nun iki büyük devleti olan Türkiye ve İran sahip oldukları gerek coğrafi gerekse özel konumları itibarı ile tarihin her döneminde önemli bir geçiş noktası olmuştur. Doğuyla Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusunu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan bu ülkeler coğrafi ve jeopolitik konumları ile her devirde büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasındaki kültürel, sosyal ve ekonomik değerlerin bölgeler arasında taşınmasında transit bölge konumunda olması bölgenin değerini iyice artırmıştır.

İran, tarihin ilk devirlerinden itibaren önemli bir kültür ve uygarlık merkezi olmuştur. Mezopotamya uygarlıkları ile birleşen İran, özellikle Persler döneminde askeri, siyasi ve kültürel anlamda büyük bir medeniyet ortaya koymuşlardır.

Türk-İran ilişkileri XVI. Yüzyılın başlarında Safevi Devleti'nin kurulması ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemine rastlayan bu devrede iki ülke arasındaki ilişkinin temelinde mezhep çatışmasından kaynaklanan problemler yer almaktadır. Safevi Devleti özellikle Şah İsmail döneminde Şii mezhebini İran'da resmi bir mezhep olarak ilan etmiş ve ülke içerisindeki birliği bu şekilde sağlamaya çalışmıştır. Aynı dönemin bir diğer büyük gücü olan Osmanlı Devleti de İslam âleminin liderliğini üstlenmiş ve Mısır seferinden sonra Halifeliği temsil etmesi ile gücünü iyice artırmıştır. Osmanlı-İran savaşlarının nedeni Şii-Sünni mücadelesi değil "Şii" İran imparatorluğu ile "Sünni" Osmanlı İmparatorluğu'nun Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Mezopotamya bölgesinde üstünlük kurma mücadelesidir. Safevi Devleti Doğudaki diğer Sünni Müslüman devletlerle Osmanlı Devleti arsında bir engel teşkil ederek her fırsatta Osmanlı Devleti ile çatışmaya girmekten geri kalmamıştır. Safevi Devleti Avrupalı devletler ile ittifaklar kurarak Osmanlı Devletine aleyhinde siyasi ve ticari ilişkiler meydana getirmişlerdir.

Akkoyunlu Devleti'nin Saferiler tarafından ortadan kaldırılması iki ülkeyi sadece coğrafi olarak sınır komşusu yapmaktan öte farklı mezheplere sahip iki devletin çatışmasını da kaçınılmaz kılmıştır. İki ülkedeki düşünce ve inanç farklılığından dolayı kültürel ilişkiler zaafa uğramıştır.

Osmanlı Devleti'nin Yavuz Sultan Selim dönemi ile birlikte Ortadoğu'ya doğru genişleme siyaseti takip ederek İran (Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Irak egemenliği için) ile karşılıklıya gelmişlerdir. Bölge hakimiyeti için uzun süre mücadele eden iki devlet 1639 yılında imzalanan Ksr-1 Şirin Antlaşması ile barış sürecine girmişlerdir. Bundan sonra İran'da yönetimi ele geçiren diğer hanedanlar döneminde de (Afşarlar, Zendler ve Kaçarlar) kısa süreli çatışmaların dışında genelde barış içerisinde geçmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşamasında Avrupalı devletlerin sömürgeci bir güç olarak Ortadoğu'ya yönelmeleri etkili olmuştur.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru Ortadoğu'da kontrolü ele geçiren İngiltere aynı zamanda Osmanlı ve İran'ın Rusya karşısında denge politikası izleyeceği bir devlet konumuna gelmiştir. Rusya'nın ortak düşmanlığında İngiltere'ye yaklaşan Osmanlı ve İran arasındaki ilişkilerin düzelmeye başladığı bu dönem Osmanlı Devleti'nin 1812'de Rusya ile imzaladığı Bükreş Antlaşmasına kadar devam etmiştir. Rusya artık iki devlet için tehdit unsuru olmaktan çıkmış ve bundan dolayı da Osmanlı-İran ilişkilerinde bir gerileme yaşanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında giren Osmanlı Devleti ile Savaşta tarafsızlığını ilan etmesine rağmen savaşın tüm olumsuzluklarından nasibini alan İran'da yönetim zayıflamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve ülkenin her tarafının işgal edilmesi üzerine Anadolu'da başlatılan Milli Mücadele hareketi ile yeni Türkiye Devleti kurulmuştur. İran'da ise yönetimi elinde bulunduran Kaçar Hanedanlığı 1921'de meydana gelen darbe ve ayaklanma ile devrilmiş dört yıl sonra da Rıza Han'ın Şahlığını ilan etmesi ile Pehlevi Hanedanlığı İran yönetimine hakim olmuştur. Atatürk'ün Türkiye'de cumhuriyeti ilan etmesi, İran'da ise Rıza Şah Pehlevi'nin yönetime egemen olması iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Her iki lider her fırsatta Osmanlı Devleti ve İran'ın yüzyıllardır çekişme içerisinde olmasının bu iki topluma ne kadar zarar verdiğini vurgulamıştır. Bu bilinçte olan her iki ülkenin yönetimi geçmişin kötü izlerini silerek iki devletin birlik ve beraberlik içerisinde hareket edeceklerini her fırsatta dile getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti ve İran yaklaşık yarım yüzyıldır aynı siyasi tecrübeleri yaşamışlardır. Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı ile başlattığı Batılılaşma çabalarına İslahat

Fermanı ile devam etmiştir. Daha sonra 1876'da I. Meşrutiyet ve 1908'de de İkinci Meşrutiyeti yaşayan Osmanlı Devleti ve toplumu batılılaşma yolunda İran'ın örnek aldığı bir ülke konumunda olmuştur. İran aydınları Osmanlı Devletindeki yenilikçi fikir akımlarını yakından takip ederek meşrutiyet fikirlerinin İran'da yayılması için büyük çaba sarfetmişlerdir. Gerek Osmanlı Devletinde gerekse İran'da meydana gelen fikir akımları ve darbeler eskinin izlerini silmeye yönelik çalışmaların temelini oluşturmuştur. Türkiye ve İran'ın modernlik yanlısı, milliyetçi ve bağımsızlık taraftarı kadroları geçmişin çatışmacı tutumundan vazgeçerek yeni bir işbirliğinin geliştirilmesine çok önem vermişlerdir.

1920'lerde sonra hem Türkiye'de, hem de İran'da batı eğilimli modern ulus devletlerin kurulmasıyla ideolojinin ikili ilişkilerdeki etkisi oldukça azalmış fakat jeopolitik rekabet/çatışma düşük düzeyde devam etmiştir. Bunun nedeni ideolojinin etkisinin azalmasının yanı sıra her iki devletin öncelikle içe dönük politika uygulamaları, hem de tarih boyunca jeopolitik çatışmaya yol açan Irak ve Azerbaycan'ın yeni Türk Devleti'nin sınırları dışında kalmasıdır. Yani Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Irak'tan çekilmekle buradaki mevcut çatışmayı Irak'a devretmiştir. Kuzey Azerbaycan'ın da Sovyet hâkimiyetine girmesi buradaki Türk iddialarını azaltmış ve çatışma Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde düşük yoğunluklu olarak devam edegelmiştir.

Türkiye ve İran arasındaki bu yakınlaşma 1921 yılında her iki devletin karşılıklı elçi teatisi ile resmiyet kazanmaya başlamıştır. İran'ın Ankara'da görevlendirdiği ilk Olağanüstü Büyükelçisi Mümtazüddeve'ye mukabelede bulunan yeni Türkiye Devleti Atatürk'ün yakın arkadaşı Muhittin Paşa'yı Tahran'a göndermiştir. Tahran yönetimi yeni Türkiye Devletini 22 Haziran 1922'de resmen tanımıştır. İran, Mufakhan'ı yeni Büyükelçi olarak Ankara'ya gönderirken, Türkiye'de ilk Büyükelçisini 1922 yılının sonlarında Tahran'a göndermiştir. Yeni Büyükelçi Muhittin Paşa 7 Şubat 1923'te itimatnamesini sunarak resmen görevine başlamıştır.

Her iki devleti birbirine yaklaştıran temel unsur milliyetçi ve bağımsızlık taraftarı yönetimlerin işbaşında olmasının yanında İngiltere gibi ortak düşmana sahip olması da iki ülkeyi birbirine yaklaştıran başka bir etkidir. Türkiye ve İran ilişkileri sınırda meydana gelen isyanlar nedeniyle belli bir süre gergin olmasına rağmen her iki taraf

yönetiminin anlaşmacı tutum ve tavırları sayesinde çözüme kavuşturulmuştur. Özellikle Simko'nun başını çektiği Kürt aşiretinin sınırda çıkardığı isyan ve bu asilerin gerektiğinde her iki taraftan yardım almaya müsait sınır yapısı iki devletin belki de en çok uğraştığı konulardan birisidir. Bölgedeki Kürt aşiretleri İngiltere'nin desteğini alarak her iki ülke sınırlarında ayaklanma çıkararak bağımsızlık mücadelesine girmişlerdir. Bu durum Türkiye ve İran'ın İngiltere'ye cephe almasına sebep olmuş ve belli bir dönem Rusya ile işbirliği içerirse girmelerine neden olmuştur.

İki ülkenin güvenlik güçlerini karşı karşıya getiren Simko Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askeri birlikleri ile işbirliği yaparak Türk ordusundan silah ve cephane yardımı alan Simko Ermeni ve Nasturilerin bölgedeki faaliyetlerini engellemek için çalışmıştır. Haziran 1922'ye gelindiğinde Simko'nun İngilizlerle işbirliği içerisinde olduğunu anlayan Ankara Hükümeti, İran'ın da tepkisini dikkate alarak Simko'ya verdiği desteği kesmiştir. Bunun dışında İran kuvvetlerine yenilerek Türkiye'ye sığınan Simko'nun silahlandırılması emrini vermiştir. Türk askeri birlikleri ile girdiği çatışmada yenilen Simko Eylül 1922'de Irak'a kaçmıştır. Böylece iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir engel ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Rıza Han'ın İran'ı bu dönemde Türkiye'de yapılan çalışmaları yakından izleyerek Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu atılımların aynısını İran'da gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Türkiye'nin 1923'te Cumhuriyeti ilan etmesi İran aydınlarınca olumlu karşılanmış ve İran'da da cumhuriyetin ilan edilmesi konusunda basında yazılar çıkmaya başlamıştır. Aynı dönemde Rıza Han'da İran'da başbakan olmuş ve Türkiye ile ilişkilerini iyice geliştirmeye çalışmıştır. Türk ve İran basını ortak karar almışçasına İran'da cumhuriyetin ilan edilmesinin propagandasını yapmaya başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey vasıtasıyla Rıza Han'a cumhuriyet ilan etme fikrini telkin etmesine rağmen İran ulemasının cumhuriyet fikrine karşı çıkması ve halkı ayaklandırmaya teşvik üzerine Rıza Han cumhuriyet ilan etme noktasında sıkıntıya sokmuştur. İran'ın tutucu ulemasının cumhuriyet fikrine karşı çıkmasındaki en önemli etken cumhuriyeti ilan eden Türkiye'nin 3 Mart 1924'te Halifeliği kaldırmasıdır. Din adamlarının tepkisine daha fazla dayanamayan Rıza Han yayınladığı bildiri ile Cumhuriyet fikrinden vazgeçtiğini bildirmiştir.

Türkiye’de hilafetin kaldırılması ve sonrasındaki devrimlere karşı İslam alemindeki eleştiriler 1924 yılında başlayarak 1930’lara kadar devam etmiştir. Türkiye’deki bu batılılaşma ve laikleşme bazı Müslüman devletlerin tepkisine neden olsa da İran gibi Türkiye’nin başarısını destekleyen devlet de vardı. İlk zamanlarda sadece İran ve Afganistan tarafından desteklenen Türkiye’deki bu batılılaşma çabaları daha sonra Cezayir, Tunus ve Pakistan gibi ülkeler tarafından da örnek alınacaktır (Can, ?: 3).

1925 yılında meydana gelen Şeyh Sait İsyanı ve sonrası yaşanan gelişmeler Türkiye ile İran arasındaki sınır meselesini yeniden gündeme getirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine neden olmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi her iki sınırdaki Kürt aşiretler buldukları ülkede isyan ediyorlar ve askeri müdahale esnasında diğer ülkenin sınırına geçerek izlerini kaybettirdikleri gibi yardım da alabiliyorlardı. Karşılıklı notalarla sınır konusundaki kaygılarını dile getiren iki ülke 1926 yılına gelindiğinde sınır meselesinin halledilmesi için somut adımlar atmaya karar vermişlerdir. İlk olarak 22 Nisan 1926 yılında Türkiye adına Memduh Şevket Bey tarafından imzalanan “Dostluk ve Güvenlik” ile iki ülke sınırında çıkan isyanlar konusunda taraflar gerekli tedbirleri alma yükümlülüğünü kabul ettiler. Ancak bu antlaşma Türk-İran sınır anlaşmazlığına kesin bir çözüm getirmekten oldukça uzaktı. Çünkü her ülke sadece kendi topraklarındaki isyancılara müdahalede bulunabiliyor sınırı geçen asilere herhangi bir müdahalede bulunamıyordu.

1927 yılında İngilizlerin ve onun desteklediği Hoybun Cemiyeti tarafından organize edilen ve yaklaşık üç yıl süren Ağrı Dağı İsyanları iki ülke ilişkilerini yeniden gerginleşmesine neden olmuştur. Türk Hükümeti asilerin sınırı aşarak İran’a girmelerine müsaade edilmemesi konusunda İran’a nota vermiş ancak beklediği desteği görememiştir. 1929 yılına gelindiğinde iki ülke arasında sınır güvenliğini konu alan antlaşma imzalanmıştır. Ancak bu antlaşma da sınır konusunda gerekeli çözümü getirmemiştir. Sınır konusunu kesin bir çözüme kavuşturmak isteyen Türkiye, Tahran Büyükelçisini değiştirerek asker bir kişiliğe sahip olan ve Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal’in yakın arkadaşı olan Sofya Büyükelçisi Hüsrev (Gerede) Bey’i Tahran Büyükelçisi olarak atadı. Hüsrev Bey’in çalışmaları kısa sürede sonuç vermiş ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’in Tahran’a gelmesi ile 23 Ocak 1932’de imzalanan “Uzlaştırma, Yargısal Çözüm ve Hakemlik Antlaşması” ile sınır

meselesi kesin bir şekilde sonuçlanmıştır. Bu antlaşma ile Ağrı Dağı'nın tamamı Türkiye sınırları içerisinde kalırken, Van civarındaki Kotur arazisi de İran'a bırakılmıştır. Sınır meselesinin çözüme kavuşturulmasından sonra İran Dışişleri Bakanı Furuği Han Tevfik Bey'in ziyaretine mukabelede bulunmak için Ankara'ya gelmiş ve 5 Kasım 1932 tarihinde Türkiye ile İran arasında imzalanan "Dostluk Antlaşması" ve "Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" ile Türk-İran ilişkileri üst düzey bir seviyeye çıkmıştır.

İki ülke arasında 1932 yılında imzalanan antlaşmalarla sınır sorununun çözümü ile gelişen Türk-İran ilişkileri Rıza Şah Pehlevi'nin 1934'te Türkiye'yi ziyaret etmesiyle zirve çıkmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir'i ziyaret eden Rıza Şah yaklaşık bir ay Türkiye'de kalmıştır. Şah bu gezi sırasında Türkiye ile ilişkileri geliştirmek ve Türkiye'nin Transit yollarından İran'ın yararlanması, Demiryolu ulaşımı ve olası Kürt isyanlarına karşı ortak bir politika izlenmesi konusunda fikir alışverişinde bulunmuştur. Rıza Şah Pehlevi Türkiye'de kısa sürede gerçekleştirilen devrimleri özenle tetkik ederek İran'a döndüğünde bunları kendi ülkesinde uygulamaya çalışmıştır.

Türk-İran ilişkilerinin gelişmesi ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine Türkiye ile İran arasında yeni bir işbirliği çalışmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bu doğrultuda ilk antlaşma Türkiye, İran ve Irak arasında 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Dışişleri Bakanları tarafından parafe edilmiştir. Bundan sonra nihai antlaşmanın imzalanması için tek engel İran-Irak arasındaki sınır meselesinin çözüme kavuşturulması kalmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in arabuluculuğu ile 4 Temmuz 1937'de imzalanan antlaşma neticesinde İran-Irak arasındaki sınır meselesi de hallolunmuştu. Türkiye, Irak, İran ve Afganistan'ın Dışişleri Bakanlarının katılımı ile Tahran'da Sâdâbat Paktı imzalanmıştır. Oluşturulan bu pakt ile yaklaşan II. Dünya Savaşı öncesinde bölge ülkeleri Ortadoğu'da birlikte hareket etme kararı almışlardır. Sâdâbat Paktına katılan devletler aynı zamanda Milletler Cemiyeti'ne de üye oldukları için Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararlara saygılı olmayı ve bu kararların Paktın kararlarının üzerinde olduğunu kabul etmektedirler.

Geçmişte yaşanan Türk-İran anlaşmazlıklarının giderildiği ve günümüze kadar devam eden Türk-İran ilişkilerinin zeminini oluşturan Atatürk ve Rıza Şah dönemi Türk-İran

ilişkilerinde her açıdan en üst düzeye çıkartıldığı bir dönem olmuştur. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine İran'da bir ay yas ilan edilmesi iki ülkenin birbirleri ile olan ilişkilerini ifade etmede son derece önemlidir. Atatürk'ün cenaze törenine bir heyet göndererek ona olan saygısını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- AÇIKALIN, Cevat (), “Turkey’s International Relations”, International Affairs
(RoyalInstitute of International Affairs)
- AKARLI, Engin Deniz (1978), Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve
Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,
İstanbul
- AKŞİN, Aptülâhat (1991), Atatürk’ün dış politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara
- AKŞİN, Sina (1997), “Atatürk’ün Dış Siyaset Modeli”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200
Yıllık Süreç, Ankara 15–17 Ekim 1997, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- ANBARCIOĞLU, Meliha (1983), “Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran’da Yapılan
Reformlar”, Doğu Dilleri Dergisi, c:III.s: 4, Ankara Üniversitesi Dil Tarih
Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara
- ARI, Tayyar (1998), Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi 1978-1996, Alfa
Yayınları, İstanbul
- ARMAOĞLU, Fahir (2000), 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, İstanbul
- Atatürk’ün Milli dış Politikası -Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge-(1923-1938),
Kültür Bakanlığı Yayınları, c:II (1981), Ankara
- Atatürk’ün Milli Dış Politikası -Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge-
(1919-1923), Kültür Bakanlığı Yayınları, c:I (1992), Ankara
- Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (1997), ATAMER Yayınları, Ankara
- AVŞAR, Servet (2003), “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesinde Arap Aşiretlerini
Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri”, Askeri Araştırmalar Dergisi,
Sayı:1, Şubat 2003, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Yayınları, Ankara
- BALA, Mehmetzade Mirza (1994), “Ermeniler ve İran”, Çev. Yavuz Ercan, A.Ü.
Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara
- BALCIOĞLU, Mustafa, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, c:II, ATAMER Yayınları,
Ankara
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi;
- Fon Kodu: (30.10.0.0), Yer No: 127.913.2 / 83.549.2 / 83.549.5 / 83.549.16 /**
248.675.17 / 112.755.8 / 230.547.9 / 261.757.21 / 261.758.5 / 261.758.8 /

261.758.2 / 261.757.26 / 261.758.17 / 122.868.7 / 258.733.12 / 261.759.19 /
258.733.16 / 285.734.6

Fon Kodu: (30.18.1.1), Yer No:25.39.20 / 23.18.14 / 24.28.7

Fon Kodu: (30.18.1.2), Yer No:6.56.6 / 9.16.7 / 13.58.12 / 30.57.14 / 31.68.10
/ 31.68.12 / 23.63.5 / 46.45.13 / 48.62.11

BAYIR, Emre (1999),“Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan’da Milli
Direniş Hareketi”, Avrasya Dosyası, İran Özel Sayısı, c:5, sayı:3 Sonbahar
1999

BAYKARA, Hüseyin (1978), İran İnkılabı ve Azatlılık Hareketi, İstanbul

BAYUR, Hikmet (2001), “Kurtuluş Savaşı’nda Atatürk’ün Dış siyaseti”, Türkler
Ansiklopedisi, c:16

BAYÜLKEN, Ü. Haluk (2000), “Atatürk İlkelerinin Türk Dış Politikasına Etkisi”,
Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, ATAMER Yayınları, Ankara

BRUİNESSEN, Martin Van (1995), Kürdistan Üzerine Yazılar, İletişim Yayınları,
İstanbul

BUDAK, Mustafa (1995), Milli Mücadele’de İç Ayaklanmalar, Yeni Şafak Kitaplığı,
İstanbul

BÜYÜKARICI, Süleyman, “Milli Mücadele Döneminde Ankara hükümeti’nin Dış
Politikası”, Askeri Tarih Bülteni, sayı:47

CAN, Aydın (),“Atatürk dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası” (1923-1938)

CANATAN, Yaşar (1996), Türk-İrak Münasebetleri, Kültür Bakanlığı Yayınları,
Ankara

CELİL, Celile; Gasaratyan, M.A (?),Yeni ve Yakınçağda Kürt Siyaset Tarihi, Peri
Yayınları,

CERİD, Münir (1965), Petrol Emperyalizmi, Sol Yayınları, Ankara

CİN, Barış (2007), Türkiye-İran Siyasi İlişkileri (1923-1938), IQ Kültür Sanat
Yayıncılık, İstanbul

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1927 / 14 Haziran 1934 / 16 Haziran 1934 / 19
Haziran 1934 / 21 Haziran 1934 / 24 Haziran 1934 / 27 Haziran 1934

ÇAĞLAR, Günay (2000), “Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında

- Türkiye-İran İlişkilerine Bir Bakış,1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya”, Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi (25-29 Ekim 1999. Türkistan-Kazakistan), c:II, Ankara, ATAMER, 2000
- ÇAMURCU, Kenan (2000), Firuze Köprüde Üçüncü Cumhuriyet, Şehir Yayınları, İstanbul
- ÇANKAYA, Necati (1985), Atatürk’ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri, Tifdruk Matbaacılık, İstanbul
- ÇAY, Abdulhaluk M. (1994), Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı Yayınları, Ankara
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2000), “Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e Türk-İran İlişkileri 1919-1925”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c:XVI, sayı:48
- ÇETİNSAYA, Gökhan (1998), “Türk-İran İlişkileri 1923-1998”, Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı, Eylül-Aralık 1998,yıl:4, sayı:23-24
- ÇETİNSAYA, Gökhan (1997), “Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri Üzerine Bazı Notlar”, Birikim Dergisi, Nisan 1997
- ÇETİNSAYA, Gökhan (1999), “Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri 1926–1938”, Avrasya Dosyası İran Özel Sayısı, Sonbahar 1999, c:5, Sayı:3
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2000), “Tanzimat’tan Birinci Dünya Savaşı’na Osmanlı İnan İlişkileri”, Kök Araştırmalar Osmanlı Özel Sayısı
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2003), “Essential Friends and Natural Enemies the Historic Roots of Turkish-Iranian”, Middle East Review of International Affairs, Vo.7, No.3 (Semtemper 2003).
- ÇETİNASAYA, Gökhan (2006), “Tarihsel Perspektifte Türkiye-İnan İlişkileri ve Nükleer Sorun”, SETA Temmuz 2006, Ankara
- DİLAN, Hasan Berke (1998), Atatürk Dönemi Türkiye’nin Dış Politikası 1923-1939
- DURSUN, Davut (1999), İslam Dünyasında Entegrasyon Hareketleri, İşaret Yayınları, İstanbul
- EDMONDS, C. J. (2003,) Kürtler, Türkler ve Araplar –Kuzeydoğu Irak’ta siyaset, seyahat ve İnceleme- (1919-1925), Avesta Yayınları, İstanbul
- ERASLAN, Esat (2004), “Sivas Kongresi ve İnan-Afganistan Ekseninde Mustafa Kemal Atatürk’ün Öngörülleri” Sivas Kongresi II.Uluslar arası Sempozyumu Eylül 2003 Sivas, Ankara

- Genel Kurmay Belgelerinde Kürt İsyancıları (1992), c:III, Kaynak Yayınları, İstanbul
- GÖKALP, İskender (1990),Kemalizm ve İslam Dünyası, Arba Yayıncılık, İstanbul
- GÖNLÜBOL, Mehmet (1992),“Atatürk ve Dış Politika”, Atatürk Araştırmaları
Merkezi Dergisi, ATAMER Yayınları, sayı:24, Ankara
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar (2000), “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına
Genel Bir Bakış”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, ATAMER Yayınları,
Ankara
- GÖNLÜBOL, Mehmet (1997), Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938),
Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara
- GÖNLÜBOL, Mehmet; Sar, Cem (1982), Olaylarla Türk Dış politikası (1919-1973),
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara
- GÖZEN, Ramazan (),“Türkiye'nin Ortadoğu politikası: Gelişimi ve Etkenleri”
Hakimiyet-i Milliye, 15 Ekim 1925
Hakimiyet-i Milliye, 16 Haziran 1922
Hakimiyet-i Milliye, 16 Temmuz 1922
Hakimiyet-i Milliye, 9 Temmuz 1922
<http://www.turkpolitika.com/modules.php?name=News&file=article&sid=6857>
22.06.2007)
- İSFEHANİYAN (1968), Davud N., Birinci Cihan Savaşında İran'ın Siyasal Durumu,
A.Ü. D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara
- KARACA, Emin (1991), Ağrı Eteklerinde Ateş, Alan Yayıncılık, İstanbul
- KASALAK, Kadir, “Büyük Devletlerin Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettikleri
Siyaset I”, Askeri Tarih Bülteni, sayı: 45, Ankara
- KASALAK, Kadir, “Büyük Devletlerin Osmanlı Devletine Karşı Takip Ettikleri
Siyaset II”, Askeri Tarih Bülteni, sayı: 46, Ankara
- KEDDİE, Nikki R (),“The Iranian Power Structure and Social Change 1800-1969: An
Overview”, International Journal of Middle East Studies
- KIDWAİ, Müşir Hüseyin (1991), Paris Sulh Konferansı ve Osmanlı'nın Çöküşü,
Nehir Yayınları, İstanbul
- KILIÇ, Remzi (?), “Osmanlılar ile Safeviler Arasında Nasuh Paşa (1612) ve Serav
(1618) Antlaşmaları”, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, s:?
- KOCATÜRK, Utkan (1988), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi

- 1918– 1938, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- KUNERALP, Sinan (1999), “Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri” Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, TTK Yayınları, Ankara
- KURAT, Yuluğ Tekin (1975), “Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan’da Milli Direniş Hareketi”, Belleten, c:39, s:154, Ocak 1975,
- LAZAREV, M.S (1989), Emperyalizm ve Kürt Sorunu, Çev. Mehmet Demir, Özge Yayıncılık, Moskova
- LYBYER, Aibert Howe (), “Recent Political Changes in the Modern World”, The American Political Science Review,
- NAİBYAN, J. (1979), II. Meşrutiyet Döneminde Türk-İran Münasebetleri, A.Ü. D.T.C.F. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara
- ORAN, Baskın (2000), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul
- ÖZGİRAY, Ahmet (1995), “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920–1938), ATAMER Dergisi, c:XI, s:33, Ankara
- PARLA, Reha (?), Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti’nin Uluslararası Temelleri –Lozan Montrö- Türkiye’nin komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler
- PEHLİVANOĞLU, A.Ömer (2004), Oratadoğu ve Türkiye, Karataş Yayınevi, İstanbul
- PERRY, John R. (), “Language Reform in Turkey and Iran”, International Journal of Middle East Studies,
- SARAY, Mehmet (1999), Türk-İran İlişkileri, ATAMER Yayınları, Ankara
- SARIKAYA, M.Saffet (1993), “Dini ve Siyasi Bakımdan Osmanlı-İran Münasebetleri”, Türk Kültürü Dergisi, c:XXXI, s:363 (Temmuz 1993)
- SARINAY, Yusuf (1998), “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı:40, c:XIV, Ankara
- SARIHAN, Zeki (1996), Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV, Sakarya Savaşı’ndan Lozan’ın Açılışına (23 Ağustos 1921- 20 Kasım 1922) TTK Yayınları, Ankara
- SARINAY, Yusuf (2003) Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara
- SEYF, İsa (1960), İran’da Meşrutiyet, A.Ü. D.T.C.F Basılmamış Doktora Tezi, Ankara

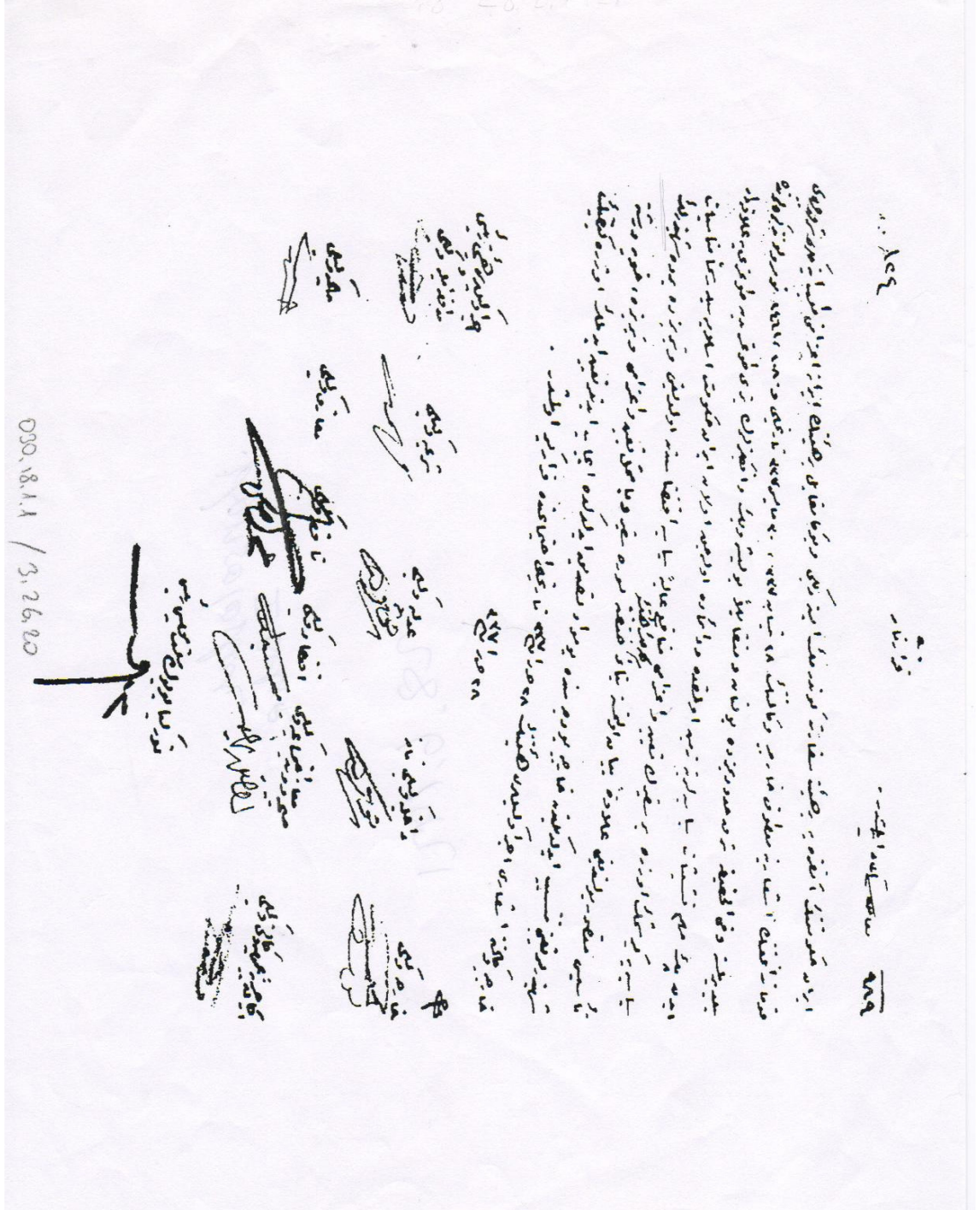
- SONYEL, Salahi (1991), Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- SOYSAL, İsmail (1997), “1937 Sadabat Paktı”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç , Ankara 15-17 Ekim 1997, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- SOYSAL, İsmail (2000), Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), Türk Tarih kurumu Yayınları, Ankara
- SÜSLÜ, Azmi (), “Milli Mücadele Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Türk-İran İlişkileri
- SZYLIOWICZ, Joseph S (), “Education and Political Development in Turkey, Egypt and Iran”, Comparative Education Review
- ŞİMŞİR, Bilâl N. (1991), İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de “Kürt Sorunu” (1924–1938), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- ŞİMŞİR, Bilâl (1996), Bizim Diplomatlar, Bilgi Yayınevi, İstanbul
- ŞİMŞİR, Bilâl (2001), Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları, c:11, TTK Yayınları, Ankara
- TAŞ, Kenan Ziya (), “Atatürk'ün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Politikası ve Bunun Ortaasya ve Ortadoğu Politikasındaki Yeri”
- Tarihte Türk-İran İlişkileri (1976), Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Tercüman-ı Hakikat, 24 Ekim 1921
- TURAN, Şerafettin (1996), Türk Devrim Tarihi, Bilgi Yayınevi, Ankara
- TÜRKDOĞAN, Berna (2000), Atatürk Dönemi Türk Dış politikası, ATAMER Yayınları, Ankara
- TÜRKDOĞAN, Berna (2002), Milli Mücadele Tarihi -Makaleler- Vakit, 5 Temmuz 1922
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (?), Büyük Osmanlı Tarihi, c:III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- VEKİLİ, Hadi (2003), “1920-1940 Yıllarında Ortadoğu'daki Kültürel Söylemler”, Tarihten Günümüze Türk- İran İlişkileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002), Konya,
- YALÇIN, E. Semih (2000), “Misâk-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, ATAMER Yayınları, Ankara

YILMAZ, Mustafa, “İngiliz Kamuoyu ve Türk dış Politikası (1922-1938)”, Askeri
Tarih Bülteni, sayı: 49, Ankara

EKLER

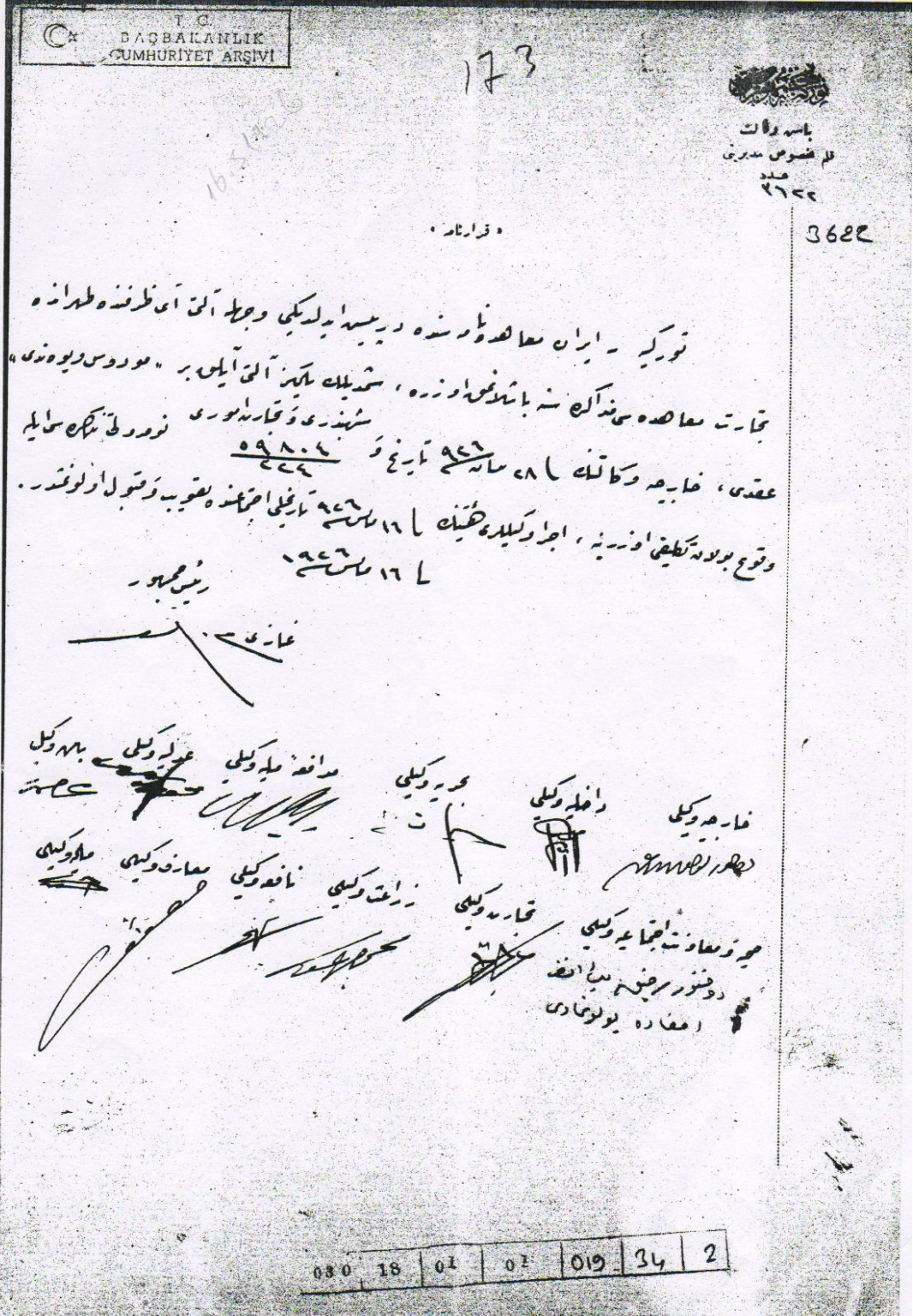
EK- 1

İran Hükümeti'nin Ankara'ya bir sefaret heyeti göndermek istemesi üzerine, buna mukabil İran Hükümeti nezdine bir sefir veya mümessil gönderilmesi ve konsolosluklar ihdası.

EK-2

Türkiye-İran arasında akdolunacak ticaret anlaşması neticeleninceye kadar geçici bir anlaşma akdi.

EK- 3

Gerek İran halkının gerekse İran hükümetinin Mustafa Kemal Paşa ve Türk hükümeti lehinde yaptıkları nümayişler hakkında Tahran Sefiri Muhittin Paşa'nın raporu.

Harc 437

وزارت
جمهوری و
امارت
۴۴۷
۱۰۵۹۹

۵
اجرا و پرداخت طبق با منتهی به

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

تحت سفارتك طهران موافق مساقب كرك مآوت ذكره اهالی لر فتنه بویه ملت مجلی بیخی با سوره فرمان نامه شیر غازی مصطفی کمال پاشا مقرر بیه مآوت
مدیر مآوت به یا بدیده معلم نماشده تقدیر تفهید حقوی داری سید محمد ابریه پاشا مقرر لر فتنه بیه کوندره خبر پانله مورق ملغوندر برکده
تقدیر فتنه راقم ۱۴ مارچ ۱۹۲۳
فارمیدی
عفت

دولتله ریاست
جه ۳
۱۱۷۲

۲۹۱۴ / ۱۵
۱۰۹

ادینه ۲ / ۱۵ / ۲۹۱

ملغونه شیرنه بد آینه اجتهادیه
قصه . قله

14.3.1923

030	10	260	752	5
-----	----	-----	-----	---

L

437
5

تاریخ
بیان
کتابخانه
جمهوری
اسلامی
ایران

T. C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
MİLLÎ KUTUPHANLAR VE ARŞİVLER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

سندی قر سینه کی متون فخری در عهدی عجمه و ایضا و درینجی از ره طهره انقیزه ناباری بولسه با شویایه موسسه و فرودیه سفارت قریب
داره بدیهه و دیوبند مت جلی میگویند که شاه شاکتی درینجی غازی مصطفی کمال باشا حضرتین قدر و اعتبار و موقع بزرگ رفیع گویند
آقای لوریه در عهد شهر را خنده جانها لاشه . سفارت کله بوزریم نایبم ائنده غازی باشا حضرتین رسیدن بولینجه راه
حکومت میریز متلی ایله اعتبار عاقریزه نموده کاره بیت و عرت ابراز ابروشدر . ایچوسه و فرودیه لوریه تعالی و زوره حیات
اسلامی ای وقتایه میریوه سوزر سوزینجه کلدک تطیب خاطر ای نمونده کشیدیم اوزوله دزاره کور و کشیدیم کلین کونیه رتی لورانه
عجه قوتی درام آنجه اولدیفنده دیوبند غازی غازی باشا حضرتینک مدع و شایسته لورلیقنده اینکوزر قوشولاندره ابراه حکومتی
کوشیا واسطیه بعضی نایبیا نغیر قوی را حجت ایتدیم ده حیات نموده اعاره فارشونه بوندک صداییزی اولمشه غازی باشا
مفتزیه و حکومت میریزه کله اولدره دیوبندک بوشدق فارشونه و شایسته لورلیقنده ابراه تمام جریه سنک و عظمت ایدیم . سر لورلی
مقارسی تبریم خدمت مانید برکنده لفا حضور دوتدی تریغی (کلمه) غزیه سنک مواصت عاجزیه دار اولدره باسه مقارسی دیمه
غزیه سنک غازی باشا مفتزینک رسیدن حادی عدود و سی ده لفا شایسته . ریدر لورنده مصطفی کمال باشا مفتزینک ارکار و حامدنده
یا حجت اولدره حضور قوت و وضعیه قیوم قوزینه اولدره «جمعیت اهل اسلام» و «کلیت اتحادیه» لورنده تودیع ایدیمه ای نظم عربیه ده
لفا تقدیم قلمند . برده ابراه آذر باجیانت کانه خودی شهری بوظیفه فرسانده قیوم عارک خانه لورنده مجاهد مغلف غازی باشا حضرتین
نزهات میریوه فرماندهان بیزنده با حجت اولدره تنظیم قلمنامه و کندی ایلیا بیسیه محرر بولنانه و بیک کسکی یا لوریه ایلیا لوریه تقدیم ایدیم ذات لورنده
فای اولدره یا لوریه ایلیا بعضی تا سقه قیوم میریوه . ساله نظوم ده لفا بیلشده نزهات میریزک عالم اسلامه و برعالمه ان بولین
برگزیننده بولنانه لورانه نه کی حیات نورلیکده اولدیفی کورنده ایلیا عجمه غزیه نظوم رعینا تقدیم قلمنی افغ

030 10 260 1752 5

EK- 4

İstanbul'da bulunan İran Kar-perdazlığı'nın (Konsolos) tasdik edilmesi

437/9

تقدیر کیا بویوک ملت مجلسی
آبرو وکیلاری هیئتی ریاستی
فلم مخصوص مدیریت
عدد:

خاتم کت صحت

۴۸۸۴
۲۹۱.۱۰.۱
۲۹۱.۱۰.۱
۲۹۱.۱۰.۱
۲۹۱.۱۰.۱

استیجاده اولدو و بوزو مورور اولار کاتیر راک لفت تصدیق
صورتی ابراه حیاتت یولده ک طغنت تویوم موقعتی
ابرا وکیلاری هیئتی

۲۹۱.۱۰.۱

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

۲۹۱.۱۰.۱

جواب اولدنی محررانی تاریخ نومبر و سنک درجی تریا اولقورونما

030	10			260	752	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

3-

1

آخريه
۲۲۹ - ۱ - ۲۸

تور آيا بويوك ملت مجلسي
اجرا وكيليري هئي رايستى
قلم مخصوص مديري
عدد

فاتيحه عت حيت

۲۲۹ / ۱ / ۱۰۱ تاريخ ۱۸۸۴ نوږدو تنگه قاتناهدر هويده :-
۰۸۹۹ است بولده اوره قزبه موجود اولده كاپيردانغنه تصديق هديره اينه غانته
بياباره كه كينته ترويه موافقه - اتم
اورا وليم قاتناهدر
XXXXXX

X

جوانا يلزلهچي اوراقه : جواب اولدغي محرراتك تاريخ ونومروسنك دولتي زجا اولدور .

030	10		260	752	9
-----	----	--	-----	-----	---

2

437

امداد نسری کمی است جمله

تاریخ
دفتر انجمن خیریه
انجمن خیریه

EXAC
C-199

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

ایران طرفه بازریه و استانبول قیبه ایله قوشلور کولونیه نامور تیری و سعادون ایران سفارته
طیبه و انیس ایله کیم و طیفون تیزد قضا سانه کوندرله سینه لرن در جهان قول ایله کوی و الیم
ایضای و طیفه اقمده بولون تیری عیاده بیلد بولدی و کالتی عزی و سعادون ساهلفنده استفا اولتد.
بازیزده اجن قوشلوردی بونکس فید جان کور و طیب و روسیه نیک امدان ایله قوشلور اولتد.
بوسیه رفیع ایله بونکس بن ایا نه کاریدار نیک قول امکانه بولون تیری ساهلفنده جرابا بیلد یکنه
استانبولده اوتد و تیری موجود اولانه کاریدار نیک قوشلورده حالانحال موجود اولدین عیتمه ایا نه
سفارته بویابه که طیفن تیری ایله بونکس ملاحظه ایلمده ایسه استانبول کولونیه ایلمه

خارجیه و کولونیه
مستفا
موصوفی

۱۲۲۸
۴۴

۴۹
۱۲۲۸
اقبال

کولونیه ایلمه
۵۹۸۷

۵۹۸۷

030 10 260 752 9

3

EK- 6

Iran Hükümeti'nce, mahallin en iyi binasının seçilerek Tahran Sefaretimize tahsis edilmesi sebebiyle, buna karşılık olmak üzere Ankara'da bir binanın satın alınarak İran Sefareti'ne tahsisi.

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

209 -

مكتوبه من سفير كوتاه

عدد
5367

قرارداد

قرارداد شماره 209/1342 مورخه 25/4/30 مبنی بر اجاره گرفتن یک خانه در تهران از طرف سفير كوتاه و پرداخت اجاره بابت آن به طرف وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در تهران.

موضوع: قرارداد اجاره خانه شماره 209/1342 مورخه 25/4/30

سید محمد تقی امین

باش وکیل
مدافعه ملیه وکیل
بحره وکیل
داخلیه وکیل
خارجیه وکیل

معاونت اجتماعیه وکیل
تجارت وکیل
زراعت وکیل
ناقصه وکیل
معارف وکیل
مالیه وکیل

090 18 01 01 025 39 20

EK- 7

Fransız, Mısır, Yunan, İtalyan ve İran elçilikleri için istimlak olunan arazi bedelinin şimdilik yarısının sahiplerine ödenmesi.

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		باش و ڪتابخانه دستور و شرايط			
32		عدد 4944 4972			
قرارداد شماره 4808 مورده 24/1/1917					
تاریخ 24/1/1917					
درمیان حاکم محترم و صاحبان					
شماره 1706					
تاریخ 24/1/1917					
محل وقوع در نزدیکی اراضی...					
درمیان...					
بیت...					
باش وکیل	عدلیه وکیل	مدافعه ملیه وکیل	بحره وکیل	داخلیه وکیل	خارجیه وکیل
مالیه وکیل	معارف وکیل	نافه وکیل	زراعت وکیل	تجارت وکیل	صحة و معاونت اجتماعیه وکیل
030 18 01 01 023 18 14					

EK- 9

İran sınırında asayişin temini ve mevcut hududun belirlenmesi için İran temsilcisi ile görüşmelerde bulunmak üzere Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüşdü ve Tahran Elçisi Memduh Şevket beylere yetki verilmesi.

« قرارنامه »

ایران حدودندہ آمدہ و آسائشک تقریری بحیثیون ایران حالو مندر مستحقاً اتخاذ ایبرجک تدابیرک بربر -
توقول ریعی و غیرہ مانند خط حدود عتدک دہ بربر و توقول ریعی عتدہ ایوم آنقرہ دہ تولد
ایران دونی ساجد شمس گوزاری فروغی خان عتدیریدند لران اجراسی و اشو مذکران بحیثیون
خارجہ کویسی دوقول توقول ریعی بک اقتدیک رفاقتہ طرزن ایجیبی مدوع شکت بک اقتدیک
مأموریتی خارجہ وکالت جلدہ سنک ل ۵۵ سرمدول / ۹۷۷ نازح و ۵۰۰ / ۹۷۷۰ نوزد
تدریب و وقوع برلون تعلیمی اوزرینہ اجرا و سبلاری کتیک ل ۵۵ سرمدول / ۹۷۷ نایجیو اجراسی
تدویب و قبول اولونشد .

۵۵ سرمدول

تدویب و قبول اولونشد

تدویب و قبول اولونشد

حارجیه وکیل	داخلیه وکیل	بحریه وکیل	مدافعه ملیه وکیل	عدل وکیل	باش وکیل
صحه و معاونت اجتماعیه وکیل	تجارت وکیل	زراعت وکیل	نامه وکیل	معارف وکیل	مالیه وکیل

030	18	01	01	026	58	17
-----	----	----	----	-----	----	----

EK-10

Türkiye ve İran arasında uzlaşma ve hakem anlaşması yapılması için Hariciye Vekaleti'ne yetki verilmesi.

Aslılık bane

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı: 8562

Kararname

Hükümetimizle İran Hükümeti arasında prensiplerimiz dahilinde bir uzlaşma ve hakem muahedесinin akt ve imzası için Hariciye Vekâletine salâhiyet verilmesi Vekâleti müğarünleyhanının 19/II/929 tarihli ve ⁷⁷¹¹²619 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 20/II/929 tarihli iğtimainda tasvip ve kabul olunmuştur .

20/II/929

REİSİCÜMUR

Gayi M. Kemaly

Bş. V. *Yand* Ad. V. *M. Zait* M. M. V. *M. M. V.*

Da. V. *S. Kaya* Ha. V. *S. P. K.* Ma. V. *S. Sarıca*

Mf. V. *Ç. Kaya* Na. V. *Recep* İ. V. *S. Kaya* S. İ. M. V. *M. M. V.*

030 18 01 02 6 56 6

EK- 11

Ağrı Harekâtı öncesinde Iğdır'da işe temini için görevlendirilenlere yevmiye verilmesi

GİZLİLİĞİ 20/06/1994 tarih ve 03371 sayılı Oneyla KALDIRILDI

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞ.Vİ

Türkiye Cumhuriyeti BAŞVEKÂLET Muamelât Müdürlüğü Şube Sayı: 9037

Kararname

Ağrı harekâtı minasebetiyle Bayazıt ve Iğdırda iddihar edilecek mevaddı işe için mevakkıla gönderilecek satın alma komisyonlarına , muhasebe umumiye kanununun 83 üncü maddesinin (A) fıkrasına tevfiğah , yirmişer bin lira avans verilmesi , M.M.Vekâletinin 23/3/930 tarih ve 2/67 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 2/4/930 tarihli mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 2/4/930 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur .

2/4/930

REİSİCUMHUR

Yazgi M. Hemali

Bş. V. *İsmet* Ad. V. *M. Sait* M. M. V. *Mehmedülkalef*

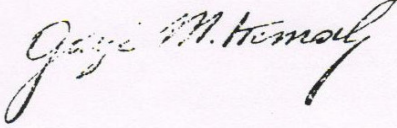

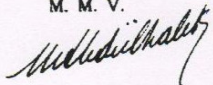
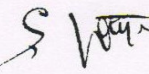
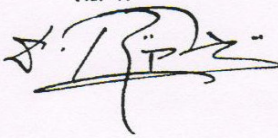
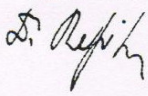
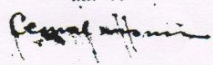
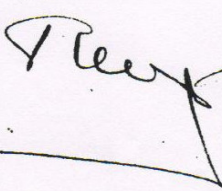

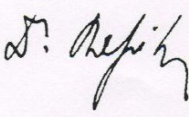

Da. V. *S. İsmet* Ha. V. *H. İsmet* Ma. V. *S. Sarıoğlu*

Mi. V. *Emel Hüsnü* Na. V. *Nece* İ. V. *İktimada bulunmadı* S. İ. M. V. *S. İsmet*

080 18 01 02 9 16 7

EK-12

Tahran Büyükelçiliğine Hüsrev Beyin tayin edilmesi.

T. C. BAŞVEKÂLET HUKUKELAT MÜDÜRLÜĞÜ		KARARNAME		BAĞLAŞANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Şube: - Sayı: 9287					
<p>* Memur Şevket beyefendinin istifası üzerine inhilâl eden Tahran Büyükelçiliğine vukubulan istimzaca İran hükümetince muvafakat olunan Sofya birinci sınıf elçisi Hüsrev beyefendinin tayini; Hariciye Vekâletinin 13/8/930 tarih ve $\frac{92472}{422}$ numaralı tezkeresiyle vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/8/930 tarihindedasvip x ve kabul olunmuştur .</p>					
17/8/930					
REİSİCUMHUR					
					
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.			
	Ed. E. İçişleri bül.				
Da. V.	Ha. V.	Ma. V. V.			
					
Mf. V.	Na. V.	İk. V.	S. İ. M. V.		
					
					
020 18 01 02 13 58 12					

EK-13

Suriye, İnan ve Irak hükümetlerinin de katılmasıyla toplanacak hudut sağık konferansına katılmamız hakkında kararname.

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

Şube :
Sayı : 11/103

Müşterek bir hudut sağık zabıtası ile seyyar aşair işlerini tanzim ve memleketin birinden diğerine hayvan hastalıklarının sırayetini men için ittihazı lâzımgelen müşterek tedbirleri tespit maksadiyle , Türkiye,Suriye,İnan ve Iraklıların iştirakiyle toplanması Irak Hükümetince teemmül ve Hükümetimizin de iştiraki talep edilen x Konfransa; iktisadî tahribatı pek aşikâr olan salgın hayvan hastalıklarının ve bilhassa sığır vebasının memleketimize men'i sıroyeti ğin mühim kararlar ve teahhütler elde edilmesine vesile teşkil edeceğine binaen ,Hükümetimizin de iştiraki faydelli görüldüğü bildirilmiş ve x bu Konfrans Cemiyeti Akvamın Baytarî Komitesince takip ve intacı milletlerden temenni edilen "Les Conventions veterinaires bilaterales" esasatı hakkındaki gayeye de uygun bulunmuş olduğundan iştirakimiz x için bir karar ittihazı teklif olunmuştur.

Kayfiyet icra Vekilleri Heyetinin 6/9/93I tarihli içtimaında x görüşülerek teklif veçhiyle mezkûr Konfransa iştirakimiz tasvip ve x kabul olunmuştur.

6/9/93I

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemali

090	18	01	02	27	63	5
-----	----	----	----	----	----	---

B. V. *Jemal*

Ad. V.

M. M. V.

Da. V. *S. Yurt*

Ha. V. V. *S. Yurt*

Ma. V. V. *S. Yurt*

M. V. *S. Yurt*

Na. V. *S. Yurt*

K. V. V. *S. Yurt*

S. I. M. V. *S. Yurt*

EK-14

İran ile Hudut İtilafnamesi ve Hakem Muahedenamesinin imzalandığı.

Ankara 25-1-1932
Hulâsa

Şube

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvêkâlete

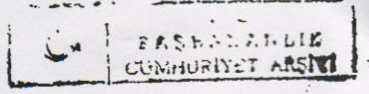
İran ile hudut itilafnamesinin ve Hakem Muahedenamesinin imzalandığına dair Tevfik Rüştü Beyefendiden alınan telgrafnamenin bir sureti leffen Yüksek huzurlarına arz ve tekdin kılındı efendim Hazretleri .

Hariciye V.Vekili

Tekdim
26-7-1932
arzedi
28-6-1932

030 10 230 547 9

Detaylı muharrerata hangi daire ve şube ifadesinde yazıldığına ve tanzim tehusus nümralarına dikkat menendir.

Telgrafname sureti

416
9

Bu gece yarısından sonra saat 1,5 da hudut itilnamesinin
ve Hakem Muahedenamesinin inza olunduğunun ve ellerinden öptüğümün
Başvekil Paşa Hazretlerine arzını rica ederim .

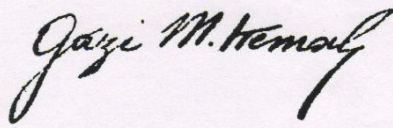
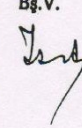

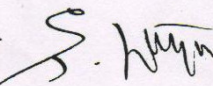

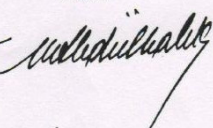
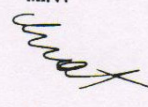
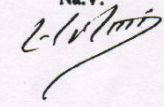
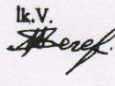
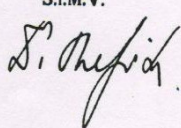
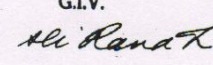
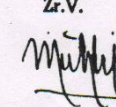
24/I/1932

Tevfik Rıfı

030	10			230	547	9
-----	----	--	--	-----	-----	---

EK-15

İran tebaasından 150 şahsın vatandaşlığa alınması.

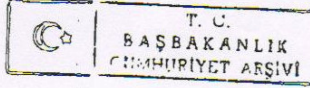
T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ		KARARNAME		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ								
Şube : Sayı : 12811												
<p>İran tebaasından olduklarından ve memleketiasliyeleri olan İran havalisinden alâkalarını keserek Türkiyeye hicret eylediklerinden bahisle Türk vatandaşlığına kabullerini talep etmiş olan Halikanlı aşiretine mensup merbut listede isimleri yazılı (150) şahsın Türk vatandaşlığına kabullerini mani bir halleri olmadığından 1312 numaralı kanunun altıncı maddesi ahkâmına tevfikân vatandaşlığımıza kabulleri ; Dahiliye Vekâletinin 9/5/932 tarih ve 1807/5252 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/5/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.</p>												
		17/5/932		REİSİCUMHUR								
												
Bş.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.									
												
Ha.V.	Ma.V.	Mi.V.	Na.V.									
												
İk.V.	S.İ.M.V.	G.İ.V.	Zr.V.									
												
<table border="1"><tr><td>080</td><td>18</td><td>01</td><td>02</td><td>28</td><td>37</td><td>8</td></tr></table>						080	18	01	02	28	37	8
080	18	01	02	28	37	8						

EK- 16

İran'ın Hariciye Veziri Muhammed Ali Han Furugi'nin Ankara'yı ziyaret edeceği.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III Daire Umum Müdürlüğü
I. Şube

11544-
470-

Ankara 6-6-1932

Hulâsa : Furugi Han'ın Ankara'yı
ziyareti hak.

Yüksek Başvekâlete

431
1932

İran'ın Saray Veziri Abdül-Hüseyin Han Temurtaş ile Hariciye Veziri Muhammed-Ali Han Furugi'nin mukarrer olan Ankara ziyaretlerini bu seneki milli bayramımızda yapmaları arzusu ile kendilerini Tahran Büyük Elçiliğimiz marifetile o tarih için davet etmiştik.

Büyük Elçiliğimizden alınan cevapta bildirildiğine göre Muhammed-Ali Han Furugi vaki davetten beyanı memnuniyetle teşekkür etmiş, kendisiyle Temurtaş'ın aynı zamanda Tahran'dan ayrılması müşkül olacağından ziyaret için Şah'ın yalnız kendisine müsaade eylediğini ve refakatinde gelecek zevatın isimlerini münasip zamanda bildireceğini ve memleketimiz hakkında beslediği halis ve samimi hissiyatını Ankara'da izah etmek fırsatını bulursa bahtiyar olacağını ilâve eylemiştir.

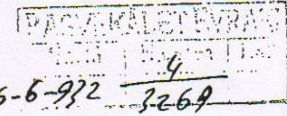
Keyfiyeti arzeylerim Efendim Hazretleri.

Hariciye Vekâleti Vekil/

[Signature]

Takdim
7-6-1932

[Signature]

030 10 261 357 21

Cevabi muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığıнын ve umumî ve hususî numaralarının derci mevcuttur.

M.N.

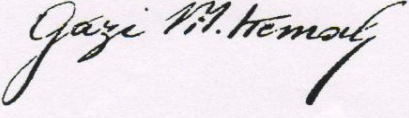
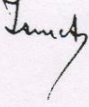
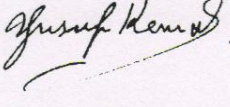
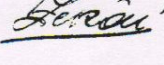
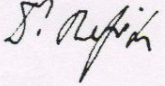
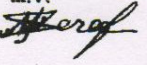
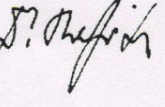
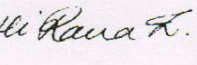

EK- 17

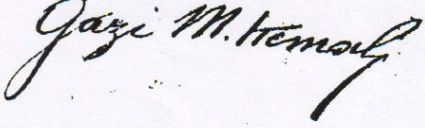
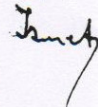
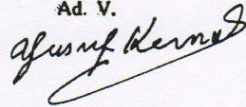
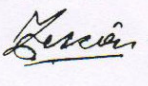
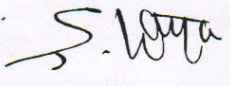

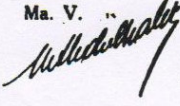
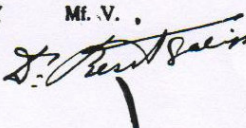
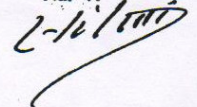
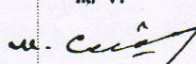
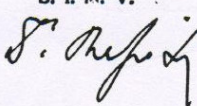
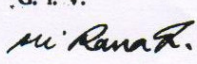
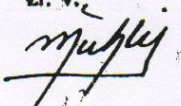
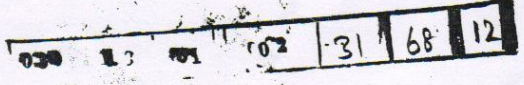
Resmî izin almaksızın İnan tabiyetine geöen, İsa oğlu Nail'in vatandaşlıktan öıkarılması.

T. C. BAŞVEKÂLET Muamelelât Müdürlüğü		KARARNAME		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI		
Şube : Sayı : 13126						
Resmî izin almaksızın İnan Tabiyetini iktisap eden ve nüfus sicillimizin İstanbul-Fatih-Samatya Sancakdar Hayrettin Mahallesi x Demirci Üskiyan Sokak I4 numaralı hane üzerine 3I inci cildin 99 x uncu sahifesinde 3I2 Bağdat Doğumlu olarak kayıtlı İsa Efendi Oğlu Nail Efendinin I3I2 numaralı kanunun 9 uncu maddesine tevfiakan türk vatandaşlığından öıkarılması; Dahiliye Vekâletinin 6/7/932 tarih ve 2577/6029 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İora Vekilleri Heyetinin I3/7/932 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.						
13/7/932						
REİSİCÜMHUR						
<i>Gazi M. Kemali</i>						
Bğ.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.			
<i>[Signature]</i>		<i>[Signature]</i>				
Ha.V.	Ma.V.	Mf.V.	Na.V.			
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>			
İK.V.	SİM.V.	G.V.	Zr.V.			
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>			
080	18	01	02	30	53	3

EK- 18

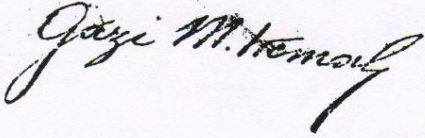
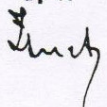
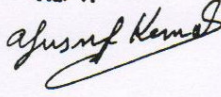
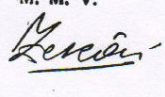
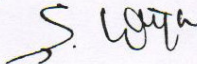

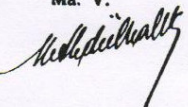
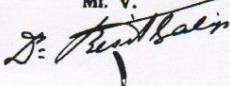
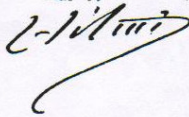
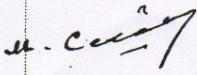
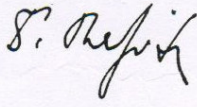

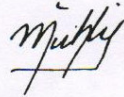
Türkiye-İran Muhtelit Tahdidi Hudut Komisyonu Heyeti'nin memuriyet ve yetkilerinin tasdiki.

T. C. BASVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ				T. C. BASBAKANLIK CUMHURİYET BAŞLIĞI								
		KARARNAME										
Sıra : Sayı : 19217												
<p>Hükümeti Cumhuriyetimizle İran Hükümeti arasında imza ve tasdik edilmiş olan Hudut İtilâfnamesi mucibince teşkil olunan Muhtelit Tahdidi Hudut Komisyonuna intihap edilen Heyet Reisi Erkânı Harp Binbaşı Raşit ve Topoğraf Binbaşı Sait beylerle Topoğraf Birinci Mülâzım Abdullah ve Yüzbaşı Nuri Efendilerin memuriyet ve selâhiyetlerinin tasdiki; Hariciye Vekâletinin 30/7/932 tarih ve 623 numaralı tezkere-sile vukubulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 2/8/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.</p>												
			2/8/932		REİSİCÜMHUR							
												
Bş.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.									
												
Ha.V.	Ma.V. V.	ME.V.	Na.V.									
												
İk.V.	S.İ.M.V.	G.İ.V.	Zr.V.									
												
<table border="1"><tr><td>930</td><td>18</td><td>01</td><td>02</td><td>30</td><td>57</td><td>14</td></tr></table>						930	18	01	02	30	57	14
930	18	01	02	30	57	14						

T. C. BASVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÖRLOĞU	KARARNAME	 T. C. BASBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ	
Şube: Sayı: 13436			
<p>İran Hükûmetile aramızda bir mücrimleri iade mukavelesi yapılınca kadar iki taraf memleketlerinin birinde bir suç işleyerek öbür tarafa kaçan kimselerin geri verilmesi için İran Hükûmeti ile yapılması kararlaştırılan modüs viyvendi hakkında hazırlanan x ve Hariciye Vekilliğinin 2/II/932 tarihli tezkeresile gönderilen x bağlı proje , İcra Vekilleri Heyetinin 2/II/932 tarihli toplantı - sında görüşülerek muvafık görülmüştür</p>			
2/II/932			
REİSİCÜMHUR			
			
Bş. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
			
Ha. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.
			
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
			
			

EK- 20

22.4.1926 tarihinde İran ile yapılan muhadenet ve emniyet muahedesi' nin yenilenmesi ve imza yetkisinin Hariciye Vekaleti'ne verilmesi

T. C. BAŞVEKÂLET MUAMELÂT MÜDÜRLOGU	KARARNAME	 T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI								
Şube:										
Sayı: 13474										
<p>Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile İran Hükûmeti arasında yapılmış olan 22/nisan/926 tarihli Muhadenet ve Emniyet Muahedesile x zeyli olan 15/haziran/928 tarihli protokolün müddetleri nihayet bulunmuş ve muahedenin birinci maddesi ile her iki devlet arasında bozulmaması düğüntülen sulâve samimi ve ebedî muhadenet esaslarını tutan x kısımların iğreti maddeler içinde kalması muvafık görülmemiş olduğundan eski muahede hükümleri kalmamış olanları çıkarılarak diğer maddeleri ve yine müzeyyel protokolün maddeleri toplanarak ayrıca bir x muahede yapılması ve imzasına da Hariciye Vekilliğine selâhiyet verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 2/II/932 tarihli ve sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 2/II/932 tarihli toplantısında x görüşülerek kabul olunmuştur. 2/II/932</p>										
REİSİCÜMHUR										
										
By V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.							
										
Ha. V.	Ma. V.	Mi. V.	Na. V.							
										
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.							
										
<table border="1"><tr><td>030</td><td>18</td><td>01</td><td>02</td><td>31</td><td>68</td><td>10</td></tr></table>				030	18	01	02	31	68	10
030	18	01	02	31	68	10				

EK-21

İran Şahı Ankara'yı ziyaret edeceğinden Çankaya'daki İran Sefaret evini caddeye bağlayan yolun bitirilmesi için inşasına başlanması.

Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti III nci Daire Umum Müdürlüğü II nci Şube	Ankara Hulâsa İran Sefaret bina s. caddeye bağlayan yola dair
---	---

Yüksek Başvekâlete

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

1934 Mayısı zarfında İran Şahı Hazretlerinin Ankara'yı ziyaretleri tekarrür eylediği malûmu Devletleridir.

Çankaya'daki İran Sefaret evini caddeye bağlayan yol henüz kaldırımlanmamış bir halde olduğundan Şah Hazretlerinin ziyaretleri zamanından evvel bitirilmek üzere şimdiden inşasına başlanması için icap edenlere evamiri lâzime itasına Yüksek müsaadelerini dilerim Efendim.

Hariciye Vekili
M. N.

Şifazı İşleri Müdürlüğüne
1 - VIII - 1933

030	10			122	868	7
-----	----	--	--	-----	-----	---

1-8-933 4/4675

M.N.

Cerahi muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığına ve umumî ve hususî numaralarının derci mevcuttur.

2

EK- 22

İran Şahı'nın Ankara'yı ziyareti için davet edilmesi ve Şahın bu seyahati hakkında büyükelçiliğiyle görüşmesi.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III. nci Daire Umum Müdürlüğü
II. nci Şube
437
204
Lef: I

Ankara 19 Teşrinisani 1933
Hulâsa İran Şahi Hazretlerinin Ankara-
yı ziyareti h.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvekâlete

İran Şahi Hazretlerinin Ankara'yi ziyaretleri vesilesile müşarünileyh ile aralarında vukubulan muhavereye dair Tahran Büyük Elçimiz Hüsrev Beyfendiden gelen tahrirat sureti ilişik olarak tak-
tim kılindi Efendim.

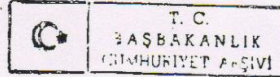
Hariciye Vekili N.
Muntla

Takdim
25-11-933

030 10 26 258 17

Cevâbi muharrerata hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığı ve umumî ve hususî numaralarının derci mevcuttur.

Hariciye vekâletine.

43
24

321: gah Hazretlerinin Anka ya seyyahatleri.

172 numaralı gifreye karşılıktır.

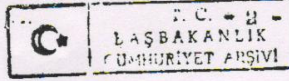
Reisicümhur Hazretlerinin gah Hazretlerini ilk baharda Ankaraya davet buyurdularını 'izzat gah Hazretlerine arzettim. Pek mütehasis ve müteşekkik oldular. Çok özledikleri gazi Hazretlerini görmek emelinin bu suretle tahakkukunun yaklaşıncasıle çok sevinç duyduklarını ve gelecek mayıs ayında hareketle Bağdada uğrayarak Museybin üzerinden Türkiyeye seyyahat edeceklerini söylediler.

Kral paysalın vefatından sonra Hanekin - Kerkük yolu yerine Bağdat üzerinden seyyahat arzularının esbabını sureti münasebete sordum.cevaben gazi Hazretlerinin takip buyurdıkları şey. sohte olduğu gibi ufak, büyük komşu devletlerle iyi geçinmek usulünü tercih ettiklerinden yol üzerinde olan Bağdada uğrayarak gang Kralı göreceklerini ve oradan doğruca Türkiyeye geçeceklerini, Irak ve Türkiyeden başka hiç bir memlekete resmî ziyaret yapmayacaklarını ve bu seyyahatlerinde Hariciye Nazırlarını beraber alacaklarını ve tabii benim de beraber bulunacağımı ifade ettiler.

Ankarada gazi Hazretleriyle mülâhatlarında iki dost pevetin siyaseti umumiyesi üzerinde görüreceğini ve yüksek Türkiye Reisi pevetinin kıymetli mütalâatından mütefit olacağını ve bu mülâkatın hiç şüphesiz her iki pevet ve millet hakkında hayırlı istikballere şagir açacağını kaydetti.

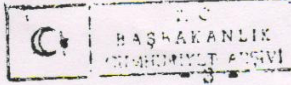
030	10			261	758	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

2

Bu mütalâatlarını tasviben Türkiye seyyahatlerinin başta müb-
cel Reisicumhurumuz olduğu halde bütün Türkiye bileti için pek kıy-
metli ve tarihi bir hatıra olacağına ve Şarkın iki büyük adamının
Ankarada vaki olacak bu temasının beynelmilel siyaset muhitinde Şark
sulhü namına pek kıymetli akisler yapacağını pek tabii olduğunu ilâve
ettim, ve vesile getirerek kendisi gibi büyük bir kumandanın azimli
idaresi altında İran ordusunun son senelerdeki tarakkîyatından bahisle
kardeş Türkiye ordusu ile İran ordusunun sıkı teması lüzumunu ileri
sürdüm. Asker olan ve askerliği pek seven Şah Hazretleri bu noktayı
nazarını çok tasvip buyurdular ve seyyahatleri vesilesile ordumuzla
temas etmek üzere İran ordusu erkânından bir kaç zati beraberlerine
alacaklarını ve Ankaraya tegriflerinde ordularımız arasında rabita
tesisi mesalesinin tanzimi hususunda Gazi Hazretleriyle müdavelei efkâr-
da bulunacaklarını söyledikten sonra Yelîaht Hazretlerinin İrana av-
detlerinde Türkiyede bir müddet kalarak Harbiye Rektebinizi, Ordu,
Donanma ve Hava Teğkilâtımızı görmesini ve Türkiyeyi tanınmasını çok
özülediğini ilâve ettiler. İki Biletin istikbali namına bu arzularını
pek kıymetli bulduğunu ve Yelîaht Hazretlerinin arzuları vechile Türki-
yede misafirimiz olarak istedikleri kadar kalıp tetkikat yapabilecek-
lerinin tabii olduğunu söyledim, çok memnun oldular ve bu defa Kendi-
leri de İstanbulda mütenekkiren bir hafta kadar kalmayı tasarladıklarını
söyletiler. Karşılık olarak Gazinin ve Türk Biletinin büyük misafiri
olacak olan Gazi Şahanelerinin arzuları dahilinde hükümeti Cumhuriye-
nin her şeyi yapacağını arzla rahatlık vasıtalarının tanzini ve pro-
gramın hazırlanması için hareket zamanının ayrıca bir müddet evvel bil-
dirilmesini rica ettim.

Şah Hazretlerinin her şeyden evvel bir asker olduğunu bilvesile
arz etmek isterim; yani Türkiyeyi ziyaretlerinde kendilerine deniz. 3

kara, ve hava kuvvetlerimizin en güzel gösterişlerinin, askeri müesseselerimizin, mekteplerimizin, eslâha ve cephane fabrikalarımızın ve Kendilerinin iranda bir çok girişlikleri ol ası sebebiyle ziraate de çok ehemmiyet verdiğinden model girişliklerimizin, fennî ziraat müesseselerimizin ve gömenüfer inşaatımızın mühim alınmasının, sâhî müesseselerimizin gösterilmesini velhâsıl kendilerinin fikir ve ilim adamı olmaktan ziyade bilhassa görgüye ehemmiyet veren hayat sahasında yetmiş zeki ve ameli bir şahsiyet olduklarının, yapılacak programda dikkat nazarında tutulmasını hasaten tavsiye ederim efendim.

tegrinisani 1933.

gahron büyük Elçisi.

030	10			261	758	A
-----	----	--	--	-----	-----	---

4

EK- 23

İran Şahı'nın ülkemize ziyaretleri dolayısıyla her türlü emniyet tertibinin alınması için I. Umumi Müfettişi Hilmi'nin teftişe çıktığı.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V. İ. U. M.
S. I. M.
Sayı Muamelât
6074

Hulâsa :
Birinci Umumi Müfettişin
mülhakatı teftişe çıktığı
hakkında.

T. C.
BAŞBAKANLIK
EMNİYET ARŞİVİ

Başvekâlet Yüksek Makamına

Mevsim dolayısıyla tekrarı tabii görülen şekavet hadiselerine mani olmak veyahut sür'atle tenkilini temin edecek tedbirleri mahalli idare amirleri ve askeri kumandanlarla birlikte müzakere ve tetkik ettikten sonra mantıkavi silâh toplamalar da dahil olduğu halde bu se ne takip edilecek asayiş raporunu tesbit etmek ve öntümüzdeki hazırlan- da memleketimize gelecek ve hududumuza Kızıldizenden girecek olan İran Şahı Hazretlerinin seyyahatleri hakkında Vali beyler ve süvari kumandanı Kemal Paşa ile görüşerek geçecek yolların otomobil müruruna müsait bir hale getirilmesi ve yollarda her türlü emniyet tertibatının alınması ve müşarunileyhin kalacağı ve yatacağı konak mahallerinde istirahatlerinin temini gibi hususların istikmali için Birinci Umumi Müfettiş Hilmi Beyfendinin teftişe çıktığını ve elyevm Bitliste bulunduğunu arz eylerim efendim.

14/1934

Dahiliye vekili

S. Kaya

Hifz
17-4-1934

030 10 69 457 19

Cevaben yazılacak Evrak : Cevap olduğu muharreratın tarih numarasile hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığına dercoluması rica olunur.

EK- 24

Türkiye seyahati sırasında, imzalanan iki antlaşmayı Meclis'e sunuşta, İran Hariciye Veziri Furugi Han'ın yaptığı konuşma.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3. nci Daire Umumi Müdürlüğü
2. nci Şube
24072
318

Ankara 21. I 1933
Hulâsa : İran Hariciye Vezirinin
..... beyanatı.

T. C.
BAKANLIK
HURİYET ARSIVI

Yüksek Başvekâlete

198

Tahran Büyük Elçiliğimizden alınan tahriratta İran Hariciye Veziri Fûrugî hanın İran ile aramızda aktolunan Muahedeleri Meclise tevdi vesilesiyle Türkiye seyahatında mazhar olduğu hüsnükabulden ve Türk-İran dostluğundan pek hararetle bahsettiği ve Muahedelerin Hariciye Vezareti tarafından matbuatla neşrolunduğu bildirilmektedir.

Hariciye Vezirinin beyanatının bir sureti malûmat husulü için yüksek makamlarına, ilişik olarak takdim kılınmıştır Efendim.

K. İ.

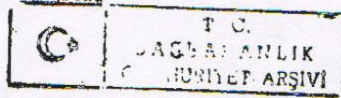
Hariciye Vekili
M. M. M.

H. F. F.
21-1-933

-3-

030	10			261	258	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

Cevabî muharrerata hangi daire ve şube ifadesile yazıldığına ve umumî ve hususî numaralarının derci mercurdur.

Iran Millet Meclisinde

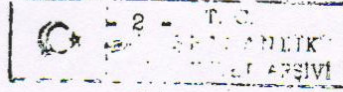
Iran ve Türkiye arasındaki Ahitnameler.

Iran Meclisi mebusanında Hariciye Vezirinin beyanati:- Türkiye Cumhuriyeti tarafından vaki olan davet üzerine bir haç hafta evvel Türkiyeye sayahatim muhterem efendilerce malumdur. Bu davet ve sayahatin siyasi faydaları da olması lazım idi zira elbette memleketler ricalinin ziyaret ve iadeyi ziyaretlerinin bir neticeleri vardır. Bu davet, yalnız dostluk, samimiyet ve itihad eseri olup siyasi bir maksadı mahsuse ile olmamakla beraber Iran Hükümeti ile yeni Türkiye Hükümeti arasında, hem ahitname mevadi, ve hem de emniyet bitaraflik ve ademi tecavüzi ihtiva eden bir tek muahede mevcut idi ve müddeti inkiza bulmuştu.

İki Hükümet arasında tam bir samimiyet, sevgi, dostluk ve itihad mevcut olmakla beraber , elbette bu itihadın yazı ve vesaike tesbit edilmesi evladır. Binaberin iki Hükümet bu tarzi harekati muvafık gördüler. Bu suretle iki ahitname tanzim ve imza ettik. Bunlardan biri Iran Hükümeti ile diğer bir çok Hükümetler arasında mevcut olup müddetle mukayyet olmayan? Ve ancak harp ile bozulan ve hiç bir zaman bozulmaması umit ve arzu edilen (Doğrudur sesleri) bir dostluk muahedesidir. Ahkâmi bitaraflik ve sairiyeye ait diğer bir ahitname akt ettik. Hazurunun malûmu olduğunu arz ettiğim vechile, eskiden akt ettiğimiz ahitnamenin müddeti beş sene idi ve bu müddet inkiza etmiş bulunuyordu. Bunu ayrıca yeni bir ahitname tanzim ederek tecdit ve mudetini gine beş sene olarak tesbit eyledik. İşte bu iki ahidnameyi Meclisi Şurayı Milliye takdim ve sur'atli yani, bu devrenin inkizasından evvel tasdikine arz ederim. Bahususki ahitname müddeti inkiza bulmuştur .Filiaki m'anen aramızda tam bir dostluk mevcut olmakla beraber muahedemi müddeti inkiza bulmuş ve tecdidi lazım gelmiş olduğundan kabulüne ihtimam buyurulmasını rica ederim.

030	10			261	758	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

2

Bu fırsattan istifade ederek muhterem mebus Beyfendilere arz etmekle kendimi memnun ve bahtiyar ad ediyorumki; Davetli olduğumuz Türkiyede intizarimizin fevkinde ben ve arkadaşlarım kabul ve sevgi gördük. Memleketin birinci şahsiyeti, Reisi Cümhur Başta olduğu halde, Memleket ricalı, Meclis Reisi, Başvekil, Vükelâ, halk gazeteciler ve bütün milletten öyle bir dostluk ve kardaşlık hissiyati gördük ki hatırladıkça hepimiz kendimizi sevinç içerisinde ve mesrur hissediyoruz .Iran devlet ve milleti ile Türkiye devlet ve milleti arasında bu derecede sulh ve sevgi mevcut olduğu görmekten muterem mebus beyfendilerin bahtiyar olacaklarına emin olduğum için arzi keyfiyet ediyorum.(Dogrudur sesleri) Hulasa olarak şu kadar arz ederim ki benim gördüklerim: Bu gün İran ile Türkiye milleti arasında mevcut olan ittihad ve kardaşlık hiç bir devlet arasında te'estis etmemiştir (Bütün mebûsların dogrudur sesleri).

030	10			261	258	2
-----	----	--	--	-----	-----	---

3

EK- 25

Türk-İran ilişkilerine dair Cumhurbaşkanı Gazi Paşa'nın beyanâtı, doğudaki olaylarla ilgili telgraf vs. konularda İstanbul ve Ankara gazetelerinde çıkan önemli haberlerin özetleri

26 - 7 - 930

I. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umumiye Umum-Müdürlüğü

Şube 5
Hususi 95/157
Umumi 610

Başvekâleti Celileye

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

25/7/930 tarihli İstanbul gazetelerindeki mü-
him neşriyatın hülâsasını muhtevi merbut varaka menzu-
ru devletleri buyurulmak üzere arz ve takdim kılınmış
tır efendim .

Dahiliye Vekili

Hıfzı
28 - 7 - 1930

28-7-30 5149-1

Cevaben yazılacak miharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur.

- 3 -

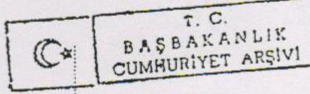
030	10				83	544	16
-----	----	--	--	--	----	-----	----

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 5

Hususi

Umumi 95

26/7/930

37 55
100

26/7/930 tarihli Ankarada münteşir gazetede mühim bir neşriyata tesadüf edilememiştir.

25/7/930 tarihli İstanbul gazetelerinde mühim neşriyatın hülâsası berveghi atıdır.

Gazeteler:

Umumiyetle Türk, İran münasebatına dair Reiscumhur Paşa hazretlerinin beyanâtı aliyelerile Şark harekâtından bahs ve Türk, Yunan itilâfnamelerinin musaddak nüshalarını Atınada mütekabilen samimi nutuklarla teati edildiğini ve diğer muahedelerinde hazırlanmakta bulunduğunu neşrediyorlar.

Milliyet:

Asilerin Irak hükûmetinden muavenet gördüklerini ve asilere İran tarikile Iraktan cepane geldiğinin tespit edildiğini ve Erciş ahalisinin şühedamız namına bir abide yaptıracaklarını yazıyor.

Yarın :

1- Şark hadisesinden bahis bir telgrafında asiler arasında rütbeli olanların bulunduğu ve şifre ile muhabere ettiklerini

2- Sabık Adliye Müfettişlerinden Tryandafilos efendi isminde birinin bu kadar ağır ve büyük ihanetle müttehem mevkiine düşen ve Koyun sürüsü gibi gittiği uçurumun vahâmetini anlamıyarak İstanbul Rumlarına bağırarak sorıyorum hitabile açık mektubunu neşrediyor.

3- İzmir Türk ocağında bir rezalet Mısır konsolosuda hadise çıkarmış serlavhası altında Mısır konsolosu Amar beyin istediği bir arapça şarkının söylenip söylenmemesinden iki zat arasında bir münazaa zuhurundan ve konsolosun mahalli mezkûru ile gittiğinden bahisle Türk ocağının alelâde bir gazinodan bağ

630 10 83 549 16

Cevaben yazılacak muharrerata, ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 5
Hususi 95
Umumi

(2)

85
100

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

ka bir şey olmadığını yazmış ve Akşam gazetesinde vakayı mezkûreyi havadis şeklinde neşretmiştir.

Vakit:

Şark hadisesi dolayısıyla İran hükümetini mes'ul vaziyet koyan Türk gazetelerine Tahrandaki münteğir gazetelerin verdiği cevaplardan bahs ve Enebi gazetelerin bu bapta neşriyat ile beraber bazı delâil serdetmek suretile Tahran gazetelerine cevabı mutazammın bir makale ve Politika gazetesi de aynı esasata istinat etmekle beraber mevzuu bahs dostluğun filiyat ile gösterilmesinden bahis bir makale neşretmiştir.

Politika:

Türk, Yunan bahri kuvvetlerinin tesavisi hakkındaki mukavele bizzat Müsyü Venizelos ile Timalakopolosun Ankarayı ziyaretlerinde müzakere edeceklerini Atinadan aldığı telgraf havadisi olarak yazıyor.

030 10 83 549 16

Cevaben yazılacak muharrerata alt olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

3

EK- 26

Türkiye-İran dostluğunun devam ettiğine dair, Moskova'daki İran Elçiliğinin gazetelere verdiği bildiri.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İstihbarat Müdürlüğü
U. No 94286
H. No 484
Lef 1

Ankara 6/9/1930 192
Hulâsa

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Yüksek Başvekâlete

4/1
191

Moskova'daki İran Sefareti tarafından matbuata verilen bir tebliğ hakkında Moskova Büyükelçiliğimizden alınan 23/8/930 tarihli şifre telgrafnamenin bir sureti berayı malumat melfufen arz ve takdim kılındı Erendim. Hazretleri.

Büyük Erkânınarbiye Reisliğine de arz edilmiştir.

Hariciye Vekili.
S. T. P. Z.

Takdim
6-IX-1930
Hiç
22-9-930

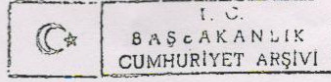
6-9-930 62181

Cevabın muharrerata hanki daire ve şube ifadesile yazıldığına ve umumi ve hususi nümerolarının derci mevcuttur.

- 2 -

030	10			248	675	17
-----	----	--	--	-----	-----	----

1

Moskova Büyükelçiliğinden Hariciye Vekâmetine
gönderilen 23/8/930 tarihli
Şifre tel suretidir ?

Moskova İran Sefareti gazetelere verdiği bir
tebliğte Türkiye-İran intilafatı hakkındaki neşriyatı taksip
ile Kürdistan hadisesi dolayısıyla hudut mntakalarında Türkiye
tarafından istenilen teşriki mesainin İran Hükûmetince icra
edildiğini ve tarafeyin münasebatı dostanesinin devamını
bildirmiştir.

Hüseyin Ragıp.

asılının aynıdır .

Alihan Ş. Gecge

030	10			248	675	12
-----	----	--	--	-----	-----	----

EK- 27

İğdir'dan gelmekte olan bir kafiyei soymaya teşebbüs eden eşkiyanın olay yerine gelen güvenlik kuvvetlerince engellendiklerine ve Ağrı Dağına kaçan eşkiyanın takip edilmekte olduğuna dair 31.1.1929 tarihli rapor.

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Kalemî mahsus
Müdüriyeti
Sayı

7
158

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara 28 / 1 / 1929

Başvekâleti celileye

557

Şark mıntakasındaki asayiş vaziyeti ve takibat hakkında
alınan raporların hülasası leffen arz ve takdim kılınmıştır
efendim .

Ekim

Dahiliye vekili
S. Kaya

BAŞBAKANLIK
Mühürü

2-2-29 802 1

030	10			127	913	12	1
-----	----	--	--	-----	-----	----	---

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
دَوْلَتِ اِسْلَامِیَّةِ
تُرْکِیَّةِ اِسْکَنْدَرِیَّةِ

1
: ل

٢
C
T. G.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

100
300

30/I/929 Asayiş raporudur

I) 26/I/929 da Bayezit istasyonu civarında 20 şaki pusu kurarak Iğdır'dan gelmekte olan bir merkep kafilesini soyamak istemişlerse de yetişen müfrezelerimizin takibi üzerine Ağrı dağına doğru kaçmışlardır .

31/I/929

030	10			127	93	12
-----	----	--	--	-----	----	----

K.
2

EK- 28

Ağöl yakınlarında Ağrı şakileri ile İranlılar arasındaki çatışma hakkında

Ankara
31-6-931

96A
365

DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI
III Ş. I Ks.

I C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Sayı
33757

Baş Vekâleti Celileye :

Cevap
Ş. Ks
-1931
No

I- Ağrı firarilerile İran kıt'atı arasında Ağöl civarında vuku bulan müsademeler hakkında Bayazıt Vilâyetinden alınan 26/5/93I tarih ve 233 numaralı şifrenin bir sureti leffen arz ve taktim kılını efendim .

2- Baş ve Hariciye Vekâletleriyle B. E. Rs. ve Riyaseti Cümhur kâtibi umumiliğine arz edilmiştir .

Dahiliye Vekili

S. Kaya

Taktim
4.6.931 J.

030	10			112	755	P
-----	----	--	--	-----	-----	---

1

T. C.
BAŞBAKANLIK
MILLÎ MÜDÜR LÜĞÜ

Ankara

DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI

Bayazıt Vilâyetinin 26/5/31 ve
233 NO:lı şifre suretidir.

Ş. Ks.
Sayı

Cevap

Ş. Ks.
-1931
No

- I - İranlılarla şakiler arasında Akgöl civarında ve 19 tarihinde yapılan musademenin gecesi şakilerin İran askerine , mukabil bir gece baskını yaptığı ve İranlılardan 150 kişi telefata vukubulduğu .
- 2 - Ölenler arasında Halhal köylü Kuluhanın oğlu ile Emir Tümenin amcası oğlunun buldukları ve bu istihbaratın tamik edildiği Karaköse Kaymakamlığının istihbaratına atfen maruzdur .
- 3 - Dahiliye Vekâletine , B.U.Mf.lige arzedilmiştir .

Vali

Mihtar

Aslı gibidir .
31/5/31

030 10 112 755 P

2

EK- 29

Ağrı Dağı harekâtının başlamak üzere olduğu, Cumhurbaşkanı Gazi Paşa'nın Türk-Bulgar ilişkileri hakkındaki beyanâtı vs. konularda İstanbul ve Ankara gazetelerinde çıkan haberlerin özetleri.

85
103

27/7/930

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umumiye Umam Müdürlüğü

Şube: 5
Hususi: 96/160
Umumi: 630

Başvekâleti Celileye

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

26 - 7 - 930 İstanbul ve 27/7/930 Ankara gazetelerindeki mühim neşriyatın hülâsalarını muhtevi olan merbut varaka manzuru devletleri buyurulmak üzere arz ve takdim kılınmıştır efendim .

Dahiliye Vekili
S. Kaya

3-8-930

BAS. MÜHÜRÜ
Tarih: 3-8-930
Hüsnâ: 5465
Laf: 1

Cevaben yazılacak tahrirata ait olduğu şübe tarih ve numarasının derci rica olunur

030	10			83	549	19
-----	----	--	--	----	-----	----

2 -

27 - 7 - 930

85
103

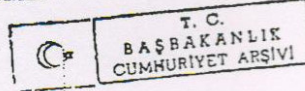
T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ

Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 5

Hususi 46

Umumi

26/7/930 İstanbul ve 27 - 7 - 930 tarihli Ankara gazete-
telerindeki mühim neşriyatın hülâsası:

Gazeteler:

Umumiyetle Şark hadisesinden bahisle "Ağrı dağında" ha-
kâtın başlamak üzere olduğunu yazıyor.

Akşam, Vakit

Reisicumhur Gazi hazretlerinin Türk, Bulgar münasebatı
hakkındaki beyanatı âlilerini neşrediyorlar.

ve Politika:

Politika, Mil-

liyet, Akşam

Son posta

"Ağrı dağ" hareketinden bahsile Musul mintakasında Har-
zan Şeyhine mensup 500 kadar atlının Hakârının Oratan mahiyetinde
tecavüzlerini ve hudut kıtaatımız tarafından püskürtüldüklerini
telgraf havadisi olarak yazıyorlar.

Yarın:

1- Başvekil paşasının önünde ilk perdeyi açıyoruz ey Cum-
huriyet siyasetini en başta çeken Başvekil serlavhasile Haydar
Rifat beyin muhakemesi ve sadır olan hükümle Adliye Vekili bey-
fendiden bahis uzun bir yazı .

Hakimiyeti Mil.

2- Rum bir münevveri neler söylüyor serlavhasile dünkü nüc
hasında münderiç olan sabık Adliye müfettişlerinden "Tiryandafî"
efendinin Rumlara hitaben açık mektubunun mabadini neşretmiştir.
Şark hadisesinden bahisle Kürctülük iddiası hakkında bir
makale neşretmiştir.

Akşam:

Askerî bahisler serlavhasile memleket müdafaaında demir
yolunun ehemmiyet ve kıymetinden bahisle bir makale yazmıştır.

030 10 83 549 19

Cevaben yazılacak muharrerata alt olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

EK- 30

Ağrı Dağı üzerindeki eşkiya harekâtı, Başbakan İsmet İnönü'nün Atina'yı ziyareti vs. konularda Ankara ve İstanbul gazetelerinde çıkan haberlerin özetleri

7 - 7 - 930

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ

Emniyet Umumiye Umum Müdürlüğü

Şube 5
Hususi 804787
Umumi Başvekâleti Celileye

556

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

6/Temmuz/1930 tarihli Ankara ve İstanbul gazete-
lerinde görülen mühim neşriyatın hülasalarını muh-
tevi olan merbut varaka manzuru devletleri buyurulmak
üzere arz ve takdim kılınmıştır efendim.

Dahiliye Vekili

S. W. W.

1

10-7-930 4964/1

Cevaben yazılacak m.harrerata ait olduğu şube tzihi ve numarasının derci rica olunur.

030	10		83	549	2
-----	----	--	----	-----	---

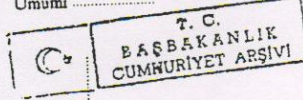
2

7 - 7 930

85
27

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube5.....
Hususi81.....
Umumi

- Yarın : 6/Temmuz/1930 tarihli gazetelerden :
Istanbul Liman işleri İnhisar şirketi müdürü aleyhinde yine u-
zun bir makale negrediyor .
- Gazeteler: (Ağrı dağı) üzerindeki eşkiya harekâtının tabii askeri istihza-
rata uygun bir şekilde tertip ve idare edildiği anlaşıldığın-
dan ve askeri harekâtımızın inkişaf etmekte olduğundan ve yüz-
elliliklerden bazılarının da bunlarla beraber olduğundan bahse
diyorlar.
- Cumhuriyet: Bir Atina telgrafına nazaran Başveki¹ Paşa hazretlerinin Müsyü
(Venizelos)a iadei ziyaret edeceğinden bahsolunuyor .
- Gazeteler: Yavuzun yakınında kara deniz limanlarını ziyaret edeceğini ya-
zıyorlar.
Şehremanetinin parasızlıktan dolayı henüz maaş veremediğini
yazıyorlar.

030 10 - - 83 549 2

Cevaben yazılacak muharrerata alt olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur elandım.

2

EK- 31

Ağrı Dağı harekâtı, İskeçe Türkleri vs. konularda İstanbul ve Ankara gazetelerinde çıkan önemli haberlerin özetleri

10 - 7 - 930
13

85
37/11

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umumiye Umum Müdürlüğü

Şube 5
Hususi 87/109
Umumi 369

Başvekâleti Celileye

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

9/Temmuz/930 İstanbul gazetelerinde görülen
mühim neşriyatın hülusalalarını muhtevi olan merbut va-
raka manduru devletleri buyurulmak üzere arz ve takdi
kılınmıştır efendim .

Dahiliye Vekili
S. W. W.

I

Cevaben yazılacaktır. Muhteremlere ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur.

14-7-30 5038 1

030	10			83	549	5
-----	----	--	--	----	-----	---

19 / 7 / 930

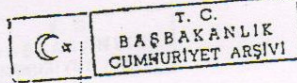
85

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 5

Hususî 32

Umumî

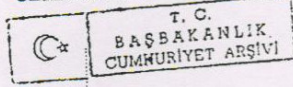
- Gazeteler:** Umumiyetle Şark harekâtının muvaffakiyetle takip edildiğinden bahsediyorlar.
- Cumhuriyet:** (Ağrı dağ) harekâtından bahs ile hükümetin bir tebliğ neşredince ceğini ve Kürt cemiyetile bazı Ermenilerin birleştiğini derçetmiştir.
- Vakit :** 1 - (Ağrı dağ) hadisesinden bahsederken entelican servisi sin alâkadar ve casus Lavrens hakkında halk arasındaki vaki dedi kudu halinde intişar eden kanaatin bir şüphe olarak kabul edilmemesi lâzımgeldiğini .
- 2 - Ve aldığı malûmata nazaran geçen Pazar günü İskeçe Türklerinin ekalliyetler hukukuna ait bir meting akit ve neticeyi mukarreratı Yunan reisi cumhuriyet Başvekil, ayan ve meb'usan reislerine, Maarif nezaretine ve matbuatla muhtelit mübadele komisyonu merkezine bildirdiklerine yazmıştır .
- Milliyet :** 1 - Bu meting havadisini neşrederken başlarına musallat olan yüz elliliklerin cemaat işlerinden uzaklaştırılmasını istediklerini kaydediyor.
- Yarın :** 1 - Buhranın meuliyeti ve kuraklık oldu fakat karşılama bilirdi. Memleketten çok para gitti yerine getirmek çok kabild serlavhası ve Arif Oruç imzası altında iktisadiyatımıza müteda ir uzun bir makale .
- 2 - İzmir piyasamız can çekişiyor. Hükümet alınacak teğ birleri almalıdır. Serlavhası altında Hüsamettin imzasile neşriyatta.
- 3 - (Ağrı dağ) hadisesine ait neşriyatında da Şarktaki ermenilere ait vesaik bulunduğunu ve hadiseye hariçteki düşman larımızın yardım ettiğini.

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

2

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube 5
Husul B2
Umumi

85²
9

4 - (Musolini)nin bir beyan muhtarası verdiği cevaba a-
it olup cumhuriyet gazetesindeki telgrafın hemen aynısını neğret
miştir.

030	10			83	549	5
-----	----	--	--	----	-----	---

Cevaben yazılacak muharrerata alt olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

3

EK- 32

Tahran Büyükelçisi'nin İran Şahı ile Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu gibi çeşitli konularda görüşerek hazırladığı rapor.

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Daire Umum Müdürlüğü
Şube
1832/1
427
lef: 1

Ankara 18/9/1932.
Hulâsa İran Şahı Hz. le. mülâkat.

43
195

**F. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI**

Yüksek Başvekâlete

İran Şahı Hazretleriyle vukubulan mülâkatları hakkında Tahran
Büyük Elçimiz tarafından gönderilen rapor sureti leffen arz ve taktim
olunur efendim .
X.

15 - Eylül - 1932. Hariciye Vekili
H. T. Z. Z.

Eakdim
18-9-1932
Hifz
22-11-1932

030 10 261 257 26

Cevabı muharrerata hangi daire ve şube ifadesiyle yazıldığıнын ve umu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tahran Büyükelçiliği

RK. B.

8 Agustos 1932

Hü.: Şah Hazretleriyle mülakat.

Hariciye Vekâletine

Şah Hazretlerini ziyaret ettim. Reiscümhur Hazretlerinin selâm ve müveddetlerini teblig ettim. Son derece memnun ve mütehassis oldu, cevaben "Hicaz veliahdi Emir Faysal ile de Gazi Hazretleri selâmlarını göndermişlerdi. Deni daima tahattur eylemelerinden son derece müteşekkir ve minnettaram. Bilmukabele kendilerine en samimî hürmet ve muhabbetlerimi arzediniz" dedi.

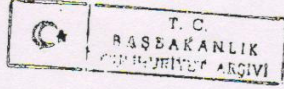
Dostane ve pek iltifatkârane bir şekilde bir buçuk saat süren bu mülakatın esaslı kısımları berveghiatidir:

Şah Hazretlerine bu defa Ankara'yi ziyaretimde Reiscümhur Hazretleriyle şerefmişule nail olduğum zaman mübeccel Gazimizin hakkı şahanelerindeki samimî kardeşane muhabbetlerine bir kerre daha şahit olduğumu, büyük Devlet Reisinizin aynile kendileri gibi şahsen tanışmak ve görüşmek ihtiyakında bulunduğunu arz ederek bugünkü vaziyetin belki iki büyük müceddit Devlet Reisinin vatanlarından uzun müddet uzaklaşmalarına müsait olamayacağı nazarıdikkate alındığı takdirde bu buluşma ve görüşmenin meselâ gelecek sene seyyahate müsait bir mevsimde hudut civarında münasip bir nahalde vukuunun hiç te güç olmayacağı fikrinde olduğumu, ilâve ettim. Cevaben "Ben esasen Gazi Hazretlerini Ankara'da Makamlarında resmen ziyaret etmek kararındayım.

Reiscümhur Hazretleriyle tanışmak ve görüşmek.

030 10 261 25726

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tahran Büyükelçiliği

Fakat bu arzumu iki nihayet üç sene sonra mevkiifile koyu-
bilirim. Mahaza bundan evvel önümüzdeki sene tesadüfi bir
şekilde hudut üzerinde buluşmak ve tanışmak fikrinizi pek
tasvip ederim. Gazi Hazretlerinden vaki olacak işarete
intizaren müştaki olduğum böyle bir mülakata hazırım." dedi.

Tarabzon-Erzurum-
Tebriiz yolu.

İran ve Türkiye arasında hamdolsun hiç bir pürüz ve
ihtilâf kalmadığını, münasebatı dostane ve kardeşanemizin
günden güne takviyet bulacağını bir lisani memnuniyetle
beyan eden Şah Pehlevi Hazretleri bu dostluk ve münasebatın
en mühim rabitai ittisali olan Tarabzon-Erzurum transit
yolunun inşaatının bugün ne raddede olduğunu sordu.

Kendisine; Hükümeti Cumhuriyenin bu transit yoluna en
büyük ehemmiyeti verdiğini, aylardanberi yolun mühim aksa-
mında tamirat ve inşaata başlandığını, tarihi bu transit
yolunun en kısa bir zamanda küşadını son derece istediğimizi,
Tarabzon'da ve hudut üzerinde egypti ticariyenin muhafazası
için depolar inşası, transitin teshili için en ameli usuller
tesbiti, Tarabzon limanının bu maksatla ilk fırsatta islâh
ve inşasının mukarrer olduğu, bu limanda İran transitine
azami teshilat derpiş edilmekte olduğu, büyük kamyonların
müruruna müsait inşa edilmekte olan bu yoldaki transitin
intizama sokulması için bir (Türk-İran) transit şirketinin
dahi teşkili mutasavver bulunduğunu; söyledim. Şah Hazret-
leri bu ifadatımdan son derece memnun oldular.

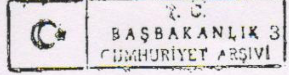
Veliahdin Ankara-
ya davet edilmiş
olması.

Şah Hazretleri, İsviçrede tahsilde bulunan oğlu İran
Veliahdini ahiren Hariciye Vekili Tefvik Rüştü Beyfendinin
ziyaret etmesinden ve Hükümeti Cumhuriye namına Ankara'ya
davet eylemiş bulunmasından pek memnun ve müteşekkire olduğunu

030 10 26 757 26

3

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Tahran Büyükelçiliği

beyan ederek, davete icabet hakkında müsaade istiyen oğluna tahsilini bitirip İran'a avdet ederken Ankara'ya uğrayıp Gazi Hazretlerine arzı tazimat etmesini emreylediğini, söyledi, ve bilvesile Hariciye Vekili Tevfik Rüstü Beyin geçen Kânunusanideki Tahran'ı ziyaretlerine naklikelâm eden Şah Pehlevi Hazretleri "Türkiye ile İran arasında hiç bir ihtilâf bırakmamağa karar vermiş olduğundan hudut mes'elesi nasıl olsa hallolunacak idi. Fakat bu vesile ile gelen Hariciye Mazırınızı yakından tanımakla çok memnun ve bah-tiyarım. Kendilerine selâm ve muhabbetlerimi iblâğ edin." buyurdular.

Büyük Gazi ve vata-nımız hakkındaki ihtisasatı.

Şah Hazretleri aynen "Türkiyenin tarakki ve temeddün yolunda seri ve büyük adımlarla ilerlediğini derin bir muhabbet, yüksek bir iftiharla yakından takip eylediğini, Ulu Gazinin kudretli iradesi altında vatanımızın milleti-mizin refah ve saadete doğru yükseldiğini müşahede ile cidden bahtiyarlık duyduğunu, kendisinin İran'da yaptığı Türkiye halâskârının çizdiği yolda vüs'ü istitaati dahilinde yürümek yani Gazi'yi taklit etmekten ibaret olduğunu, Ankara'dan geçerek ziyaretine gelen Hicaz veliahdi Emir Faysal'a da İran'in Gazi'nin gösterdiği yolda yürüdüğünü beyan ve kendilerinin de aynı suretle hareket etmeleri lüzu-munu tavsiye eylediğini" söyledi.

Bu raporunun aynen Reisisicümhur Gazi Hazretlerine arzını istirhamen teyidi ihtiramat eylerim Efendim.

Tahran Büyük Elçisi

R. Hürro

030	10			261	757	26
-----	----	--	--	-----	-----	----

4

Resim-1: İran Şahı Rıza Pehlevi onuruna Çankaya Köşkü'nde verdiği yemekte (16 Haziran 1934)

Resim-2: İran Şahı Rıza Pehlevi ile Çankaya Köşkü'nde... 16 Haziran 1934

Resim-3: İnan Şahı Rıza Pehlevi ile Bornova Ziraat Okulu'ndan çıkarken 22 Haziran 1934

Resim-4: Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, İnan Şahı Rıza Pehlevi ile (16 Haziran 1934)

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Çete, 1980 Yılında Hatay'ın Yayladağı İlçesinde doğdu. İlkokulu Adana'da Göztepe Köyü İlkokulunda tamamladı. Ortaokulu Hatay / İskenderun Yunus Emre İlköğretim Okulunda tamamladı. Lise Öğrenimini ise Adana Atatürk Lisesinde tamamladı. 1999 Yılında Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 2003 Yılında lisans öğrenimini tamamlayarak aynı yıl Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalında Yüksek Lisans öğrenimine başladı.